

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**BOSNA HERSEK’TE DİN DEĞİŞTİRME VE DİNİ
DÖNÜŞÜMDE PSİKO-SOSYAL ETKENLER**

(Tuzla Örneği)

(YÜKSEK LİSANS)

Emrah KOTORİÇ

Bursa-2019

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**BOSNA HERSEK’TE DİN DEĞİŞTİRME VE DİNİ
DÖNÜŞÜMDE PSİKO-SOSYAL ETKENLER**

(Tuzla Örneği)

(YÜKSEK LİSANS)

Emrah KOTORİÇ

Danışman

Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

Bursa-2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 701621025 numaralı Emrah Kotoric'in hazırladığı "BOSNA HERSEKTE"TE DİN DEĞİŞTİRME VE DİNİ DÖNÜŞÜMDE PSİKO-SOSYAL ETKENLER (Tuzla Örneği)" konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, ~~Perşembe~~ Perşembe günü ...~~13.02.2019~~ 13.02.2019... saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin.....(başarılı/başarısız) olduğuna .....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Doç. Dr. Ahmet Albayrak
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. İbrahim Gürses
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Naci Kula
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Üye

Üye

Tarih
29.08.2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: **29/08/2019**

Tez Başlığı / Konusu: BOSNA HERSEK'TE DİN DEĞİŞTİRME VE DİNİ DÖNÜŞÜMDE PSİKO-SOSYAL ETKENLER (Tuzla Örneği)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **72** sayfalık kısmına ilişkin **22/08/19** tarihinde şahsım tarafından **turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % **11**'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Emrah Kotoric

Adı Soyadı: EMRAH KOTORİC

Öğrenci No: 701621025

Anabilim Dalı: FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Programı: YÜKSEK LİSANS

Statüsü: Y.Lisans Doktora

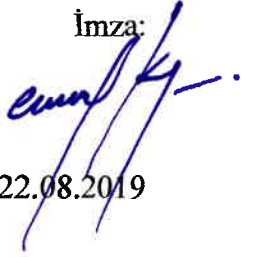
Danışman:

Doç. Dr. Ahmet Albayrak

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “BOSNA HERSEK’TE DİN DEĞİŞTİRME VE DİNİ DÖNÜŞÜMDE PSİKO-SOSYAL ETKENLER (Tuzla Örneği)” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

İmza:

22.08.2019

Adı Soyadı: EMRAH KOTORIĆ

Öğrenci No: 701621025

Anabilim Dalı: FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Programı: Y.Lisans

Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Emrah Kotoriç
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Psikolojisi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : xiii+72
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışman(lar)ı : Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

Bosna Hersek'te Din Değişirme ve Dini Dönüşümde Psiko-Sosyal Etkenler (Tuzla Örneği)

“Bosna Hersek'te Din Değişirme ve Dini Dönüşümde Psiko-Sosyal Etkenler (Tuzla Örneği)” konulu çalışmada, başlangıçtan bugüne kadar ana hatlarıyla din değiştirmenin ve dini dönüşümün tarihsel gelişimi ve günümüzdeki durumu ele alınmıştır. Bosna'da, geçmişte olduğu gibi günümüzde de dini değişim ve dönüşüm problemleri devam etmektedir. Halen insanlara, dini değişim ve dönüşüm konusunda psikolojik ve sosyolojik baskılar yapılmakta, Bosna'da da dini değişim ve dini dönüşüme yönelik propagandalar tüm hızıyla devam ettirilmektedir. Bosna Savaşı'nın kaçınılmaz bir sonucu olarak birçok insanın yakınını veya yaşamını kaybetmesi, birçok şehir ve kasabanın yıkılması, insanların evlerinden ve yurtlarından olması gibi nedenler, dini değişim ve dönüşüm ile ilgili propaganda yapan bu grupların faaliyetlerinde ve istedikleri sonuçları elde etmelerinde etkili rol oynamıştır. Yine savaşın bir sonucu olarak, tüm olumsuzlukları ile insanların dini bilgisizlikleri de bu durumun oluşmasına zemin hazırlamıştır. İslam'dan başka dine geçilmesi adına yapılan bu propagandalar, İslam adı altında farklı akımları da ortaya çıkarmıştır. Buna sebep olan pek çok etken vardır. Araştırmamızdaki amaç, Bosna Hersek'in belli bir bölgesinde dini dönüşümü araştırırken, aynı zamanda tarihteki din değişimine de değinmek ve yaşanan tecrübelerin psiko-sosyal etkenlerini ortaya çıkartmaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Değişim-Dönüşüm, Bosna Hersek, Kişilik Değişimi.

ABSTRACT

Name and Surname : Emrah Kotic
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Studies
Branch : Psychology of Religion
Degree Awarded : Master
Page Number :xiii+72
Degree Date :
Supervisor (s) : Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

Psycho-Social Factors in Conversion and Religious Transformation in Bosnia and Herzegovina (Tuzla Case Study)

In this study named “Psycho-Social Factors in Conversion and Religious Transformation in Bosnia and Herzegovina (Tuzla Case Study)” outlines of the historical development of the religious transformation and conversion from the beginning to the this day are indetified. As in the past, the problem of conversion and religious transofmation in Bosnia still exist today. In this days a lot of psychological and sociological pressure are applied on religious transofmation and conversion. In addition to this, harmful propaganda about cnversion and religious transformation continiue to affect in full swing. The inevitable consequence of the war was the loss of many people's relatives or their lives, the demolition of many cities and towns, and the displacement of people from their homes and places. As a result of the war, all the negativity and religious ignorance of the people allowed this situation to occur. Propaganda, such as the transition from Islam to other religion, has emerged in different movements under the name of Islam. There are many factors that cause this. The aim of this study is to examine the religious transformation in a particular region of Bosnia and Herzegovina and to address the religious change in history and to reveal the psycho-social factors of the experience.

Key Words: Conversion, Bosnia & Herzegovina, Personality Change,

ÖNSÖZ

Bosna Hersek; halkların, kültürlerin ve dinlerin yüzyıllardır harmanlandığı, geliştiği ve savaştığı bir bölgedir. Bu nedenle Bosna topraklarında, kimisi kaybolup giden kimisi halen varlığını devam ettiren birçok inancın varlığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Bosna Hersek'te, İslamiyet de hâkimiyetini koruyabilen dinler arasına girmiştir. Bosna Hersek, 1992-1995 yılları arasında Avrupa'da, yakın geçmişin en kanlı savaşına ve de tek taraflı bir soykırıma sahne olmuş olsa da şu da bir gerçektir ki, savaş sonrası toplumsal yaşamda kendini gösteren en önemli eğilim dindarlaşma olmuştur.

Savaş sırasında ve savaş sonrasında olduğu gibi Bosnalı Müslümanların var olan etnik, siyasal ve kültürel kimliklerini yeni bir siyasal ve dini kimlikle değiştirmelerinin bir yolu olarak “yeniden İslamlaştırmak” anlamında yeni dini yöneliş, ilginç bir olgu olmasına rağmen belirleyici olmamıştır. Lakin Bosna'da dindarlaşma ve farklı bir dini görüşe meyiletme sürecinde bireyler her ne kadar farklı gözükseler de aslında kendi geleneksel dini kimliklerinden kopamamışlardır. Savaşın bir sonucu olarak tüm olumsuzlukları ile insanların din hakkındaki bilgisizlikleri, kendi düşüncesini yaymakta olan grupların ekonomik gücü, buna karşın Bosna'da resmi olan İslam Birliği'nin ekonomik yetersizliği ve ilgisizliği gibi sebeplerin, böyle bir dindarlaşma biçiminin oluşmasına izin vermiş olduğu söylenebilir. Bu dini yöneliş durumunun genel olarak ölüm korkusu, savaşın getirdiği nefret, ekonomik yetersizlikler ve ihmalden etkilendiği gözlemlenmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde hiçbir desteğini esirgemeyen ve daima bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK'a; yetişmemizde emeği geçen tüm hocalarımıza; tez yazımında birçok defa bana yardım eden ve beni yönlendiren Elvedin İMAMOVIÇ dostuma; hayatım boyunca beni destekleyen aileme ve ayrıca kardeş ülkede tahsil yapma konusunda bize yıllarca her türlü imkânı sağlayan Türkiye'ye sonsuz şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Emrah Kotoric

Bursa-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLOLAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLIKLARI	1
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. DİN DEĞİŞTİRME VE DİNİ DÖNÜŞÜM KAVRAMLARI	4
2. DİNİ DEĞİŞİM-DÖNÜŞÜM-KİŞİLİK ve BİREYSEL FARKLILIKLAR İLİŞKİSİ.....	7
3. DİNİ DEĞİŞİM ve DİNE DÖNÜŞ MOTİFLERİ	11
4. DİNİ DEĞİŞİM-DÖNÜŞÜMDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER	12
4.1 Psikolojik Faktörler.....	13
4.1.1 Anlama İsteği ve Zihinsel Tatmin.....	13

4.1.2 Dramatik Tecrübeler	13
4.1.3 Kimlik Bunalımı ve Varoluşsal Güvenlik İsteği.....	13
4.1.4 Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu	14
4.2 Sosyo-Kültürel ve Dini Faktörler.....	15
4.2.1 Evlenme.....	15
4.2.2 Telkin ve Sosyal Etkileşim	15
4.3 Manevi Faktörler.....	15
5. SOSYAL ETKİ, SOSYAL MAHRUMİYET VE BAĞLANMA TEORİLERİ.....	16
5.1 Sosyal Etki Teorisi	16
5.2 Sosyal Mahrumiyet Teorisi.....	17
5.3 Rasyonel Seçim Teorisi	19
5.4 Bağlanma Teorisi	20

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNA'DA TOPLUMSAL DİNİ YAPI, DİNİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM

1. BOSNA HAKKINDA GENEL BİLGİLER	23
1.1 Bosna Hersek'in Kısa Tarihi ve Coğrafi Konumu.....	23
1.2 Bosna'nın Toplumsal Yapısı.....	24
1.2.1 Boşnaklar	27
1.2.2 Sırlar ve Hırvatlar.....	28
1.2.3 Bosnalı Hırvatlar	28
1.2.4 Bosnalı Sırlar.....	29
1.3 Bosna'nın Dini Yapısı.....	29
1.3.1 İslamiyet'ten Önce Bosna-Hersek'teki Dini Yapı	29
1.3.1.1 Bogomilizm ve Bosna Kilisesi.....	31
1.3.2 İslamiyet'in Kabulü ve Sonrası.....	33
1.3.3 Yeni Dini Hareketler	34
2. BOSNA'DA DİNİ DÖNÜŞÜM	35
2.1 Din ve İnanç Farklılıklarının Oluşumu	35
2.2 Mezhep, Grup ve İnanç Taassubunun Ana Sebepleri	35
2.2.1 Psikolojik sebepler	35

2.2.2 Toplumsal Sebepler.....	36
2.2.3 İdeolojik Sebepler	37
2.2.4 Siyasi Sebepler	37
2.3 Bosna’da Dine Yöneliş	38
2.3.1 Dindarlaşmayı Artıran Psiko-Sosyal Etkenler	38
2.3.2 Pozitif Değerlere Teşvik Derneği- OAZA	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGURLARI ve YORUMLAR

1. MULKATLA İLE İGİLİ BAZI DEĞERLENDİRMELER	42
2. ARAŞTIRMANIN SORULARI ve VARSAYIMLARI.....	42
3. TABLOLAR ve YORUMLAMA	43
3.1. Demografik özellikler	43
3.2. Dine Dönüş yapanların Dini Durumu	47
3.2.1 Arkadaş Etkisi	49
3.3. Psiko-Sosyal Motifler.....	53
3.3.1 Ölüm Korkusu.....	56
3.4. Dini Yönelişe Tepki Durumu.....	59
3.5. Dönüşüm Sonrası Değişim.....	61
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA	66
EKLER.....	72

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen Eser
a.g.m.:	Adı Geçen Makale
a.g.t.:	Adı gecen Tez
bkz.:	Bakınız
ev.:	Çeviren
Ed. :	Editör/ Yayına Hazırlayan
Akt.:	Aktaran
s. :	Sayfa
ss.:	Sayfa Arası
S. :	Sayı
C.:	Cilt
vb. :	Ve Benzeri
vd. :	Ve Diğerleri
yay. :	Yayın Evi
t.y.:	Tarih Yok
y.y.:	Yayın Yok
TDV :	Türkiye Diyanet Vakfı
A.Ü.İ.F:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İ.A.:	İslam Ansiklopedisi

Türkçe'de Bulunmayan Bazı Harflerin Okunuğu

Č-č : Ç

Ć-ć : Ç

C-c: Ts

Đ-đ : C

Dž-dž : C

J-j : Y

Lj-lj : Ly

Nj-nj: Ny

Š-š : Ş

Ž-ž : J

TABLULAR LİSTESİ

Sayfa
No:

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	43
Tablo 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı.....	43
Tablo 3. Medeni Durumu.....	44
Tablo 4. Eğitim Durumu.....	44
Tablo 5. Dine Dönüş Yapanların Mesleki Durumu.....	45
Tablo 6. Anne-Babanın Dini Durumu.....	45
Tablo 7. Dine Dönüş Yapanların Dini Bilgi Seviyesi.....	47
Tablo 8. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi gördünüz mü?.....	47
Tablo 9. Benimsedikleri Görüşle İlk Tanışma Yolu.....	49
Tablo 10. Dini Bilgilerinizi hangi yolla ediniyorsunuz?.....	50
Tablo 11. Dini kitapları okuyor musunuz? Okuyorsanız ne tür kaynak tercih ediyorsunuz?.....	50
Tablo 12. Genel bir bakışla, çocukluğunuzu nasıl yaşadınız?.....	53
Tablo 13. Bosna-Hersek Savaşı'ı sırasında ordunun bir üyesi miydiniz?.....	53
Tablo 14. Eğer Savaş sırasında Bosna-Hersek'te bulduysanız.....	54
Tablo 15. Dine Dönüş Yapanların Ailevi Sosyo-Ekonomik Durumu.....	54
Tablo 16. Dini Dönüşümde Etkili Olan Temel Sebepler.....	54
Tablo 17. Bosna Hersek'teki İslam Birliği'ne Karşı Tutumu.....	57
Tablo 18. Görüşünüz Sosyo-kültürel yapınızla uyum sağlamakta mıdır?.....	58
Tablo 19. Dini uygulama şeklinize .....tarafından verilen tepkiler nelerdir?.....	59
Tablo 20. Dini uygulama şekliniz nedeniyle şiddet gördünüz mü?.....	59
Tablo 21. Dini uygulama şekliniz nedeniyle ne tür bir şiddet gördünüz?.....	59
Tablo 22. Başınıza gelen şiddete nasıl tepki verdiniz?.....	60

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Bosna Hersek'te yaşayan halkın, İslam'ı Osmanlı Devleti'nin Balkanlara gelmesiyle kabul etmesi, onların yüzyıllar boyunca Hanefi mezhebini benimsemelerine neden olmuştur. Fakat Bosna Hersek'te yaşanan son savaş, her bakımdan olduğu gibi dindarlık konusunda da halkı etkilemiş ve savaşın ardından İslam'ın çeşitli yorumlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Günümüzde Bosna Hersek'te üç farklı yorum ve uygulama bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Bosna Hersek'teki Müslümanların çoğunun elinde tuttuğu ve Türklerin bu bölgelere getirdiği geleneksel din anlayışı; ikincisi, son zamanlarda İran'da örgütler ve dernekler aracılığıyla ortaya çıkan Şiilik; üçüncüsü ise çalışmamızın da konusu olan Selefliktir. Bu çalışma, "Seleflik nedir? Ne değildir?" sorularına cevap olacak mahiyette bir çalışma değildir. Kendilerini sadece Müslüman olarak gören ve Selefî diye adlandıran insanların, objektif olarak dini dönüşümü hakkında bir psiko-sosyolojik çalışmadır. Daha net bir biçimde ifade edecek olursak araştırmamızın kapsamı, Bosna Hersek halkının farklı bir biçimde yaşadığı "Dindarlaşma" sürecidir. Gözlemlerimiz sonucunda Tuzla şehrinde din değiştirme¹ hadiselerinin pek yaygın olmadığı saptanmış, bu konuda misyonerlik faaliyetleri görülse de insanların dinlerine sınıksız sarılmış oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamızın amacı, Bosna Hersek'te kapsamlı bir şekilde çalışılmamış olan bu konuyu objektif bir şekilde incelemektir. Diğer bir amacı da, halkın dini yönelişindeki psiko-sosyal nedenleri ortaya koymaktır. Bu suretle araştırmamızın Din Psikolojisi dalında yapılan çalışmalara, mütevazı bir katkıda bulunması hedeflenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLIKLARI

Çalışmada, Bosna Hersek'te din değiştirme ve dini dönüşümde psiko-sosyal etkenler ele alınmış olup toplam üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Dini değişim ve dönüşümün kavramsal çerçevesi incelenerek İslam ve Batı dilleri arasındaki farklılıkları gösterilmeye çalışılmış, ardından dini değişim-dönüşüm ile kişilik ve bireysel farklılıkların ilişkisine değinilmiştir. Bu bölümde genel olarak teorik bir şekilde dini değişim-dönüşüm sürecindeki motifler ve

---

¹ Türkiye'de Balkanla ilgili yapılmış ve özellikle din değiştirmeyi ele alan çalışma: Bkz. İtir Rahmi, Kosova'da Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi), 2013, Bursa.

etkili olan faktörler gösterilmeye çalışılmıştır. Dini değişim-dönüşüm teorileri arasında yer alan sosyal etki, mahrumiyet ve bağlanma teorilerine de bu bölüm dâhilinde yer verilmiştir.

İkinci bölüm, Bosna'nın tarihine ve coğrafi konumuna kısa bir bakış sunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında, Bosna-Hersek'te bulunan etnik ve dini yapılar ortaya konulmuş, ülke sınırları içerisinde ilk dönemlerde görülen ve uzun yıllar varlığını devam ettiren fakat günümüze kadar ulaşamamış olan inançlar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Bosna tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Bogomilizm heretik mezhebi de incelenmiştir. Son olarak halkın Müslümanlığı kabul etme süreci kısaca incelendikten sonra Müslümanlığın bu topraklara nasıl ve ne şekilde geldiği ve günümüze kadar hangi mücadelelerle karşılaştığı ele alınmıştır. İnsanlar belli dönemlerde eski alışkanlık ve davranışlarını terk edip yeni bir dini hayata giriş yapmaktadırlar. Bu yönelimin hangi güdüler yardımıyla oluştuğu konusunda bilgiler verildikten sonra, Bosna'nın Tuzla şehrinde yaşanan dindarlaşma ve bu çerçevede etkili olan bazı kurumların rolü, ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ise Tuzla şehrinde dini dönüşüm yaşayan bireylerle yapılan gözlem ve mülakatların sonucunda elde edilen bulgular, tablolar halinde verilmiş ve değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada verilen bilgiler, günümüzde karşımıza Selefilik olarak çıkan, Bosna Hersek'teki Tuzla şehrinde bu dini yönelişle yaşayan 35 kişilik bir grup üzerinde, katılımcı gözlem ve mülakat yöntemiyle yapılan dar kapsamlı bir araştırmanın sonuçlarına dayanmaktadır.

Tuzla'da yaşayıp dini yönelişte bulunan Müslüman bireylerin bu yönelişlerinin hangi koşullarda meydana geldiğini, psikolojik ve sosyal nedenlerin ne sonuçlara yol açtığını tespit etmek, ancak bilimsel teknikler ve metotlar kullanılarak elde edilirse bir değer kazanır. Dolayısıyla bu çalışmada, bilimsel metot olarak, mülakat yönteminin kullanılması uygun görülmüştür. Çünkü Din Psikolojisi, dini yaşayışın psikolojik taraflarını anlamayı ve dinin bireydeki görünümünü incelemeyi amaçlar ve bunu, bilimsel yöntemler kullanarak yapar. Zira bilimsel bir çalışmada esas olan, bilginin

hangi yolla elde edildiğidir. Metot da bilgiyi elde ederken takip edilen yoldur.² Mülakat (görüşme), katılımcılardan cevap alabilmek için soruların, sözlü ve genellikle karşılıklı görüşme ve konuşma olarak katılımcılara yönetildiği bir araştırma tekniğidir.³ Mülakat tekniği genelde iki türdür: Birincisi, standart olarak bilinen, tüm katılımcılara aynı soruların sorulduğu ve cevapların not alındığı teknik, ikinci ise katılımcılardan belli bir konuda kendilerine göre önemli olan şeyleri anlatmalarının istendiği serbest mülakattır.⁴

Mülakat tekniği kullanıldığında epey zaman harcanılabilir, lakin vereceği sonuçlar çok daha değerlidir. Bu yolla güvenilir bilgilerin elde edilebilmesi için, araştırmacının katılımcılar arasında samimi ve güvenli bir ortam sağlaması önemlidir.⁵

---

² Walter Huston Clark, *The Psychology of Religion*, New York, 1958, s. 31; Akt: Hüseyin Peker, *Din Değiştirmede Psiko Sosyolojik Etkenler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1979, s.5.

³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayınevi, 1993, s.42.

⁴ Hüseyin Peker, *Din Değiştirmede Psiko-Sosyal Etkenler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: AÜİF, 1979, s.6.

⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yay., 1993, s.14.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. DİN DEĞİŞTİRME VE DİNİ DÖNÜŞÜM KAVRAMLARI

İslam kültüründe din değiştirme ve dini dönüşüm kavramları, anlamları bakımından “ihtida” ve “irtidat” kelimeler ile ifade edilmektedir.⁶ İhtida, Arapça huda (hidayet, hedi) kökünden türemiş olup doğru yolu bulmak, gerçeğe ulaşmak demektir. Terim anlamı ise, bir şeye inanmıyorken veya başka bir dine mensupken İslam’ı benimsemeyi ifade etmektedir. Böyle bir tecrübeyi yaşayan kimseye “Mühtedi” adı verilir.⁷ İslami literatürde din değiştirme (İslam dininden ayrılma) anlamında kullanılan iki kavrama rastlanmaktadır. Bunlar, “Ridde” ve “irtidat” kavramlarıdır. İrtidat, sözlükte genel anlamıyla bir kişinin ilerlediği yoldan geriye dönmesini ifade etmek için kullanılmıştır. Ridde ise, İslam dinini terk etmek anlamındadır.⁸ Müslümanlıktan çıkıp dinsiz bir hayatı tercih edenlere “mürted” adı verilmektedir.⁹

Kişinin dini inançlarında meydana gelen bu değişme ve gelişmeler İslam kültüründe tövbe, hidayet, ihtida gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Tövbe ve hidayet; dindışı, günahkâr, samimiyetsiz ve yüzeysel bir dini hayat tarzının terk edilerek, bütünüyle dini bir yola girilmesi durumunu belirten kavramlardır. İhtida; başka bir dine mensup ya da dinsiz bir kimsenin İslam’a bağlanması ve hayatına buna göre çeki düzen vermesi durumudur. Yani ihtida, bir anlamda kişinin farklı ve yeni bir dini kabul edişi, diğer anlamda ise geçmişteki inancına dönüşünü kapsamaktadır. Kişinin dini hayatı benimsemesi ve kendisini ona uydurması yönünde bir gelişme olarak ele alınırsa birinci grup olaylar “din değiştirme”; ikinci grup olaylar ise “dine dönüş” olarak nitelendirilebilir. Bireyin bağlı bulunduğu dini reddetmesi, dinsiz ya da bir başka dinin mensubu olması durumu ise “irtidat” olarak adlandırılır.¹⁰

---

⁶ Peker, a.g.e., s. 129.

⁷ Ali Köse, *İhtida*, XXI, İstanbul: DİA, 1993, s. 554.

⁸ Ali Osman Kurt, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da Din Değiştirme*, İstanbul: Gökkuşbu Yay, 2004, s.25.

⁹ Peker, a.g.t., ss. 1-9.

¹⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yay., 2001, s.290.

Bahsettiğimiz kavramların dışında Kuran-ı Kerim’de dinsizlik, dini değişim-dönüşüm anlamına gelen başka ifadeler ve kelimeler de yer almaktadır.¹¹ Kur’an-ı Kerim’de İslam dininden dönenlerin öte dünyada şiddetle cezalandırılacağı belirtilir.¹² Diğer yönden hidayet ve ihtida anlayışındaki önemli bir diğer kavram “İman”dır. Kur’an-ı Kerim’de Allah, tövbe edenlere ve iman edenlere karşı “*Affedici*” olduğunu söyler.¹³ Lakin buradaki iman, ihtidanın ne olduğunu anlamak açısından düşünülecek sonraki aşamadır. Dolayısıyla Heon Choul Kim’e göre “iman” günahkârlıktan, inançsızlıktan ve şeytandan bir ‘Dönüş’ olan bağlılığın değişimine işaret etmektedir. İçteki değişim arttıkça İslam’da tek şart olan Kelime-i Şehadet dışı doğru çıkartır.

Dini anlamda iman, “kişinin bütün kâinat ve bizzat kendi üzerinde hâkimiyetini kabul ettiği duyular üstü, yüce kudret ve kuvvet sahibi bir varlığa yönelme, mutlak iradesine güvenerek, içsel bağlarla ona bağlanma” olarak ifade edilebilir. Daha kapsamlı bir tanım yapacak olursak, “iman, ümit edilen şeyleri kesin bir bekleyiş, hiç gözükmeyen bu şeyleri (gayb) kabul ve tasdiktir”.¹⁴ İslam’da Müslüman olma eylemi, Hristiyanlıktakinden farklıdır. İslam’a girerken Hristiyanlıktaki gibi simgesel bir tören yapılmamaktadır. Çünkü İslam’a girmek, Allah’a ve iradesine teslim olmak ve boyun eğmenin gerektirdiği davranışları yerine getirmek demektir, aynı zamanda bu eylem, fitrata dönüşü de kapsamaktadır. İslam’a göre fitrat anlayışı, insanın doğuştan Allah’ı tanıma potansiyeline sahip olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla ihtida eden kişi, fitratını hatırlamış ve özüne dönmüş kişidir.¹⁵

Batı dillerine bakıldığında genellikle inanç, kanaat ya da durum değişikliği için “conversion” kelimesinin kullanıldığını görürüz. Bu kelime tam ve bütün olarak değişmeyi, bir halden başka bir hale geçişi, bir olayın başka bir olaya dönüşümünü ifade eder.¹⁶ Bu kavram, sadece dinler arası değişimi değil psikolojik, politik, estetik, sosyal fikirler ve dini inançlardaki fikir değiştirme, dönme ve dönüş gibi çok geniş anlamları da kapsar.¹⁷ Psikolojiye göre dini değişim ve din değiştirme, “zihni bir

¹¹ Bkz. Nahl, 16/106, bkz. Bakara, 2/108, bkz. Nisa, 4/114.

¹² Bkz., Bakara, 2/217, Ali İmran, 3/87-9, 106-107, Nisa, 4/89, 115.

¹³ Örneğin: Taha, 20/28.

¹⁴ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, b.2, İstanbul: Dem yayınları, 2016, s.59.

¹⁵ Heon Choul Kim, *Din Değiştirmenin Entelektüel Arka Planı*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s.34.

¹⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 9. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s.290. Bkz. Clark W.H., *The Psychology of Religion*, New York, 1958, s.191.

¹⁷ Antonie Vergote, *Psychology of Religieuse*, s. 232; Bkz. Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yay, 2008, s. 201.

sentezin parçalanması ve yerine başkasının konması”, “bir kişilik değişimi, benlik devrimi ve kişiliğin yeniden kuruluşudur.”¹⁸

Din Psikolojisinde en çok incelenen konulardan biri de “conversion” kavramıdır.¹⁹ Çünkü conversion, hem inanç hem de davranış değişikliği için kullanılabilen bir kavramdır. Hıristiyan, Müslüman ve Yahudilikte kişisel dini inanç ve davranışlardaki radikal değişimi ifade etmek için kullanıldığı gibi, toplumsal davranış değişikliği için de kullanılır. Aslında “conversion” (Din Değiştirme, Dini değişim-dönüşüm) kavramının kullanımında semantik bir karmaşa da söz konusudur. Din değiştirme üzerine ilk bilimsel araştırmaları yapan W. James, conversion terimini “bunalan, bilinçli bir şekilde yanlış, aşağı ve mutsuz benliğin bütünlenen, bilinçli bir şekilde doğru, üstün ve mutluya dönüşmesi” olarak ifade etmiştir.²⁰ Esasında bu kavram, mutsuzluktan mutluluğa veya günahattan sevaba geçmekten ziyade, kişinin bir dünya görüşünden diğerine geçmesini kapsar. Yani conversion, kişisel duygu ve tarzlara mahsus olmaktan ziyade kişisel değişimdeki bütünü kapsar. Böylece bu değişimi de içine alarak, psikolojide conversion kavramı, genellikle sosyal ya da estetik alanda “kanaat değişikliğini” belirtmek için kullanılmaktadır.

Psikolojik bir terim olarak conversion, tam bir değişmeyi ve bir inanç sisteminden diğerine geçmeyi ifade eder.²¹ Fakat din psikolojisi ve din sosyolojisinde çoğu defa bu terimin, kişinin halen mensup olduğu inanca yakın bir inanç sistemine geçişini (aynı din içerisinde bulunan bir başka mezhebe geçme gibi) içerdiğini veya ismen mensup olduğu dine kendisini tam anlamıyla adanması anlamında kullanıldığını görmekteyiz.²²

---

¹⁸ James, a.g.e., s. 160, 207, Vergote, a.g.e., s. 232; Maurici De Besse, L'Adolescence, Paris, 1973, s.113-114. Edited: Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yay, 2009, s.66.

¹⁹ Gordon W. Allport, *The Individual and His Religion*, New York, 1950, s. 37, Edited: Huan Choul Kim, *Din Değiştirmenin Entelektüel Arka Planı*, İstanbul, 2003, s., 36.

²⁰ Bkz. James, a.g.e., s.189.

²¹ Hüseyin Peker, *Din Değiştirme Psiko-Sosyolojik Etkenler* (Basılmamış Doktora tezi), Ankara: AÜİF, 1979, s. 10.

²² Hibert Paul G, *Conversion in Hinduism and Buddhism*, Edited: H.Newton Malony, Samuel Southard, *Handbook of Religious Conversion*, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1992, s., 9, Akt: Celal Çayır, *Türkiyede Din Değiştirip Hıristiyanlığa Geçişin-Psiko-Sosyal Etkenleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2008, s. 22.

2. DİNİ DEĞİŞİM-DÖNÜŞÜM-KİŞİLİK ve BİREYSEL FARKLILIKLAR İLİŞKİSİ

Dini değişim-dönüşüm konusu sıklıkla ele alınan konulardan biri olmuştur. Ayrıca din psikolojisi kitaplarında ruhsal dönüşüm kavramı (spiritual transformation) da, dini değişim-dönüşümü ifade etmek için kullanılmıştır. İster ani, ister yavaş yavaş bir dini değişim olsun, yaşanan her iki ruhsal dönüşüm de kalıcı olarak gerçekleşir ve bireyi bütün yönleriyle etkiler. Bugüne kadar ruhsal dönüşümün kişilik veya benlik üzerindeki etkisini ele alan pek çok bilimsel araştırmaya rastlamaktayız.²³

İnsanın kişiliği önceden belirlenmiş adımlar uyarınca gelişir. Bu adımlar sayesinde, büyüyen insanın giderek genişleyen bir toplumsal çevreye doğru itilme, onun bilincine varma ve onunla karşılıklı ilişkiye girme konusundaki yatkınlığı önceden belirlenmiştir. Kişilik değişebilir mi tartışmasında Rubin'nin kişiliğin değişmezliğine ilişkin görüşleri geçmiş yüzyıllarda psikolojik bir "dogma" olarak kabul edilmiştir. Daha sonra bu geleneksel görüş etkisini yitirmeye başlamış, kişiliğin sadece çocuklukta değil, hayat boyunca değişimini sürdürdüğü görüşü bazı düşünürlerin de desteğiyle pek çok taraftar bulmuştur.²⁴ Destekçilerden biri olan Jung, kişilik gelişiminin çocukluk ve gençlik çağının ötesinde yaşlılık dönemini de kapsadığını ileri süren yirminci yüzyıldaki birkaç psikiyatristten biridir ve bunu bireyleşme (individuation) olarak adlandırmıştır.²⁵

Dini değişim-dönüşümdeki önemli faktörlerden biri de din değiştirmeye aday kişi ile yeni dinin temsilcileri arasındaki müspet ilişkidir. Kişinin dini konulardaki tereddütleri ve soru işaretleri, zamanla ilgi duyduğu ya da yeni tanıştığı dinle ve mensuplarıyla bazı dini etkileşimlere girmesine neden olabilir. Fakat bununla beraber kişinin kendi dinini sorgulayabilen bir düşünce yapısına da sahip olması gerekir. Şayet kişi, yeni bir din arayışı içinde değilse veya mensup olduğu dine sıkı sıkıya bağlı ise din değiştirmek için gerekli vasıta da oluşmayacaktır. Lofland ve Stark, dini değişim potansiyeline sahip olan kişinin başlangıçta şiddetli bir gerginlik yaşayacağını belirtir. Yaşanan gerginlik, dini grubun kişiyi ödüllendirmesi ile azaltılır. Bu konuda farklı bir bakış açısı olarak sosyal ağ anlayışına da değinmek gerekir. Bu anlayış ise, din değiştirecek kişi ile yeni din mensupları arasında kurulacak bağın, yaşanacak değişimde

²³ Bkz. Emmons, v.d., s. 121, Akt: Çayır, a.g.t, s. 27.

²⁴ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, Dem Yay, Mart 2004, s. 83.

²⁵ Mehmedoğlu, a.g.e., s. 84.

etkin olduğunu savunur. Kısaca birinci anlayış, dini grupların kişileri ödüllendirdiklerini ve yaşanan sıkıntıların böylece düşürüldüğünü savunurken ikinci görüş, grupta kişi arasında sosyal etkileşimin etkin olduğunu ileri sürer.²⁶

Bazı psikologların da dahil olduğu klasik paradigma, din değiştirmenin kişide meydana gelen radikal değişimin anilik, pasiflik ve kriz gibi bireysel faktörler sonucu meydana geldiği görüşünü savunmuştur.²⁷ Din ve kişilik arasında yakın bir ilişki söz konusu olduğundan psikologlar, genelde bu konuda kişilikle bağlantılı olarak kişinin iç dünyası ve çevresi ile ilişkisi üzerinde dururlar. Bu görüşün savunduğu temel düşünce, dinin insan benliğine yaptığı etkinin diğer tüm etkilerden daha kuvvetli olduğudur.

William James, dini değişim yaşayan kişilerin biyografileri ve onlarla ilgili toplamış olduğu kişisel dokümanlardan elde ettiği verileri, tanımlayıcı ve fenomenolojik bir yaklaşımla açıklamıştır. James'e göre bu tecrübeyi yaşayan kişiler hastalıktır. Bu kişilerin dini melankoli, dengesizlik, bölünmüşlük, anlamsızlık, ruh hastalığı (emotional alienation), aşırı korkma ve günahkârlık duygusu içinde olma gibi bazı karakteristik özelliklere sahip olduğunu dile getirir. Hasta ruhlardan bahsederken Paul Tolstoy, Martin Luther gibi kişileri de örnek olarak verir.²⁸ James açıklamasının devamında, hızlı bir iyileşmenin yanında benliğin uyumlu olarak dönüşüm gerçekleştirdiğini de söyler. Böylece parçalanmış olan benlik bir bütünlüğe kavuşur ve kişi yeni bir birey olarak yeniden doğar.²⁹ Bu konuyla ilgili farklı bir çalışma da Clark tarafından yapılmıştır. Din değiştirmenin daha çok ani olarak gerçekleştiğini belirten Clark, din değiştirme tecrübesi yaşayan bu kişilerde depresyon, ahlaki bozukluk, ölüm korkusu, günahkârlık duygusu gibi faktörlerin önemli derecede etkili olduğunu tespit etmiştir.³⁰

Din, insanı her yönüyle kuşatmaktadır. Dolayısıyla hayatı anlama, insanlar arasındaki münasebetleri düzenleme ve diğer birçok yönden din, hayata nüfuz eder.³¹ Kişiliğin özel bir yanını oluşturan dindarlık duygu, düşünce ve davranışlara yaptığı etki

---

²⁶ Ali Köse, *Neden İslam'ı Seçiyorlar*, 3. Baskı, İstanbul: İZ Yayıncılık, 2012, s.87.

²⁷ Pehr Granqvist, *Attachment Theory and Religious Conversions, A Review and A Resulation of The Classic and Contemporary Paradigm Chasm*, Review of Religious Research, 2003, vol. 45: 2, s.26-27.

²⁸ William James, *The Varieties of Religious Experience*, Routledge, London and New York, 2002, s. 88-89, 120, 128.

²⁹ Bkz. Richardson J. T., ‘‘ The Active vs. Passive Convert: Paradigm Conflict in Conversion/Recruitment Research’’, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24, 1985, s.174.

³⁰ Clark, W.H, *The Psychology of Religion*, New York: y.y, Macmillan, t.y., s. 213.

³¹ Hökelekli, a.g.e., s. 137-140.

bakımından insanın hem iç hem de dış dünyasında etkisini gösterir. Kişiliğin önemli bir unsuru olan dindarlık, hakiki bir kişilikte olması gereken özellikleri kendisinde taşır. Bu nedenle kişilikte meydana gelen herhangi bir değişim ve dönüşümün, kişiliğin çeşitli yapıları ile ilişkisi söz konusudur.³² Dolayısıyla ister bir dinden başka bir dine geçme tecrübesinde olsun ister dindar bir hayat yaşamazken sonradan dine dönüş yaşamış olsun, dini değişim-dönüşümün iki farklı düzeyde ele alındığını görürüz. Birincisi kişiyi dini değişim-dönüşüme götüren motivasyonel faktörlerdir. İkincisi ise din değiştiren bireyin kişilik özellikleri, karakter yapısı ve bunlarla dini değişim-dönüşüm arasındaki faal ilişkilerdir.³³

Kişiliğin hiçbir zaman değişmeyen bir gerçeklik olduğu görüşünün hâkim olduğu zamanlarda yaşın, cinsiyetin ve sosyo-kültürel şartların kişilik üzerinde bir etkisinin olmadığı düşünülüyordu. Günümüzde ise kişiliğin bazı biyolojik özelliklere ve hayatın farklı dönemlerindeki bazı faktöre göre değişmediği kabul edilmekle birlikte, yapılan araştırmalarda, kişilik yapısında yaş ve cinsiyete, sosyal rollere ve sosyo-tarihsel şartlara bağlı olarak bir takım değişimlerin olduğu veya kişiliğin farklı bir biçimde yeniden şekillendiği tespit edilmiştir.³⁴ Beş büyük faktör modeliyle yapılan araştırmada dini farklılığın kısmen kişilik farklılıklarına da sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Kişilik değişiminin kısmi olmasında, ergenlikte kişiliğin temel özelliklerinin yerleşmesi en önemli faktör olarak gösterilmiştir.³⁵ Zira kişilik ve karakterin oluşumu, doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan çok sayıda faktörün etkileşiminin bir sonucudur.

Genel olarak iman ile kişilik arasında da karşılıklı bir ilişkinin var olduğu söz konusudur. Tıpkı insanın doğuştan sahip olduğu özelliklerin, onun kişiliğinin şekillenmesinde önemli katkıları olduğu gibi, kişinin yaşadığı çevre şartlarının ve içselleştirdiği dini inançların da önemli bir yeri vardır.³⁶ Bu doğrultuda eğitim, kültür,

---

³² Hayati Hökeleki, "Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", C.21, Ankara: Diyanet İlmi Dergi, 1985, s.26-27.

³³Karl Gustav Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, s.7; Sambur, Spellman, Charles M.,Baskett, Glen D., Byrne, Donn, "Manifest Anxiety as Contributing Factor in Religious Conversion", Edit: H.Netwon Malony, *Current Perspectives in The Psychology of Religion*, s.249.

³⁴ Soroglou Vassilis, *Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri*; Belçika'da Yapılan İncelemeler, çev: Vejsel Uyusal, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19 (2000), ss.125-126.

³⁵ Raymond F Ploutzian, *Religious Conversion and Spiritual Transformation*, in Handbook of the Guilford Press, New York and London, 2005, s.332.

³⁶ Hökeleki, a.g.e., s.187.

sosyal çevre ve kişinin sahip olduğu şahsi özellikler, onun hem kişiliğinin hem de dini kimliğinin oluşumunda son derece etkilidir.³⁷ Aynı zamanda din ile kişilik ilişkisi karşılıklıdır, çünkü kişi ancak karakterinin elverdiği ölçüde dindar olabilir. Bu demek oluyor ki, kişilerin şahsiyet ve karakter yapılarındaki farklılıklar, onların dindarlıklarında ve dini tecrübelerinde farklılıklar ortaya çıkaracaktır.³⁸

Kişilik yapısı ile dini değişim tipi arasındaki ilişkiyi ani veya kademeli din değiştirme şeklinde ele alan ilk çalışma, Starbuck (1897) tarafından yapılmıştır. Starbuck, her ne kadar kişilik özellikleri ile dini değişim arasındaki ilişkiyi doğrudan araştırmayı hedeflemişse de, araştırmaya katılanların verdiği cevapların, din değiştirenlerin kişilik yapısı hakkında birtakım ipuçları verdiğini söylemektedir.³⁹ Bu konuyla ilgili diğer bir çalışma Coe'ya aittir. O, dini değişimle ilgili olarak umut-beklenti (expectancy), isteğe bağlı olmayan yönelim (tendency to automatisms) ve telkine karşı pasiflik (passive suggestibility) olmak üzere üç faktör belirlemiştir.⁴⁰

Dindarlığı “iç güdümlü” ve “dış güdümlü” şeklinde tanımlayan Allport da din değişimini ele alan bir başka araştırmacıdır. Allport, dini inanç ve uygulamalarla evlilik arasında önemli bir bağın olduğunu vurgulamıştır. Aynı şekilde yapılan birçok araştırma da evlilik yoluyla gerçekleşen dini değişimde bir eşin diğerini etkilemesindeki faktörün önemini ortaya koymuştur. Bir kişinin sosyal ilişkileri değişince onun bakış açısının da değişmesi kuvvetle muhtemeldir.⁴¹

Görüldüğü gibi araştırmacılar, dini değişim olaylarını “şuurlu ve iradeli”, “şuur dışı ve kendiliğinden” olmak üzere iki ana gruba ayırırlar.⁴² Birinci grupta insan bu değişimi kendisi isterken, ikinci grupta kendini ortaya koyar ve kendinden geçer. İradeli dini değişim, kademeli bir yeni oluşumdur. Diğerisi ise ansızın vuku bulan, kişinin öz iradesinden vazgeçerek kendini salıverdiği dini değişim olayıdır. Fakat bu olay neyle izah edilirse edilsin, bireysel iradeyi devre dışı bırakarak kişiyi etkisi altına almasıyla

---

³⁷ İbrahim Gürses, *Dindarlık ile ilgili Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi*, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Edit: Hayati Hökelekli, Ankara:Ankara Okul Yay, 2002, s., 89-90.

³⁸ Veysel Uyusal, *Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV, İstanbul 1996, s.85.

³⁹ Coe, G. A., *The Psychology of Religion*, University of Chicago Pres, Chicago 1917; Kildahl John P., “The Personalities of Sudden Religious Converts”, in *Current Perspectives in the Psychology of Religion*, Edit: H.Newton Malony, *Current Perspectives in The Psychology of Religion*; William B. Berdmans Publishing Company, 1997, s.239.

⁴⁰ Bkz. Kildahl, a.g.m., s.240.

⁴¹ Köse., a.g.e., s.90.

⁴² James, a.g.e., s. 173, 175, 176; E.D. Starbuck, *The Psychology of Religion*, Londra, 1901, s. 85.

onda önemli değişmelere yol açan dini olayların varlığını göstermesi bakımından ilginç bir örnek teşkil etmektedir.⁴³

3. DİNİ DEĞİŞİM ve DİNE DÖNÜŞ MOTİFLERİ

Bazı din değiştirmeler, kabul edilecek dinin mensuplarıyla oluşan karşılıklı ilişkiler neticesinde, bazıları da kişinin böyle bir tecrübeden çok, entelektüel anlamda dinden tatmin olması veya deneyerek dini benimsemesi ile gerçekleşir.⁴⁴ Bu konuda yapılan araştırmalarda, birkaç din değiştirme veya dindarlaşma motifi belirlenmiştir. Burada motiften kasıt, kişinin yeni bir din seçerken nelerden etkilendiği ve ne için bu dine yöneldiği ile ilgili sebeplerdir. Lofland ve Skonovd⁴⁵, din değiştirme ya da dindarlaşma üzerine yapılan araştırmaları değerlendirerek altı tip motif belirlemişlerdir:

1. **Entelektüel:** Birey dini, onun hayat şeklini araştırarak, öğrenerek tanır. Kişinin, araştırdığı din veya ideolojinin mensuplarıyla münasebeti şart değildir. Kendisini etkileyen asıl faktör, bir sosyal etkileşim değil, entelektüel tatmindir.

2. **Duygusal:** Birey, benimseyeceği görüşün mensuplarından veya kültürel öğelerinden etkilenir ve onlara karşı sempati geliştirir. Evlilik yoluyla dini dönüşümler daha çok bu motifle gerçekleşir.

3. **Deneyisel:** Birey “*Bir deneyeyim bakalım nasıl olacak?*” yaklaşımıyla yeni alternatifini tercih eder. Dini değişim-dönüşüm kararı bu sürecin sonunda olur. Kişi bir grubun ibadetlerine, faaliyetlerine katılır. Bu motifte, izafi olarak az da olsa bir sosyal tesir söz konusudur.

4. **Mistik:** Mistik bir tecrübe geçirmekle bireyin derinden etkilenmesi söz konusudur. Çeşitli olaylar neticesinde mesela bir rüya, gaipten sesler duyma veya benzeri durumlar olabilir. Bu tür dini değişim-dönüşümlerin spesifik özelliği, aniden gerçekleşmeleridir.

5. **Yeniden Uyanış:** Bu motifte, dini dönüşümden çok, halen mensup olunan dinde dini duyguların dindar bir grup veya kişi tarafından harekete geçirilmesi söz konusudur. Yani birey, o andaki dini duygularının tesiriyle dindarlaşmaya karar

---

⁴³ Hökelekli, a.g.e., s.66.

⁴⁴ R.A. Straus, “Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment”, *Sociological Analysis*, 2, s. 158-165; D. Snow, C. Phillips, “the Lofland-Stark conversion model: A Critical Reassessment”, *Social Problems*, ss. 430-447.

⁴⁵ John Lofland, N. Skonovd, "Conversion Motifs", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1981, ss. 373-385.

verir. Bu tür motifler artık tarihte kalmış gibidir. Fakat bu motife az da olsa bugün Batı'da rastlamaktayız.⁴⁶

6. **Cebri (zorlama):** Bu tarz bir dini değişimler, çeşitli teknikler kullanarak beyin yıkamayla eş anlama gelmekte ve çok nadir durumlarda görülmektedir. Özellikle Batı'da bazı yeni dini akımların bu metodu kullandıkları iddia edilmektedir. Ferdin tamamıyla bir grup veya kişinin etkisiyle veya dolaylı olarak zorlama altında kalması durumu söz konusudur. Bununla birlikte, kişinin kesin etkisi altında kaldığı veya duygusal bağlanım gerçekleştirdiği bir yakınının dini değişim-dönüşümü ile onun da kendisini bu yeni görüşe geçmek zorunda hissetmesiyle de böyle bir motif ortaya çıkabilir. Mesela baba veya annesi dini dönüşüm yaşayan bir genç, bu durumdan etkilenebilir. Eşler için de aynı örnek verilebilir.

Yukarıda sıraladığımız bu motifler, sosyal ve tarihi duruma göre farklı devirlerde farklı frekanslarda ortaya çıkmıştır. Mesela eskiden yaygın olarak mistik motif görülürken günümüzde genelde entelektüel motif görülmektedir.⁴⁷

4. DİNİ DEĞİŞİM-DÖNÜŞÜMDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

İnsanın dini değişim ve dönüşümünde etkili olan faktörlerle ilgili çalışmalar, son yıllarda ayrı bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸ Etkili olan faktörlerin niteliğine göre de bu olaylar belirli tipler halinde incelenebilmektedir. Batılı din psikologları, araştırmalarında putperest, başka din mensubu ve dinsiz kişi ve toplulukların Hristiyanlığa geçişi yanında Hristiyanların diğer Hristiyan mezheplerine geçişlerini de ele almaktadırlar. Şüphesiz bunların, diğer din ve kültür mensuplarının dini değişim-dönüşümlerinde müşahede edilen faktörlerle benzer oldukları yanlar da vardır. Yine de her dinin kendine ait şart ve özelliklerini dikkate almak gerekir. İslam ile ilgili araştırmalarda Hökelekli, bir İslam modelini temel alarak bu konuyu işlemiştir.⁴⁹

⁴⁶ Ali Ayten, Ali Köse, *Din Psikolojisi*, b.5, İstanbul :Timaş Yay., 2015, s.163.

⁴⁷ Köse, a.g.e, ss. 136-137.

⁴⁸ Bkz. Lofland, Skonovd, ‘‘Conversion Motifs’’, *Journal For The Scientific Study of Religion*, 1981, ss.373-385

⁴⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 9. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2011, s.294.

4.1 Psikolojik Faktörler

4.1.1 Anlama İsteği ve Zihinsel Tatmin

Eğer çağdaş kültürü temel olarak alırsak onun en belirgin özelliklerinden biri akılcılıktır. Denilebilir ki, akılcı ve bilimsel düşünme alışkanlıklarıyla yetişmiş insanlar için hakikat, onları ancak bu ölçüler içerisinde kabul ettirebilir. Bilimsel inceleme ve karşılaştırma, birçok aydının hidayetlerinde en önemli güdü olmuştur. Özellikle Kur'an-ı Kerim üzerinde yapılan incelemeler, bilimsel anlayış ve kavrayışın en son sınırına ulaşmış kimselerde bile tam bir tatmin duygusu uyandırmakla zihinsel ihtiyaçlara kesin cevaplar oluşturmaktadır. Genel olarak bu tip hidayetler, uzun bir gelişim süreci geçirirler. Bu araştırma sonucunda, kişide oluşan zihinsel tatmin ve entelektüel doğrulama, inanç ya da din değiştirmenin belirleyici etkeni olmaktadır.⁵⁰

4.1.2 Dramatik Tecrübeler

Bosna-Hersek'te yaşanan savaşlar, hastalıklar, kazalar, çok sevilen birinin ölümü gibi kişiye acı veren durumlar bazı insanları, mevcut inanç ve hayat düzenlerini köklü bir şekilde gözden geçirmeye doğru itmiştir. Yaşadığı dramatik bir durum nedeniyle derinden sarsılmış olan bir insanın hayatla ilgili hayallerinin yıkılması muhtemeldir. Böyle bir yıkılma insanı, yaşanan felaketler içinde, var olan tek değer olarak Allah'a teslim olma durumuna getirir. Dolayısıyla bu durum insanın, kendi hayatının sahibi olmadığını ve bütün insani değerlerin kader ve ölüm karşısında çok aciz kaldıklarının farkına varmasını sağlar. Bununla birlikte, dramatik tecrübelerin meydana getirdiği heyecan ve şokun etkisi her zaman devam etmeyebilir. Dramatik tecrübelerin insanı katı bir din karşıtı haline getirebilecekleri ihtimali de göz ardı edilmemelidir.⁵¹

4.1.3 Kimlik Bunalımı ve Varoluşsal Güvenlik İsteği

Bosna-Hersek, ideolojilerin ve bazı siyasi sistemlerin başarısızlığına ve çöküşüne şahit olmuştur. Dolayısıyla ideolojik bağlanma ve siyasi gruplaşmalar içerisinde kendine bir kimlik ve güvenlik sağlayan çoğu insan, bu gelişmeler sonucu kendisini zihni ve manevi bir boşlukta bulmuşlardır. Gençlik ideallerinin yıkılması bir yana, başkaldırıcı tutumlar benliklerine birçok yara bırakmıştır. Bu durumda olanlara

---

⁵⁰ Hökelekli, a.g.e., s.295.

⁵¹ Vergote, a.g.e, s.232.

İslam; güvensizlikten, belirsizlikten, mutsuzluk ve bunalımdan kurtulup, kendini ve kâinatı yeniden tanımlama ve kendini sağlam bir yere yerleştirmeye geçişi ifade etmektedir. Bu anlamda son zamanlarda, bütün ihtilallerden hayal kırıklığına uğramış olan insanlar arasında İslam'a yönelenlerin sayısının çok olduğunu görmekteyiz. Böylece bu insanlar hayatlarına bir anlam kazandırmak, ruhsuz bir dünyada yeniden bir ruh bulmak için maddeci toplumu terk etmişler, hayatta yapılacak bir şeyler olduğuna inanmışlar ve bunu gerçekleştirmek için dine yönelmişlerdir.⁵²

4.1.4 Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu

İnsanın bulunduğu duruma bakılmaksızın yaptığı hata ve işlediği kötülüklerden rahatsızlık duymaya başlaması, derin bir pişmanlıkla bu durumu telafi etmek için hayatına yeni bir yön ve düzen vermeyi şiddetle arzu etmesi, yaşanacak değişimi tetikleyen önemli faktörlerden biridir. Bu tür olaylarda çoğu zaman hidayet öncesinde kişide varlığını hissettiren şuur dışı dini eğimlerin izini bulmak mümkündür. Şüphesiz ki, bir insanın kendi günahkârlığının şuuruna varması ve bu durumdan rahatsız olup pişmanlık duyması, değişmeyi sağlayan tek belirleyici faktör değildir. Hidayet olayını, sadece kişinin günahkârlıktan kaçıp kurtulmasını sağlayan bir süreç olarak anlamak doğru olmaz. Çünkü gerçek tövbe ve hidayet olaylarında, adayın dikkatinin günahkâr tabiatına sınımsız bağlı olması ve bakışını özellikle geçmişi üzerine dikmesi nadir yaşanır. Aksine, geçmişle ilgisini büsbütün keserek yepyeni bir insan olma ve daha önce düşülen hatalara bir daha dönmeme konusundaki kesin niyet ve şuurlu çaba⁵³, değişmeyi yöneten asıl itici güçtür. Gerek ülkemizde gerekse yabancı din ve kültür çevrelerinde bazı insanların dine yönelişlerinde bu güdünün etkili olduğu görülmektedir. Bu suçluluk duygusunun her zaman şahsi hatalardan kaynaklanması da gerekmez. Bazı tarihi ve sosyal olaylar, vicdanı yaralayabilmekte ve bazı insanları bu noktada harekete geçirebilmektedir.⁵⁴

---

⁵² Hökelekli, a.g.e, ss.295-296.

⁵³ Bkz. Muhammed Gazzali, *İhya*, Kahire: y.y, 1968, s.4.

⁵⁴ Hökelekli, a.g.e., s.294.

4.2 Sosyo-Kültürel ve Dini Faktörler

4.2.1 Evlenme

Daha önce de bahsedildiği gibi yabancı din mensubu kimselerle evlenmenin, din değiştirme olaylarında en etkili faktör olduğu görülmektedir.⁵⁵ Aynı dinde olup farklı dini akımların mensupları arasında gerçekleşen evliliklerde de bu faktörün etkin olduğu görülür, lakin evlenme yoluyla yapılan dini değişim dönüşümlerin çoğunun formaliteden ibaret ve kişilerde köklü değişimlere yol açmadığı da bilinmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, evliliğe dayanan gerçek hidayet olaylarının sayısı hiç de az değildir.

4.2.2 Telkin ve Sosyal Etkileşim

Uygun psikolojik şartlarda insanın, başkalarının söz ve davranışlarından etkilendiğini sıkça görmekteyiz. Bu etkilenmeler, sadece özel durumlarda kişide köklü dini değişimlerin yaşanmasına sebep olabilirler. Dolayısıyla farklı dine mensubu bir dindarın tavır ve davranışlarının uyandırdığı hayranlık ve özenme, din değiştirmeyle sonuçlanacak bir arayışın ilk kıvılcımlarını tutuşturabilir. Dolayısıyla bir dindarın telkin ve öğütleri, günahkâr bir kişinin yolunu aydınlatabilir.⁵⁶

4.3 Manevi Faktörler

Dini tecrübelerde beklenmedik bir şekilde ansızın gerçekleşen hidayet olaylarına da rastlanmaktadır. Her hidayet olayında bir dini tecrübe mevcut olmakla birlikte, aracısız kabul hissine yol açan özel bir olayın bulunduğu bu tür bir hidayeti diğerlerinden ayırmak mümkündür. Böylesi bir hidayette Allah kendi kendisini kökten bir değer olarak aniden kabul ettirir. İlahi kudretin alametleri rüya, gaybi bir ses, mistik bir tecrübe, beşeri aşk, tapınma sembolizmi gibi değişik mahiyetteki olaylar yoluyla görünebilir. Daha öncekiler gibi ne yavaş yavaş gelişen sorgulama ne de dramatik bir kaza olmaksızın, varoluşun ötesinde ani bir “aydınlanma”, Allah’ı şuurda merkezileştirir. Bu aynı zamanda etkili birçok motivasyon tarafından meydana getirilebilen bir olaydır.⁵⁷ Böyle olaylarda değişme, dini ilgisizlik, inançsızlık ya da

---

⁵⁵ Peker, a.g.t., s.121.

⁵⁶ Hökelekli, a.g.e., ss.298-299

⁵⁷ Vergote, a.g.e., s.237.

sıradan bir dini hayattan, dini motivasyonun üstün olduğu bir duruma doğru olabildiği gibi, geleneksel dini davranıştan daha batını bir hayata doğru da olabilmektedir.⁵⁸

5. SOSYAL ETKİ, SOSYAL MAHRUMİYET VE BAĞLANMA TEORİLERİ

5.1 Sosyal Etki Teorisi

Kişinin herhangi bir grupla güçlü bir bağı bulunmaksızın yeni bir dini harekete dâhil olabileceğini savunan teori, sosyal etki teorisidir. Toplumun alt bir kültürüne mensup olan kişilerin, bu yeni dini akımlarla daha güçlü ilişkiler geliştirdiği ve din değişimlerinin çok daha muhtemel olduğu belirtilmektedir.⁵⁹

Araştırmacıların bazıları, dini değişim-dönüşüm tecrübesindeki stresi açıklamak için sosyal şartlar, sosyalleşme ve etkileşim sürecinin etkisi üzerinde dururlar.⁶⁰ Sosyal etki teorisi, dini değişim-dönüşüm tecrübesindeki kişilerarası etkileşim ile birey ve gruplar arasında görülen entelektüel etkileri araştırma konusu yapmıştır.⁶¹ Dolayısıyla arayış içinde olanlar, medya organları ve kitle iletişim araçları gibi sosyal ağların etkisiyle kişilik yapılarında değişim gerçekleştirirler. Etkileşimsel teorilerin vurguladığı şey, dini değişim-dönüşümün tabiatında var olan “gönüllülük” duygusunun yeri ve önemidir.⁶²

Dini değişim-dönüşümde kişi üzerinde değişim öncesi şartların ve sosyalleşme sürecinin etkili olduğunu savunanlar, ebeveynlerin yönlendirmeleri, çocuğun anne babasıyla özdeşim kurması, büyük kardeşler ve okul sürecindeki eğitim gibi etkenlerin dini değişim-dönüşümün gerçekleşmesini tetikleyen birer unsur olduğunu belirtmektedirler.⁶³ Bunun yanında daha önce de bahsedildiği gibi dini değişim-dönüşümde evlilik faktörü önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, yeni dinlere veya yeni görüşlere katılmada, yakın arkadaşların da büyük etkisi vardır.⁶⁴ Amerikalılar üzerinde yapılan bir araştırmada, “sizin kiliseye gelmenizde en etkili olan şey nedir?” sorusuna, çoğunlukla ‘arkadaşın etkisi’ cevabıyla karşılaşılmıştır.

⁵⁸ Muhammed Gazzali, *el-Munkizu mine'd Dalal*, çev. Ahmet Suphi, İstanbul, 1978, s.42.

⁵⁹ Brainbridge William Sims, *Social Influence Theory*, Handbook of Religious Conversion (içinde), s.182

⁶⁰Marx Heirich, ‘Change of Heart: A test of Some Widely Held Theories about Religious Conversion’, *The American Journal of Sociology*, Vol. 83 (3), 1977, s. 656-657.

⁶¹ Lewis Rambo, *Understanding Religious Conversion*, 1993, s.10.

⁶² Kilbourne and Richardson, 1988, y.y., s. 9-10.

⁶³ Marx Heirich, a.g.m, s. 656.

⁶⁴ Brainbridge, William Sims, s. 182.

Araştırmacıların bazılarına göre ise dini değişim-dönüşüm tecrübesinin doğasında bilişsellik vardır. Kişinin birtakım sosyal etkilere maruz kalması, onun bilişsel olarak dönüşüm yaşamasına yol açar ve bunun sonucunda dini değişim-dönüşüm gerçekleşir.⁶⁵

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, sosyal etkileşim, dini değişim-dönüşümün gerçekleşmesinde bu süreci hazırlayan ve hızlandıran önemli bir faktördür.

5.2 Sosyal Mahrumiyet Teorisi

Sosyal, psikolojik veya fiziksel yönden mahrumiyet içinde olan insanların dine yöneldiğine dair görüşü savunan teori, sosyal mahrumiyet teorisidir. Söz konusu teoriyi savunan araştırmacılar, bu tür mahrumiyet içinde olan insanların ideolojik bir grubun veya bir dinin mesajını almaya daha hazır olduklarına dair vurgu yapmaktadırlar.⁶⁶ Dini ve sosyal olaylarla ilgili protestolarda, diğer mahrumiyetlere göre en etkili olanı ekonomik mahrumiyetlerdir. Sosyal sınıf olarak orta ve yüksek statüde olan bireylerin dini ritüelleri yerine getirme oranlarının, düşük statüde olanlara göre daha yüksek olduğu söylenir.⁶⁷

Dini mahrumiyet teorisine dair açıklamaların yer aldığı pek çok literatür vardır. Lakin Marks'ın "din afyondur" şeklinde formüle ettiği görüş, en çok bilinen teorilerden biridir. Yine buna yakın bir görüş olarak Freud (1927), dini inançların hem bireysel hem de sosyal mahrumiyetlere bir reaksiyon olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Sosyal mahrumiyetin dini ilginin kaynağını oluşturduğuna dair görüşün sahibi Greg D. (1984), bireyin bu dünyadaki hayal kırıklığı ne kadar büyükse, ahirete olan inancının da o kadar büyük olacağı tezini ileri sürmüştür.

Bu dünyanın ötesi ile ilgili amaçların varlığı, bu dünyada mahrumiyet ve gerilim yaşayan insanlar için bir telafi hizmeti görür.⁶⁸ Bu teori dini bağlanma ve değişimleri, kişinin içinde bulunduğu mahrumiyetlerle açıklamaya çalışır. Ancak, mahrumiyet ve çaresizlik durumları her zaman dini bağlanmayla sonuçlanmadığı gibi, bazen bu tür

---

⁶⁵ Baston C. Daniel, Schoerande Praticce, Ventis, W.Lary, Religion and Individual, A Social Psychological Prespektive, Oxford University Press, New York 1993, s. 106.

⁶⁶ Richardson J.T., Stewart M., Conversion Process Models and the Jesus Movement, American Behavioral Scientists, 1977 (6), s. 819-825.

⁶⁷ Hallahami and Argyle, *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*, s. 155-156.

⁶⁸ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, (Çev.Selçuk Budak), Uygarlık, Din ve Toplum (içinde), Öteki Ajans, Ankara 1995, s. 195-198, 210-219; Michel Argyle & Hallahami, Benjamin Beit, *The Sociology of Religion*, Routledge & Kegan Paul, London and Baston 1974, s.191.

yoksunluklar, isyan ve inkârla da sonuçlanabilmektedir. Şu da bir gerçektir ki, din sadece mahrumiyetleri giderici bir fonksiyona sahip değildir. Dolayısıyla insanların bir kısmı hayatlarına anlam katmak, bir kısmı ise Tanrı'ya daha yakın olmak için dine yönelirken, bir kısmı da hayatlarına çeki düzen vermek ve daha dindar yaşamak için dine ilgi duyabilir. Ayrıca dinin, sadece insan psikolojisinin bir yan ürünü olarak değerlendirilmesi, indirgemeci bir yaklaşım biçimidir.⁶⁹

Dini değişim-dönüşüm sonucu yeni bir gruba dâhil olan kişilerin ağırlıklı olarak düşük sosyo-ekonomik tabakaya mensup olduğu ve dini değişim-dönüşüm sebebi olarak, içinde bulunulan mahrumiyetlerin telafi edilmesinin temel neden olmasına dair görüş, tartışılan bir konudur.⁷⁰ Birçok psikolojik ve sosyolojik araştırma, yeni dini gruba katılan üyelerin, çeşitli ihtiyaçlar içinde olduklarını ve bu ihtiyaçlarını temin etmeye çalıştıklarını göstermiştir. Bu tür katılma, birtakım mahrumiyetler içerisinde olan ve engellenmiş kişilere fiziki, manevi ve psikolojik destek ve güven vermesi yanında, huzur ve itminan sağlar.⁷¹ Mahrumiyetler ve yoksunluklar, sosyal hareketlerin kaynağı olduğu gibi, kişilerin dini gruplara katılmalarında da önemlidir. Glock ve Paloutzian mahrumiyetin beş türünü belirlemiştirler⁷². Bunlar kısaca şu şekildedir:⁷³

1. Ekonomik mahrumiyet: Toplumda gelir dağılımından kaynaklanan bir mahrumiyet olarak görülür. Bu durumda kişi kendisini standartların altında görmektedir. Kişilerin ekonomik düzeylerinin göreceli olduğu söylenebilir, fakat burada önemli olan başkalarının kişiyi hangi düzeyde gördüğü değil, kişinin kendisini hangi düzeyde gördüğüdür.

2. Sosyal mahrumiyet: Kişinin prestij, statü, sosyal katılım vb. konularda kendisini aşağıda görmesi ve bu sebepten çevresi tarafından kabullenilmediği hissini yaşamasıdır.

3. Organizmik mahrumiyet: Zihinsel ve fiziksel mahrumiyetleri kapsar. Herhangi bir bedensel ya da zihinsel özür nedeniyle kişi, toplumla bütünleşme hissini yakalayamaz.

---

⁶⁹ Faruk Karaca, Ruh Sağlığı ve Din, s. 16

⁷⁰ Ploutzian, a.g.e, s. 152.

⁷¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 451.

⁷² Glock, On the study of Religious Commitment, Religious Education, 1952, ss. 98-110.

⁷³ Plautzian, a.g.e, ss. 153-156.

4. Etikal (ahlaki) mahrumiyet: Bu tür mahrumiyette kişi, toplumun temel değerlerini kendi hayatını düzenleme kabiliyetinden yoksun gördüğü için kendisinin yeni bir alternatif bulması gerektiği hissine kapılır.

5. Ruhsal (psişik) mahrumiyet: Kişi, maddi tatminler anlamında problemler yaşamaz, fakat manevi olarak yaşantısından zevk almamaktadır. Ruhsal mahrumiyet genelde şiddetli ve çözümlenmemiş sosyal mahrumiyetin ardından yaşanır.⁷⁴

5.3 Rasyonel Seçim Teorisi

Pek çok sorunu bulunan ve dolayısıyla bir sosyal hayatı ve sosyal güvencesi olmadığı için yarına ümitle bakamayan insanlar, kendilerini güven içinde hissedecekleri bir grup veya bir cemaat ararlar.⁷⁵ Rasyonel seçim teorisi, dini cemaatlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için kendilerine kaynak ve yeni üye bulma mücadelesi vermek zorunda olduklarını ileri sürer. Bu teoriye göre din, ekonomik bir ürün olarak kabul edilir ve onu adeta üretilip tüketilen, reklamı yapılabilen bir meta haline dönüştürür. Bu görüşü savunanlar, din ve din mensuplarını, tüketicinin beklentisine uygun hizmetler sunmaya çalışan ticari firmalar ve onların pazarladıkları ürünler, şeklinde değerlendirmişlerdir.⁷⁶

Rasyonel seçim teorisinde iki temel konu vardır. Bunlardan ilki, dini faaliyetlerin sunulması, arz edilmesi meselesi; ikincisi ise, bu ürünlere olan taleptir. Bu teoride dini gruplar, dini mal ve hizmet üreten, oraya çıkarıp pazarladıkları ürünlerden kâr elde etmeye çalışılan ticari firmalara benzetilmiştir. Ticari ürünlerde olduğu gibi, dinlerin de insanların ihtiyaçlarını karşıladığı sürece var olacağı, kendisine rağbetin kalmadığı durumlarda ise, piyasadan silineceği iddia edilmektedir. Son zamanlarda ortaya atılan teorilerde de bireyin kendi yaşamına uygun yeni din arayışında aktif olduğu görüşünün öne çıktığı görülür.⁷⁷ Gartrel ve Shamon, dini değişim- dönüşüm tecrübesinde kişinin meydana gelen değişimde aktif olarak rol aldığını, kendi tercihleri doğrultusunda belli dini inançlara yöneldiğini iddia etmektedirler. Ayrıca, yeni

---

⁷⁴ Charls Y. Glock, "The Role of Deprivation in the Origin and Evalutian of Religious Groups", ed. Lome L. Dawson, *Cults in Context: Readings in the Study of New Religious Movements*, Toronto: Canadian Scholars' Press 1996, 150-151, s. 147-158.

⁷⁵ Kirman, M. Ali, "Dinin Ekonomik Modeli", *OMU: İlahiyat Fakültesi Dregisi*, 18-19 (2005), s. 151.

⁷⁶ Kirman, a.g.m., s. 153.

⁷⁷ Robert Balch, "Looking Behind the Scenses in a Religious Cult : Implication For the Stady of Conversion", *Sociological Analysis*, 1980, ss. 137-143, Richardson J.T., a.g.m, ss. 119-136.

problemlerle karşılaşan kişilerin geleneksel dini düşüncelere başvurmayarak farklı dini düşünce ve gruplara yönelmek suretiyle bunu çözmeyi denedikleri de belirtilir.⁷⁸ Finke ve Stark'ın yaptığı bir araştırmada,⁷⁹ İnsanların çoğu içinde doğdukları dini organizasyonda kalmayı tercih ederken, bir kısmı ise, aynı dini gelenek içinde kalıp, kendi içinde farklılık gösteren bir dini organizasyondan diğerine geçmektedir.

Bu teoriye göre, aktif olarak herhangi bir arayış içinde olmayan bireylerin, dini gelenekten diğer bir dini geleneğe geçişlerinde, kişilerin kendi rasyonel tercihlerinin⁸⁰ önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir.⁸¹

5.4 Bağlanma Teorisi

Çocukların anneleri veya ilk bakıcıları ile kurdukları bağlar, yetişkinlik dönemlerinde de etkili olmaktadır. Bebeklik döneminde anne veya temel bakıcı arasında kurulan ilk bağlanma stillerinin, yetişkinlik dönemindeki ilişkilerin ve beklentilerin de temelini oluşturduğu görüşünü savunan teori, bağlanma teorisidir. Bu görüş aynı zamanda güvenli bağlanma tecrübesi geliştiren çocukların, diğer insanlarla inanç ve güvene dayalı ilişkiler geliştirebileceklerini, kendine güven duymayı, sosyalleşmeyi, manevi yönden gelişimi, sevmeyi ve değerli olmayı öğrenebileceklerini savunur.⁸²

Çocuğun anne babasıyla geliştirdiği bağlılık ilişkisinde bu ilişkinin hayat boyu etkili olacağı fikrini var sayan Kirpatrick ve Shaver, Hıristiyanlıkta ve diğer dinlerde bulunan Tanrı fikrinin, bunalım zamanlarında kişi için güvenli bir sığınak olabileceği ve psikolojik açıdan bağlanma figürü olarak işlev görebileceği düşüncesindedirler.⁸³ İstatistiksel olarak incelendiğinde Kirpatrick, güvensiz-kaygılı veya güvensiz-kaçıncı bağlanma tarzına sahip kişilerin, Tanrı ile bağlanma ilişkilerini geliştirmesinin, güvenli

---

⁷⁸ Heneri Gooren, Reassing Conventional Approaches to Conversion: Tpwads a New Syntesis, Journal For The Scientific Stady of Religion, 43 (3), 2007, s. 341.

⁷⁹ Stark R., Finke R., Acts of Faith: Explaning The Human Side of Religion, Berkeley: University of California Press, 2000, s. 114.

⁸⁰ Rasyonel tercih teorisi: Bireylerin dini inançları kendi arzu ve beğenilerine göre tercih etmeleri, kendini daha iyi anlatan, diğerlerine göre daha iyi görünen, gönül ve kulağa daha hoş gelen dini kaynağa dayanmayıp çeşitli dinlerden beslenen birtakım dini ve ahlaki ilkeleri içeren ve daha çok ruhsal yönden gelişmeyi amaç edinen yeni dini hareketler için söz konusu edilebilir.

⁸¹ Gooren, a.g.e, s. 342. Akt: Çayır, a.g.t., s. 45.

⁸² Kirpatrick, Shaver, 'Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion', Jurnal For the Psychological Stady of Religion,(29), ss. 315-334.

⁸³ Kirpatrick, Shaver, a.g.m., s. 318.

bağlanma tarzına sahip kişilere göre daha muhtemel olduğunu söyler.⁸⁴ Araştırmacılara göre, çocukluk döneminde ‘kaçınmalcı’ bağlanma modeline sahip çocuklarda din ve Tanrı, telafi edici bir role sahiptir. Dindar olmayan annelere sahip kişilerde, Tanrı’ya inanma ve ibadetlere katılma oranlarının en yüksek değerlere sahip olduğu bulunmuştur.⁸⁵

Bowlby, bağlanmanın sadece çocukluk dönemi ile sınırlı olmadığını, fakat yine de ileri dönemlerde duygusal yönden ilişkilerin geliştirilmesinde çocukluk dönemi tecrübelerinin belirleyici olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla yetişkinlik döneminde benlik saygısı, güven, iş hayatı, yakın ilişkiler, kişilik bozuklukları, kaygı, ahlak ve ahlaki gelişim gibi hayatın tüm boyutlarındaki ilişkilerin, çocukluk dönemi bağlanma modelleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.⁸⁶

Başka bir görüş ise, hayatın ilerleyen dönemlerinde gerçekleşen ihtida ve din değiştirmelerin, ilk çocuklukta öğrenilen dil ile ilgili olduğunu savunur. Flower, çocuklukta dilin öğrenmesiyle ortaya çıkan ‘Sezgisel-Yansıtıcı İman’ (Intuitive–Projective) evresinin büyük bir öneme sahip olduğunu belirtir. Bu evre aynı zamanda ahlaki duygu ve ilkelerin yanı sıra, çocuğun zihninde tabu ve kutsalın oluşmaya başladığı döneme tekabül etmektedir.⁸⁷ Yapılan araştırmalarda, anne-babasıyla ilişkileri problemlili olan çocukların, inançsız veya agnostik olmalarında, kaçınmacı bağlanma stiline önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.⁸⁸

İnsanoğlu muhtaç bir varlıktır. Hayatını devam ettirmesi için güven duygusuna ihtiyacı vardır. Güvensizlik duygusu, kişinin ruhsal olarak karamsarlığa düşmesine yol açabilir. Diğer taraftan başkaları ile sağlıklı iletişim kurmasını da engelleyecektir. İnsanın her şeye gücü yeten bir Tanrı’ya olan inancı, o kişinin geleceğe güvenle bakmasına yardımcı olur. Küçük yaştaki çocukların anne ve babalarına bağlı kalmaları, onlara nasıl huzur veriyorsa, aynı şekilde yetişkinlerin Tanrı’ya bağlanmaları da onlara mutluluk ve huzur vermektedir. Kişinin Tanrıyla ilişkisi, çocuğun anne ve babasıyla

---

⁸⁴ Robert Emmons A., Raymond F.Ploutzian, *Din Psikolojisi*, çev. Ali Ayten, M.Ü.İ.F.D, (2001/2), s., 121.

⁸⁵ Kirpatrick, L., *An attachment-Theory Approach to The Psychology of Religion*, s. 6. Vd.

⁸⁶ Bowlby, 1988, s.126, Akt: Çayır, a.g.t, s. 47.

⁸⁷ James Fowler F., *Stages in Faith Conciouness, Religious Development in Childhood and Adolesence*, S. Francisco, 1991, s. 27- 45.

⁸⁸ Kripatrik, Individual Differences in Attachment and Reproductive Strategies: Commentary on Buss, Greilin, *Jurnal of Personality* 1999 (67), 2, s. 247-254.

kurduğu ilişkiye şekil olarak benzese de, nitelik olarak Tanrı ile kurulan ilişki, çocuğun anne ve babasıyla kurduğu ilişkilerden daha yuce ve daha uştun bir ozelliğe sahiptir.⁸⁹

Sonuç olarak diyebiliriz ki, duygusal olarak guvenden yoksun olmak, bireylerde gerilim, huzursuzluk ve dengesizliğe yol acmaktadır. Bir dine inanmak, kişiye emniyet ve guven duygusu sağladığı gibi, tehlike ve karışıklık durumlarında da kişileri dengesizlikten kurtarıp, onların duzenli ve kararlı davranışlarda bulunmasına imkân sağlar.⁹⁰ Tanrı'nın kendileri ile surekli beraber olduğuna ve her zaman kendilerini koruduğuna dair var olan inanç, tehlikeli durumlarda kişilerde koruyucu bir işlev gorurken, tehlikenin olmadığı, hayatın normal devam ettiği durumlarda da kişinin hayata guvenle bakmasını sağlamaktadır.⁹¹

---

⁸⁹ Oates W. E., *The Role of Religion in The Psychoses, Religion and Human Behaviour*, Ed. Simon Doniger, Association Press, New York, s. 21-30.

⁹⁰ Kirpartick, *Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi*, çev. Mustafa Koç, s. 147.

⁹¹ Kirpatrick L., *An attachment-Theory Approach to The Psychology of Religion*, s. 6.

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNA'DA TOPLUMSAL DİNİ YAPI, DİNİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM

1. BOSNA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1 Bosna Hersek'in Kısa Tarihi ve Coğrafi Konumu

Balkan yarımadasının ise kuzeybatısında yer alan bir ülkedir. Doğu ve güneydoğuda Sırbistan ve Karadağ, Kuzey ve batıda ise Hırvatistan'a sınırı bulunmaktadır. Buradaki tüm sınırlar, nehir ve dağlardan oluşan doğal sınırlardır.⁹² Küçük bir yüz ölçümüne sahip olan Bosna-Hersek'in, içinde barındırdığı dini, tarihi, etnik ve kültürel doku açısından zengin bir mirası vardır. Bu nedenle her ne kadar küçük bir ülke olsa da, tarihi açıdan önemli ülkelerden biri olduğu söylenebilir. Adından da anlaşılacağı üzere bu ülkenin ismi, iki ayrı bölge isminden oluşmaktadır. Adlarına gelince, günümüzde nereden ve nasıl geldiğine dair pek çok görüş ileri sürülmektedir.⁹³

Eski bilim adamları 'Bosna' kelimesinin, eski Trakyalı bir topluluk olan 'Besa' ile bağlantılı olduğunu düşünmektedirler. Fakat bu topluluğun Bosna'da herhangi bir iz bıraktığına dair bir delil mevcut değildir. Layos Thalloczy ve Karl Patsch, Bosna kelimesinin eski bir İllir kelimesi olan "bos" kelimesiyle ilgili olduğu düşüncesindedirler. Onlara göre Bos kelimesi, tuz madeni anlamına gelmektedir. Ancak böyle bir maden, sadece bugünkü Tuzla şehrinde vardır ve Bosna devletinin en erken dönemlerinde bu bölge, başka bir devletin sınırları dâhilinde idi. Onun için bu teorinin de doğru olduğunu söylemek güçtür. Literatürde Bosna kelimesinin 'Bistue Nova' (Roma) eyaletiyle ilgili olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Bistue Nova eyaleti bugünkü Zenica ve Travnik bölgelerini kapsamaktadır. Buna benzer bir görüş daha mevcuttur. Bu görüşe göre ise, kelime 'Basante' adıyla bilinen bir Roma üssüyle ilgilidir. Bu üs, Bosna Nehri'nin Sava Nehri'ne kavuştuğu yerdedir.⁹⁴ Bosna kelimesinin kökeni ile ilgili bunlardan başka görüşler de mevcuttur.

⁹² NEAP,(National Environmental Action Plan), 2003.

⁹³ Safvet Beg Basagic, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900.

⁹⁴ Mustafa İmamovic, *Historija Bosnjaka*, Sarajevo: Preporod, 1998, s. 24.

VII. yüzyılın başında meydana gelen Türk ve Slav kavimleri (Avarlar ve Slovenler) istilası, Roma medeniyetinin son kırıntılarını da ortadan kaldırarak, Bosna ile Hersek'in sahil bölgelerine şimdiki etnografik şeklini vermiş ve bu bölge 'Hum' ismini almıştır. Bu istila sonrasında bir Türk topluluğu olan Avarlar, Bosna-Hersek'te yaklaşık iki yüzyıl kadar hükmetmişlerdir.⁹⁵ X. yüzyılın ortalarında öncelikle coğrafi bir bölge olarak kullanılan Bosna kelimesi, daha sonra orada oturan insanları nitelemek amacıyla 'Bosnalı' olarak kullanılmaya başlanmıştır. XII. yüzyılın sonundan itibaren ise Bosna'dan bir devlet adı olarak bahsedilir olmuştur.

'Hersek' ise, ilk defa dönemin Üsküp komutanı Esat Aliya'nın 1 Şubat 1454 tarihli mektubunda geçmektedir. 'Hersek' ismi, Güney Bosna'nın o dönemdeki hükümdarı olan 'Herceg' (dük) Stjepan Vukcic Kosaca'dan gelmektedir. Nitekim o dönemde 'Herceg' kelimesinin bir unvan olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Hersek, Almanca 'Herzog' kelimesinden türemiştir.⁹⁶

1.2 Bosna'nın Toplumsal Yapısı

Tarihi eserlere bakıldığında, genel itibariyle Balkanlardaki ırkların tarihinin bitmek bilmez bir çeşitliliğe sahip olduğu görülmektedir. Bazı eserlerde de değinildiği gibi, ırksal açıdan homojen bir devlet bir yana, bir eyalet bile bu topraklarda mevcut değildir. Bu olgu, Bosna tarihi için de geçerlidir. Örneğin, tipik bir Bosnalı çehresinden bahsetmek mümkün değildir, çünkü çeşitli yapılardan oluşan insanlar vardır. Birbirinden farklı sayısız halkın genleri, bu insan mozaiğini oluşturmaya katkıda bulunmuştur.⁹⁷

Günümüzde Bosna'yı oluşturan nüfus, Slav olarak adlandırılabilir. Bu nedenle, Slavların Balkanlara gelişi, yazılan her Bosna tarihinin doğal başlangıç noktasıdır. Lakin insanlık tarihinde hiçbir başlangıç noktası, mutlak olarak kabul edilemez. Bu nedenle Slavlar Bosna topraklarına geldiklerinde, bu topraklarda buldukları ve daha sonra kendi içlerine kattıkları halklar hakkında da biraz bilgi vermek gerekmektedir.⁹⁸

---

⁹⁵ Mehmedalija Bojic, *Historija Bosne i Bosnjaka*, 2001, s. 27.

⁹⁶ İmamovic, a.g.e, s.24-28.

⁹⁷ Noel Malcom, *Bosnia A Short History*, 1994, s.29.

⁹⁸ Malcom, a.g.e, s.30.

Milattan önceye gidersek, Bosna topraklarında yapılan kazılarda Taş Devri'ne ait bazı eserler bulunmuştur.⁹⁹ Şunu da diyebiliriz ki çok eskiden beri Bosna, her türlü kavmin geçtiği bir yol konumunda olmuştur.¹⁰⁰ Antik Çağ'dan bilinen ilk halk, İliryalılardır.¹⁰¹ Bu halk, Dalmaçya'ya adını veren Delmatae kavmidir.¹⁰² Daha sonra onları Romalılar, hâkimiyet altına alabilmişlerdir.¹⁰³

Milattan sonra Roma hâkimiyeti altında, İliya kavminin asıl tabakaları da Romalılaştırılmıştır. Bosna'nın Hristiyanlıkla tanışmaya başlaması da bu döneme tekabül etmektedir.¹⁰⁴ Yine bu dönemde Latince yaygınlaşmıştır. Gotlar, Hunlar, Germenler gibi kavimler Roma İmparatorluğu'na karşı direnç göstermiş, kuzey ve doğudan gelen bu farklı kavimlerle Hristiyanların yayılması da sonu bulmuştur. 3. asırdan beri Roma İmparatorluğu'nu tehdit eden Gotlar, Hun ve Avar Türkleri, Roma enkazı üzerinde kalıcı yer edinmemişlerdir, ancak bir kısmı daha sonra gelen çok sayıdaki Slav halkına karışmış veya göç etmişlerdir.¹⁰⁵ Slavlar, 6. yüzyıl sonları ile 7. yüzyıl başlarında Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatistan ve Sırbistan bölgesine inmişlerdir, ancak yerleşmeleri birkaç yüzyılı bulmuştur. Bosna halkı, 7 ve 12. yüzyıllar arasında düşmanlara karşı mukadderatına bağlı olarak yaşamışlardır.¹⁰⁶

12. yüzyılın başlarında Bosna-Hersek halkı, Macarların hâkimiyetini kabul etmiştir.¹⁰⁷ Bosna-Hersek tarihi, Macar hâkimiyeti altına girdiği tarihten Osmanlı Devleti'ne tabi olduğu tarihe, yani 1137'den 1463 yılına kadar farklı özellikler kazanır ve dört devre ayrılır.¹⁰⁸ Bunlar: Banların ülkeye hâkim olduğu devir (1137-1251), Küçük Banlar Devri (1251-1314), İki Kotroman Devri (1314-1377), Bosna Krallığı ve St. Sava Dukalığı (1377-1463) devirleridir.¹⁰⁹

---

⁹⁹ İslam Ansiklopedisi, *İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.2.

¹⁰⁰ İ.A., c.2, s.725.

¹⁰¹ John Wilkes, *Illyrians*, s.244.

¹⁰² Niksa Stipcevic, *Illyrians*, s.137.

¹⁰³ İ.A., c.2, s.729

¹⁰⁴ Bosna-Hersek, Arşiv Belgeleri (1516-1919), yayın no:8, Ankara, 1992.

¹⁰⁵ Malcom, a.g.e, s.34-36.

¹⁰⁶ İ.A., c.2, s.730

¹⁰⁷ Mark Pinson, Roy P. Mottahedeh, *The Muslims Of Bosnia-Herzegovina*, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 1994

¹⁰⁸ İ.A., c.2, s.725

¹⁰⁹ İ.A., a.g.e.

Bosna-Hersek, 1463 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Daha sonra devlet, idari bakımdan sancak haline getirilmiştir.¹¹⁰ Osmanlı'nın bu topraklara gelmesinin ardından İslamiyet'le tanışan Bosna halkı, günümüzde de halen dinini korumak adına mücadeleye devam etmektedir. Bu topraklarda Osmanlı Devleti uzun süre hâkimiyet sağlamış, ancak yüzyıllar sonra yaşadığı zor dönemler sebebiyle hâkimiyet, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na geçmiştir. Bosna-Hersek I. Dünya Savaşı'na kadar Avusturya-Macaristan idaresinde kalmış, fakat savaştan mağlup çıkınca imparatorluk parçalanmış ve 1918'de Sırbistan'a katılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında yeni antlaşmalarla Bosna-Hersek'in bir kısmı yeni kurulmuş Hırvatistan'a geçmiş, diğer kısım ise Alman işgali altında kalmıştır. 1946'da ise, Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti'ni oluşturan devletlerden biri olmuştur.¹¹¹

Yugoslavya her ne kadar dini ve etnik olarak karmaşık bir yapıda olsa da, Tito uzun süre yönetimi elinde tutabilmiştir, fakat onun ölümüyle birlikte milli kargaşalar patlak vermiştir. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde 1990 yılı sonlarında yapılan seçimi, Alija İzetbegovic liderliğindeki SDA partisi kazanmış ve Alija İzetbegovic devlet başkanı olmuştur. Tüm boykotlara rağmen bir referandum düzenlenmiş ve Mart 1992'de Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir.¹¹²

İrkçı Sırbistan'ın 1992'de yaptıkları soykırım, 20. yüzyılın en büyük insanlık ayıplarından biri olarak tarihe geçmiştir. Bosna Savaşı'nda küçük-büyük, genç-yaşlı, kadın-erkek bakılmaksızın katledilmiştir. Sağ kalanlar ise kimliklerini ve dinlerini değiştirmek zorunda kalarak ya göç etmiş ya da derin bedensel-psikolojik yaralarla yurtlarında kalmışlardır. Savaştan sonra Boşnak milleti, nerede olurlarsa olsunlar Boşnaklık bilincine varmışlar, yok edilmek istenilen kültürlerini yaşatmak için mücadele etmeye başlamışlardır.¹¹³ Günümüzde Bosna-Hersek etnik olarak üç gruba ayrılır: Müslüman Boşnaklar, Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırpalar.¹¹⁴

---

¹¹⁰ Şenol Alparlan, *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, Araştırma-İnceleme Dizisi, 1.Baskı, İstanbul, 2008, s.50

¹¹¹ İmamovic, a.g.e, s.22

¹¹² Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy Chaos And Dissolution After The War*, The Brookings Institution, Washington, 1995, s.190

¹¹³ Basagic, a.g.e, s.5.

¹¹⁴ Arşiv Belgeleri, s.3.

1.2.1 Boşnaklar

Bosna-Hersek'te yaşayan halkın "Bosnalılar" olarak adlandırılması Ortaçağ'a kadar uzanmaktadır. Lakin 'Bosnalı' tabiri ile orada yaşayan bütün topluluklar, yani Müslümanlar, Hırvatlar, Sırlar ile diğer topluluklar tanımlanmaktaydı. Boşnaklara hitaben "Müslümanlar" veya "Slav Müslümanlar", özellikle 14 ve 16.yy'da denilmiştir.¹¹⁵

Yugoslavya kimliği altında, değişik ırk ve kökenler bir arada tutulmaya çalışılmış, lakin Boşnaklar kimi zaman "Hırvat", kimi zaman da "Sırp" kökenli olarak nitelendirilmişlerdir.¹¹⁶ Boşnaklar Hırvat mı yoksa Sırp mı, tartışmasına gelince elimizde bu konuyla ilişkin hiçbir kanıt mevcut değildir. Aslında böyle bir soru, kafa karıştıracak bir durum değildir. Geçmişe bakıldığında Boşnaklar, dinsel ve siyasi tarihleri söz konusu olduğunda genellikle Hırvatlarla daha yakın olmuş olsalar da birkaç asır sonrasında bu durum tamamen değişmiştir. Dolayısıyla Boşnakları, bugünkü Hırvat kimlik anlayışıyla karşılaştırırsak büyük bir çelişki ortaya çıkacaktır.

Bosna Savaşı'nın başlamasının ardından, Birleşmiş Milletler 21 Mayıs 1992, Avrupa Birliği ise 6 Haziran 1992 tarihinde Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni tanımış ve böylece Boşnaklara resmi statüler verilmiştir. "Boşnak" ismi ise resmi olarak, 28 Eylül 1993 tarihinde Saraybosna'da gerçekleştirilen ikinci Boşnak Meclisi'nde kabul edilmiştir.¹¹⁷

Alija İzetbegovic'in bir konferansında söylediği "*Bizi toprağa gömmeye çalıştılar fakat tohum olduğumuzu bilmiyorlardı*"¹¹⁸ bu cümlede de görülüğü üzere, kanlı olaylar Bosna-Hersek halkını yıpratırsa da Boşnaklar hala vatanını ve dinini korumak adına mücadeleye devam etmektedir. Son nüfus sayımında Bosna-Hersek'te: %50,11 Boşnak, %30,78 Sırp, %15,43 Hırvat olduğu tespit edilmiştir¹¹⁹

Günümüzde Boşnak kullanımı; etnik olarak Slav kökenli, Müslüman, dil olarak ise Boşnakçayı kullanan bir toplumu ifade etmektedir.

---

¹¹⁵ Evliya Çelebi, *Putopis*, Salko Zahiragiç, Biblioteka Kulturno Nasljedje, Sarajevo, 1996, s.117.

¹¹⁶ Pavao Andjelic, *Periodi u Kulturnoj Historiji*, s.209.

¹¹⁷ Imamovic, a.g.e, s.568.

¹¹⁸ Alija İzetbegovic, Bir konferansta bu sözü sarf etmiştir.

¹¹⁹ İvan Cvitkovic, '*Demographic and Ethnic Changes in BiH*', Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Department of Social Sciences Volume 9, Sarajevo, 2017, s.29.

1.2.2 Sırlar ve Hırvatlar

Bizans İmparatoru, aynı zamanda da tarihçisi Kostantinos Porphyrogenetos'a göre Hırvatlar, Avarlara karşı savunma yapmak üzere dönemin Bizans İmparatoru tarafından Balkanlara çağrılmışlardır. Konstantinos'a göre Sırlar, bu görevle görevlendirilmemişlerdir, fakat Hırvatlarla birlikte oldukları için Balkanlara aynı dönemde gelmişlerdir.¹²⁰ Sırp ve Hırvatların kim oldukları konusuna gelince, araştırmacılar uzun süredir 'Hırvat' sözcüğünün bir Slav sözcüğü olmadığını farkındadırlar. İran sözcüğü 'Choroatos' ile eş anlamlı olduğu sanılmaktadır. İ.S. ilk yüzyıllarda Karadeniz'in kuzey kıyılarında kalan Slavlar ve Sarmatların da dâhil olduğu bir topluluk yaşamaktaydı. Sarmatlar, İ.Ö. 2. yüzyılda Kafkasların kuzey yakasından geçerek batıya ilerlemiş göçebe bir İran topluluğuydu. Sarmatların oradaki politik egemenliği sağlamış olmaları neticesinde, bazı Slav topluluklarından İran dilini konuşan bir kitlenin oluşmuş olması bile muhtemeldir.¹²¹ Yine başka bir kuramda ise, İranlı bir kavmin kullandığı 'arkadaş' anlamına gelen 'hu-urvatha' sözcüğü ile ilişki kurulmaktadır.¹²²

Diğer kuramda ise 'Sırp' kelimenin kökü olan 'serv' sözcüğünün İran dilinde 'charv' olarak değiştiği ve 'at' son ekiyle Choroatos ve Hırvat sözcüklerinin ortaya çıktığı iddia edilmektedir.¹²³ Burada açıkça görebileceğimiz şey, Sırların ve Hırvatların tarihin ilk dönemlerinden itibaren birbiriyle benzerlik gösteren özelliklerinin var olması yanında, ortak bir tarihlerinin de olduğudur. Araştırmacıların birçoğunun görüş birliği ettikleri konu şudur: Hırvatlar ve Sırlar her ikisi de İranlı yönetici sınıfına sahip Slav bir kavimdi ya da her ikisi de sonradan Slav tebaaya sahip olmuş birer İran kavmiydi.¹²⁴

1.2.3 Bosnalı Hırvatlar

Hırvatistan'a ait olan bu topluluk Bosna-Hersek'te yaşamaktadır. Dilleri Hırvatça ve genellikle Bosnalı Katoliklerdir. Hırvatlar Bosna-Hersek'teki üç kurucu halktan biridir.

¹²⁰ John V.A. Fine, *Early Medieval Balkans*, s.49-50.

¹²¹ M. Rostovtseff, *Iranians and Greeks in Southern Russia*, Oxford, s.135-146.

¹²² R. S. Kaulfuss, *Die Slondonlawen in den altesten Zeiten bis samo*, Berlin, 1842, s.6-9.

¹²³ M. Gimbutas, *Slavs*, London, 1971, s.60.

¹²⁴ Fine, a.g.e., s.56.

1.2.4 Bosnalı Sırplar

Sırbistan'a ait olan bu topluluk, çoğunlukla Bosna Krajina'nın doğu ve güney kısımlarına, Saraybosna bölgesinin doğu kesimine, Semberija'ya, Posavina'ya, Podrinje'ye ve Doğu Hersek'e ve az bir ölçüde de Bosna-Hersek'in orta kesimine, Bosna-Hersek'teki savaşın sona ermesinden bu yana da çoğunlukla Sırp Cumhuriyeti'ne yerleşmişlerdir. Sırplar, Bosna-Hersek'teki üç kurucu halktan biridir ve nüfusun üçte birinden azını oluşturmaktadırlar. Dilleri Sırpçadır ve Ortodoks'turlar.

1.3 Bosna'nın Dini Yapısı

1.3.1 İslamiyet'ten Önce Bosna-Hersek'teki Dini Yapı

6. yüzyılın başlarına kadar Balkan halkları herhangi bir dine mensup değildi. Böylece dış toplulukların hedefi haline gelen bu topraklara, Roma ve Bizans İmparatorluğu'ndan Hristiyan akımlarını yaymaya çalışan misyonerler gelmeye başlamıştır.¹²⁵ Bu döneme kadar Bosna'daki Slav halkı çoktanrılı bir inanca sahipti ve taptıkları çeşitli tanrılardan bazıları günümüzde Yugoslavya'da yer adlarında yaşamaktadır.¹²⁶ Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin sonunda Hırvatlar ve Sırplar Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Hırvatlar, Roma'nın Katolik mezhebine; Sırplar ise Bizans'ın Ortodoks mezhebine mensup olmuşlardır.¹²⁷ Fakat Roma ve Bizans ayrılınca, ayrı ayrı mezheplere girmiş olan bu kavimlerin ortasında her iki mezhebi de tam olarak benimseyememiş bir bölge, Bosna meydana gelmiş ve bu bölge Banlıklara bölünmüştür. Böylece farklı din veya mezheplerin oluşturulmasına neden olmuşlardır.¹²⁸

12. yüzyılda Bosna Katolik kilisesinin, Dubrovnik piskoposunun kontrolü altına girdiği görülmektedir. Yani Ban Kulin, Dubrovnik ile diplomatik ilişkileri geliştirmiştir Bu sırada heretik gruplar Bosna'ya gelmeye başlamış ve öğretilerini Bosna'da yaymak adına çalışmalarına devam etmişlerdir. Kendilerine de "Bosanski Krstjani" yani

---

¹²⁵ Pinson, a.g.e., s.4.

¹²⁶ Örneğin: Boynuzlu hayvanların tanrısı olan "Veles" ya da yıldırımların tanrısı olan "Pirun" veya "Pir"

¹²⁷ Dvornik, *Byzantine Missions to the Slavs*, s.9-29.

¹²⁸ Şenol Alparlan, *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, Araştırma İnceleme Dizisi, b.1, İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s.94.

Bosnalı Hıristiyanlar adını vermişlerdir.¹²⁹ Roma, Bosna sapkınlığı hakkında haberler aldıktan sonra Bosnalı Katolikleri, Bosna'nın siyasi komşularını ve Macarları alarma geçirmiş, Bosna üzerinde siyasi ve dini baskılar başlatmıştır. Ban Kulin, diplomatik kanallar yoluyla bu baskılara direnmiş, Bosna'daki durumu incelemek için Papa'nın bir elçi göndermesi önerisinde bulunmuş, öneri kabul olunca Bosna'ya Papa'nın elçisi İvan de Casamaris gönderilmiştir. Papa'nın temsilcisi, Bosna Hıristiyanları ile günümüzdeki Zenica'da buluşmuştur. Bosna Hıristiyanları bu toplantıda, tutumlarını yenileme vaadinde buldukları bir bildiri imzalayarak, Roma'nın tam üstünlüğünü resmi olarak tanımışlardır.¹³⁰

“Abjuracija” adını verdikleri bildiri ile birlikte meselenin nihai olarak çözüldüğü sanılmıştı ancak bu bildiri her şeyin başlangıcı olmuştur. Bosna 13. yy. başlarında tekrar sapkınlıkla suçlanır bir hale gelmiştir. Dönemin Papası Gregorius IX, Bosna Piskoposu'nun soruşturulmasını emretmiş, Bosna Piskoposluğuna getirilecek olan yeni rahibin Latince bilmesi ve Latince olarak ayinleri yönetebilecek kapasitede olmasını şart koşmuştur. Bu olaylar yaşanırken Macar-Hırvat kralı Andrija, Bosna'yı en büyük oğlu olan Kolman'a hediye etmiştir ve Bosna Piskoposluğunun başına Ponsa adlı bir Macar Papazı getirilmiştir. Kendisi Kral Bella'nın 1244 yılında yazılan tüzükte isimi geçen St. Peter katedralini inşa ettirmiştir. Kolman, Bosna'da güçlenmeye başlayan sapık inançları temizlemek amacıyla hacı seferleri düzenlenmiştir. Bosna'dan çekilen Macar Kralı, bugünkü Sırbistan'da bulunan Đakovo yakınlarında büyük bir toprak parçasını Bosna Piskoposuna vererek, oradan Bosna Piskoposluğu 'nu yönetmesini istemiş, Bosna Piskoposu Đakovo'da, Bosna'da Papa vekilliğinin kurulmasına kadar kalmıştır.¹³¹ Bu olayların sonunda Bosnalılar, uluslararası Katoliklikten tamamen ayrılarak fakat Roma kilisesinin izinden de çıkmadan, “Bosna kilisesi” olarak bilinen kendilerine ait diğerlerinden bağımsız kiliselerini kurmuşlardır. Bu kilise, Ortaçağ'dan kalma temel Katolik dininin etkisinden sapan bir mezhep veya “Bogomil Kilisesi” olarak da tanımlanmıştır.¹³²

13. yüzyıl başı, 14. yüzyıl sonunda Avusturya-Macaristan topraklarında hanedan değişimi gerçekleşmiştir. Neticesinde Bosna'nın başına Kotroman ailesi getirilmiştir.

---

¹²⁹ İfet Mustafic v.d., *Religije u Bosni i Hercegovini Monografija vjerskih zajednica i crkava*, Sarajevo, Međureligijsko vijeće u Bosni i Hercegovini, 2012, s.128.

¹³⁰ Mustafic v.d., a.g.e., s.40.

¹³¹ Mustafic v.d., a.g.e., s. 128.

¹³² Pinson, a.g.e., s.7.

Onların gelmesiyle Bosna'nın siyasi sınırları ve bunula birlikte piskoposluk sınırları da değişmiştir. Kotroman hanedanının yükselişi ile Bosna'da Katolik Kilisesi de güçlenecektir. Bu sırada, Bogomil görüngü nedeniyle Bosna'ya Dominik taraftarları gelmeye başlamıştır. Papa, Bosna'daki sapkınlık hastalığı raporu sonrasında, en iyi iki Fransisken papazını buraya göndermiştir. Bosna ve Hersek'in diğer bölgelerine de Fransiskenler, Dominikenleri yavaş yavaş kaydırarak, 1337 yılında onları Bosna'dan tamamen göndermişlerdir. Çok kısa bir süre sonra 1340 yılında ilk Bosna Vikariyatı'nı kurmuşlardır ki bu 1517 yılında Bosna Provinsiyonu ismini almıştır. Fransiskenler Bosna'nın bütün bölgelerine yayılmış olup, çeşitli dönemlerde değişik yerlerde 43 kadar da Fransisken manastırı kurmuşlardır. Dominikenler Bosna'ya 15. yüzyılın ortasında tekrar gelip misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaya çalışmışlarsa da bu konuda pek başarılı olamamışlardır. Tarihçiler, arkeolojik kazılara ve tarihi kayıtlara dayanarak, Osmanlı fethinden önce Bosna Hersek topraklarında 463 kilisenin var olduğunu iddia etmektedirler.¹³³

1.3.1.1 Bogomilizm ve Bosna Kilisesi

Boşnakların ve dolayısıyla Bogomillerin kökeni meselesi, değişik tartışmalara sahne olmuştur. Bu tartışmalar bazen dini motivasyondan, bazen de etnik dürtülerden kaynaklanmaktadır. Esasen birçok yerde ve zamanda görüldüğü üzere, bu tartışmalarda din ile milliyeti birbirinden ayırmak çoğu defa mümkün olmamaktadır. Nitekim Sırp denilince Ortodoks, Hırvat denilince Katolik, Boşnak denilince de akla İslam gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında İslamiyet henüz Bosna'ya gelmeden önce Boşnakların, kendi milli ve dini kimliklerini Bogomillik ile açıkladıkları anlaşılmaktadır.

Bogomiller, Hıristiyan ana gövdesinden ayrılarak temelde farklılık oluşturmuşlardır. Bilindiği gibi Hıristiyanlık, Tanrı'nın değişik tezahürleri olarak izah edilen Baba, Oğul ve Kutsal Ruh şeklinde üçlü bir Tanrı inancına sahiptir.¹³⁴ Bogomillerin düalist bir inanca sahip olmaları, onları Hıristiyanlıktan ayıran ve heretik akım olmalarını sağlayan başlıca özelliktir. Ancak düalist inanç, Bogomilizmle birlikte ortaya çıkmış değildir. Düalist inancı Pavlusçular'da ve Maniheizm'de de görmek

¹³³ Snjezana Vasilj, v.d., *Katolicanstvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: HDK Napredak, 1997, ss. 46-55.

¹³⁴ Abdurahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparlan, *Dinler Tarihi*, Ankara: Berkin Yayınevi, 2010, s. 367.

mümkündür.¹³⁵ Bu nedenle Bogomilizm'in Maniheizm'den ve Pavlusçuluk'tan etkilenmiş olması muhtemel görülmektedir.

Bosna'daki Bogomiller hakkında Sırp ve Hırvat araştırmacılar, üç ayrı teori sunmaktadırlar: Birincisi Bosna Kilisesini heretik (sapık) ve Bogomil olarak kabul edenler; ikincisi, Bosna Kilisesi'ni Ortodoks kilisesi ile özdeşleştirenler; üçüncüsü ise, Bosna Kilisesini başından beri Katolik sayanlardır. Bu teorilerin ilki, Hırvat bilim adamı Franjo Rački tarafından ileri sürülmüştür. Rački, bazı belgelere dayanarak Bosna Kilisesi'nin gerçekten de sapık, Bogomil ve düalist olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nitekim bu hususu başka birçok belge ile Hırvat, Sırp, Boşnak ve Bulgar bilim adamları da kanıtlamaya çalışmışlardır.¹³⁶

Bogomilizm 10. yüzyılda Bulgaristan'da ortaya çıkmıştır. Hızlı bir şekilde yayılmış, böylece Bogomiller Balkan yarım adasının Batı kesimlerinde özellikle Bosna, Hersek ve Dalmaçya gibi bereketli toprakları tercih etmişlerdir. Bosna'daki Bogomil hareketi, Ortaçağ Sırp ve Bulgar Bogomil hareketinden farklıydı, çünkü hareketin tarihi ve gelişim seyri farklılık göstermiştir. Bosna'nın dağlarla çevrili doğal yapısı, diğer ülkelerin ilgisini çeken önemli bir faktördü. Bosna'yı ele geçiren taraf stratejik bir üstünlük kazanacak ve dinsel yönden de büyük bir ilerleme kaydedecekti. Bu sayede de "Bosna kilisesi" adıyla bilinen güçlü ve düzenli bir inanç hareketi kurma imkânını elde etmişler ve böylece bu hareket, bazı tarihçilere göre Ortaçağ boyunca Avrupa'da heretik dinin merkezi olarak çok önemli rol oynamıştır. Daha önce de gördüğümüz üzere Bosna'da bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda 'Abjuracija' adında bir bildiri imzalanmıştı. Bu bildiri en çok dikkat çeken konu, heretik (sapkınlık) konusu olmuştur, yani Roma kilisesi Bogomilleri kesin olarak sapkın görmüş ve onları sapkınlıktan vazgeçmeye davet etmiştir. Bosna hükümdarı Ban Kulin'in bildiriye kabul etmesi, stratejik planın bir parçası olarak değerlendirilebilir. Kulin, bildiriye kabul ederek Roma baskısını azaltmış ve inançlarını daha rahat yaşayabilmelerini sağlamıştır. Bildiriye geçen maddeler yerine getirilmeden, eski düzene göre sistemin işlemesine devam edilmiştir. Birçok kişi Bosna'ya gelerek inancını öğretmeye çalışmıştır, ancak Papa, bunların kilise yapmalarına ve dinlerini yaymalarına karşı çıkmıştır. Onun için Bosna ve Bosna'ya komşu olan hükümdarlardan bunları sıkıştırıp onlara baskı

---

¹³⁵ Küçük, Tümer, Alparslan, a.g.e., s. 133.

¹³⁶ Tayyib Okiç, "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)", çev. Salih Akdemir, Recep Duran), İslami Araştırmalar, C.VI, S.4, Ankara, Tek-Dav, 1992, s. 235.

uygulamalarını istemiştir.¹³⁷ Bosna Bogomilleri, daha önce Macarlar ve Sırp lar gibi çeşitli devletler tarafından baskı ve zulümlere maruz bırakılmışlardı. Ancak Bosna tarihi içerisinde ilk defa Bogomiller, yabancılardan değil de kendi kralları tarafından böylesine bir baskı görünce, doğal olarak kendilerine özgürlük ve emniyet garanti eden Osmanlılardan yana tavır takınmışlardır.¹³⁸

1.3.2 İslamiyet'in Kabulü ve Sonrası

Osmanlı Devleti'nin balkanlara gelmesiyle, burada bulunan Katoliklik batıya göçmüştür ve hemen hemen Balkanların tamamı Ortodokslaşmıştır.¹³⁹ Genel bir kanıya göre; Osmanlı Devleti'nin insanların özgürlüklerine saygı göstermesi, birkaç asır kendi kralları tarafından zulme uğrayan Bogomillerin toplu olarak İslamiyet'e geçmelerine sebep olmuştur.¹⁴⁰ Fatih'in ahitnamesinde¹⁴¹ de görüldüğü üzere balkanlarda yaşayan bölge halkına can ve mal güvenliği verilmiş, dini serbestlik tanınmış, özgürlük içerisinde hayatlarını sürdürebilmelerine imkân sağlanmıştır. Ahitname, Bosna Hersek devletinin en önemli tarihi belgelerindedir ve ülkeyi fetheden padişah ile savaşı kaybedip yenilgiyi kabul eden bir papazın tavrını da içermektedir. Böylesi bir zaferin sonunda, mağluplara zarar verilebileceğini gösteren sayısız kötü örnekler olduğu gibi, onlara hiç beklenmedik şekilde iyi bir davranış sergileyen ender örnekler de yok değildir. İyi veya kötü davranmak, liderin inisiyatifine bağlıdır. Bu durumda Fatih'in Fermanı, galip bir liderin nasıl davranması gerektiği hususunda örnek bir davranış olarak değerlendirilebilir. Böylesi durumlarda yapılan iyilik, barışta veya normal şartlarda yapılan iyilikten çok daha değerlidir. Fatih, İslam'ın yüce ve asil ruhununun bir gereği olarak bu fermanı sunmuş, papaz da insanlığı gereği olarak bu güzelliğe karşı nankörlük etmemiş, ülkeyi terk etmemiştir. O zaman muteber olan anlayış gereği yaygın olan "kimin toprağında ise onun da dinindensin" uygulamasının aksi gerçekleşmiştir. Fatih'in ahitnamesi, İslam'da zorlamanın olmadığı ve fethedilen yerlerin zulme ve zarara uğratılmadığının en büyük tarihi vesikalarındandır. Ahitname günümüzde halen,

---

¹³⁷ Salih Sidki Hadžiosmanović, *Povijest Bosne*, (çev. Abdullah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako), Sarajevo:el-Kalem, 1999, s. 13.

¹³⁸ Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, 2. B., İstanbul:Emre Yayınları, 2005, s. 202.

¹³⁹ Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlarda Türkleşme Ve İslamlaşmaya Etkisi", *Bellekten*, TTK yayını, cilt 1, Aralık 1986.

¹⁴⁰ Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, s.6.

¹⁴¹ Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgelerine bkz., s.9.

Foynitsa'daki Fransisken manastırında korunmaktadır. Katolik ve Müslümanlar tarafından, Ahitnamenin önemini hatırlatmak amacıyla yılda bir kere olmak üzere Ahitname günleri düzenlenmektedir.

Bosna'da İslam dininin yayılışı hakkında pek çok farklı iddia mevcut olmakla birlikte, şurası muhakkak ki, Bosna'da güçlü bir kilise teşkilatının mevcut olmayışı, İslam dininin yayılması için en önemli zemini hazırlamıştır. Aynı zamanda Bosna'nın fethinden birkaç sene evvel Katolik Kilisesi tarafından Bosna'daki yerel inanç sistemine karşı uygulanmaya çalışılan yaptırımlar da, İslam dinini halkın nazarında çekici ve tercih edilir bir duruma getirmiştir.¹⁴² Benzeri görülmemiş hadiselerden birisi olan Boşnakların topluca İslam'a geçmeleri, bütün Hıristiyan dünyasını hayretler içerisinde bırakmıştır. Asıl sebebi bir türlü anlamak istemediklerinden dolayı, olayı Osmanlıların baskıları ve elde edilen maddi menfaatler gibi asılsız sebeplere bağlayarak birçok teori ortaya atmışlardır.¹⁴³ Farklı teorileri ortaya atılsa da, Osmanlıların şefkatli ve adil idaresi, Bosna'daki Bogomillerin kitle olarak İslamiyet'i kabullerine sebep olmuştur. Boşnak Bogomiller de, İslâm'ın hoşgörüsüne sığınmışlardır. Daha önce de zikrettiğimiz üzere, günümüzde kullanılan Boşnak tabiri, Müslüman olmuş bölge halkını ifade etmektedir.

1.3.3 Yeni Dini Hareketler

Bosna-Hersek topraklarına Yahudiler, İspanya'da Engizisyon'dan kaçarak 1492 yılında ulaşmışlardır. Bunlardan ilki İspanyol Yahudileri – Sephardi, ikinci grup ise Aşkenazidir. Aşkenaziler Bosna topraklarına Avusturya-Macaristan işgali (Avusturya, Almanya, Polonya) ile gelmişlerdir. Bosna-Hersek'teki Yahudilerin çoğunluğu Sephardi'ye aitti. Türk egemenliği sırasında kabul edilen Yahudi dini, savaş öncesi Yugoslavya'da ve Bosna-Hersek'te tanınan dinlerden biriydi. Bugün Yahudiler, tüm Yahudi belediyelerini çeşitli şehirlerden (Belgrad, Zagreb, Ljubljana, Saraybosna, Üsküp, Split ve diğer yerlerden) birbirine bağlayan, Belgrad merkezli Yahudi Belediyeler Birliği'nde örgütlenmektedirler. Bosna-Hersek'te Yahudiler Saraybosna, Zenica, Banja Luka, Doboj ve Tuzla'da yaşamaktadırlar. Dünyada ve Bosna'da,

¹⁴² Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i Nacionalnost Bosne i Hercegovine Predmanipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, (çev. Ladislav Z. Fišić), Mostar: Ziral-Zajednica Izdanja Ranjeni Labud, 1999, s. 23.

¹⁴³ Tayyib Okiç, "Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı Aleksandar Vasilijević-Solevjev", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. V, Ayrı Basım, Zeki Velidi Togan'ın Hatırasına Armağan, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972, s. 211.

Yahudilerin hareketleri ve yaşamları hakkında bilgi sağlayan aylık bir "Yahudi İncelemesi" gazetesi çıkarılmaya devam etmektedir.¹⁴⁴

2. BOSNA'DA DİNİ DÖNÜŞÜM

2.1 Din ve İnanç Farklılıkların Oluşumu

Birinci bölümde bireysel farklılıklar ve din ilişkisinden bahsetmiştir. Denilebilir ki insanlar her ne kadar bir birine benzer şekillerde ve yollarla gelişeler de, bireysel farklılıklar yine de oldukça büyüktür. Yani insanlar yaşantılarıyla, yetiştirme tarzlarıyla, yakın çevreden kazandıkları değerleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Fert, büyüdüğü ortam, gelenek, görenek ve değerler sisteminin ona uyguladığı metotların etkisi altında, kendi kişiliğini geliştirir.¹⁴⁵

İnsanın kendi dışında yüce bir varlığa bağlanma ve inanma duygu ve ihtiyacı da, bu temel eğilimin içinde, doğup yetiştiği çevre ve kültürün muhtevasına göre bir şekil alır. Özellikle ailesinin, sonra arkadaşları, okul ve toplumun etkisiyle belli bir inanca sahip olan bu kişi, kendi karakter ve kişilik özellikleri doğrultusunda bir dindarlık anlayışı ve uygulaması benimser. Dolayısıyla aynı dinin üyesi olup farklı dindarlık anlayışı ve uygulamaları, değişik mezhepler, akımlar ve cemaatler oluşturulması, istisnai bir durum olmayıp insani bir gerçekliktir ve hem kişiliğin hem de toplumsal-kültürel çevre farklılıklarının doğurduğu bir neticedir.¹⁴⁶ Şunu da diyebiliriz ki insan, tuttuğu yolun gerçek ve doğru olduğuna inanıp eğilimini de beraberinde taşır. Farklılıkları, aynı hedefe götüren farklı yollar olarak görmek yerine, belirli yolu izleyen ve başkalarına karşı hoşgörüsüz, dışlayıcı, düşmanca tavır takınmak, hem dini hayatın huzurunu hem de dini hayatın geleceği bakımından pek çok sorun teşkil etmektedir.

2.2 Mezhep, Grup ve İnanç Taassubunun Ana Sebepleri

2.2.1 Psikolojik sebepler

Hayati Hökelekli'nin de ifade ettiği üzere insan, ben-sever tabiatı olan bir varlıktır. Kendini sevmeyen insanı başkaları da sevmez. Bu yüzden insanın kendisini sevmesinin sınırları, zamanla gelişir ve genişler. Aile, vatan ve millet sevgisi; mezhep,

¹⁴⁴ İvan Cvitkovic, *Religije u Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 1981, s.5.

¹⁴⁵ Hayati Hökelekli, *İslam Psikolojisi Yazıları*, b.2, İstanbul: dem yayımları, 2012, s.209.

¹⁴⁶ Hökelekli, a.g.e., s.208.

parti ve grup sevgisi haline gelir. Kişi, kendisine bağlandığı bir nesneyi yüceltiyor, onu hayali olarak aşırı büyütüyorsa, idealizasyon eğilimi durumuna düşer. İdealizasyon eğilimi, çoğu insanda mevcuttur. Şayet böyle bir bağlılık psikolojisi oluşmuşsa, grup içinde liderlerin yaptığı duygusal söylemlerle ve ateşli nutuklarla gruba olan taraftarlığı ve bağlılığı iyice pekişir. Diğer ötekileştirilen gruplar genelde aşağılanır, hakkında ön yargılar geliştirilir, çoğu örnekte görüldüğü gibi düşmanca tavır takınılır. Belli dini yorumu benimseyen, belli norm ve kurallara göre yapılanmış bir ortamda lidere uygun bir “grup kimliği” oluşur. Bu kimlikle hayata bakan insanlar “biz ve onlar” olarak her şeyi kategorileştirirler. Grubun dışına kapalı olan bu insanların ben-sever tabiatları tahrik edilerek kalıcı bir karaktere dönüştürülür. Böylece Narsist bir karaktere sahip olan bu insanlar sadece kendini düşünürler. Fert, bu haldeyken dünyayı nesnel (objektif) olarak kabul edemez, ancak kendine göre nasıl algılandıysa ve biçimlendirdiyse o şekilde kabul edebilir.¹⁴⁷ Bir grup, partiye veya mezhebe taassupla bağlanan kişi, kendinden hariç herkesi yok etme, ortadan kaldırma ihtirasını da sürekli beraberinde taşır. Bu insanların davranışlarını karakterize eden davranış örneği, ifrat ve tefrittir.¹⁴⁸ Çoğu zaman bu grupların hizmet anlayışı, kendileri gibi olmayan kişiyi veya grupları tenkit, tahrik, hatta bazen tekfir şeklinde görülmektedir. Bir grup, parti veya mezhebe bağlı olunabilir çünkü bu ahlakı belirler, lakin zihniyetlerin hür olması gerekmektedir.

2.2.2 Toplumsal Sebepler

Son yüzyıl içerisinde Bosna’da önemli gelişmeler ve değişimler meydana gelmiştir. Dolayısıyla toplumsal değişimin beraberinde meydana gelen bazı etkiler söz konusudur. Bunlar, Bosna halkının inançlarını ve değer yargılarını etkilemekte ve derin farklılıklara sebep olmaktadır. Bosna’da kültürü oluşturan ve insanları bir arada tutan değerler zayıflamış hatta farklı kültürler doğmuş, bu da çatışmalara neden olmuştur. Böylece kişi, kendine veya inandığı topluma yabancılaşmaya başlamıştır.¹⁴⁹

Diğer bir toplumsal husus, küreselleşme ve çoğulculuktur. Bunlar, insanların arasındaki sınırları kaldırırken, bir anlamda farklılaşma ve yabancılaşmanın kaynağı olarak toplumda bir gerilim ve hoşnutsuzluk oluşmasına neden olurlar. Kesin bilginin

¹⁴⁷ Hayati Hökelekli, *İslam Psikolojisi Yazıları*, b.2, İstanbul: dem yayınları, 2012, s.209.

¹⁴⁸ Bkz. Erich Fromm, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, Çev. Y. Salman, İstanbul: Payel Yayınları, 1979, s.64-98.

¹⁴⁹ Hökelekli, a.g.e., s. 211, Bkz. Özcan Köknel, *Cumhuriyet Gençliği ve sorunları*, İstanbul: cem Yayınevi, 1979, s. 19-20.

yerine şüphecilik ve serbestliğin teşvik edilmesiyle insan ruhunda yerleşmiş olan kesinlik ve inanç arzusu, özellikle de dini-ahlaki alanda farklılaşmayı kabullenmede güçlük çekmektedir. Bu durum belki de eski kesin bilgilerin fanatikçe tekrarını doğuran karşı oluşumları ortaya çıkarmaktadır. Böylece dini veya din dışı dogmatik ve fanatik karakterlerin gelişmesine uygun bir zemin oluşmaktadır.¹⁵⁰ Bosna-Hersek halkı da bu anlamda, yaşanan savaşın sonucunda kafalarında oluşan cevapsız soruların etkisiyle neredeyse tam bir boşluktaydılar. Bu boşluğu dış faktörlerin kullanmasıyla insanlar, onların düşünce ve inançlarına karşı tam bir taassupla sarılmışlardır. Bilindiği üzere taassup ve aşırılık, çatışma ve anlaşmazlıkları açar ve herkesi sıkıntıya sokar.

2.2.3 İdeolojik Sebepler

Propaganda ve telkin yoluyla Bosna halkı bölünmekte ve içten içe çökmektedir. Uluslararası güçler, gerek geçmişte komünizm gerekse günümüzde kapitalizm gibi ideolojileri ya da misyonerlik gibi dini organizasyonları da devreye sokarak dünya hâkimiyeti kovalamaktadırlar. Ülkeleri kendilerine bağımlı hale getirebilmek adına ülke içinde mevcut olan din, etnik yapı, mezhep, düşünce ve kültür farklılıkları gibi ne kadar çok farklı grup varsa hepsi çok iyi hesap edilmekte, ilk önce “beyin yıkama” yöntemiyle kendi taraftarları oluşturulduktan sonra insanlar birbirlerine düşman hale getirilmektedirler. Geçmişte etkili olan böyle bir yöntem, günümüzde bir İslam birliğinin sağlanmasını engellemek için mezhep ve grup farklılıklarının artırılması ve onların kışkırtılması şeklinde uygulanmıştır ve başarılı da olunmuştur.¹⁵¹

2.2.4 Siyasi Sebepler

Makam ve mevki isteği yolunda, her vasıtayı meşru gören insanlar, gerek geçmişte gerekse günümüzde hep var olmuştur. Bu insanlar, iktidar olma yolunda mevcut mezhep, inanç ve düşünce farklılıklarını güçlendirme ve derinleştirme metodunu kullanırlar. Dolayısıyla bu sebeple, belli bir grubun desteğini ve oyunu alırlar. Bu tür bir kışkırtıcılığa, gelişmiş veya gelişmemiş, ileri veya geri bütün ülkelerde rastlanabilmektedir.¹⁵²

---

¹⁵⁰ Hökelekli, a.g.e., s. 211.

¹⁵¹ Hökelekli, a.g.e., s. 212-213.

¹⁵² Hökelekli, a.g.e., s. 213.

2.3 Bosna’da Dine Yöneliş

Bosna-Hersek’in kısa tarihini aktardığımız önceki bölüme baktığımızda görebileceğimiz şey özetle şudur: Bosna-Hersek halkların, kültürlerin ve dinlerin yüzyıllardır geliştiği ve savaştığı topraklar olmuştur. Bosna Hersek, 1992-1995 yılları arasında Avrupa’da, yakın geçmişin en kanlı savaşına ve de tek taraflı bir soykırıma sahne olmuştur. Şu da bir gerçektir ki, savaş sonrası toplumsal yaşamda kendisini gösteren bir eğilim de dindarlaşma olmuştur. Müslüman Bosnalıların arasında hâkim olan mezhep, Hanefiliktir. Bunun dışında geleneksel dini görüşten ziyade birbirinden farklı 3 grup bulunmaktadır. Bunlar; Şiilik, Sûfilik ve asıl araştırma konumuz olan Selefiliktir. Bosna’nın dini yapısını anlayabilmek için, son üç yüzyılda Bosnalı Müslümanlar arasında gerçekleşen kilit noktalara işaret etmek gerekmektedir. Yaşanan son savaş sırasında ve savaş sonrası dönemde uygulanan yaptırımlar, Bosnalı Müslümanların etnik, siyasal ve kültürel kimliklerini yeni bir siyasal ve dini kimlik oluşturmak adına “yeniden İslamlaştırma” yolunun benimsenmesini sağlamıştır. Bu anlamda selefilik ilginç bir olgudur lakin belirleyici bir role sahip değildir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, yeni dindarlaşma tecrübesi son zamanlarda sadece Balkanlarda değil neredeyse Avrupa’nın tamamında görülmektedir.¹⁵³ Bosna’nın farklı dini görüşlere yönelmesine yukarıda değinilmişti. Bilindiği üzere Balkan İslam’ı, bir Sünni İslam’dır. “Batıda Sünniliği tanıttacak potansiyelde olan ülke nasıl olur da Arap Baharına yakalanır?” Sorusunu düşündüğümüzde bunun arka planında birçok siyasi, psiko-sosyal etken bulunduğunu görmekteyiz.

Savaş sırasında yardıma gelen ve Bosna halkıyla beraber savaşa katılan grupların, aynı zamanda kendi ideolojilerini ve inançlarını da yaydıklarına rastladığımız gibi, Tuzla şehrinde bu propagandayı hayatta tutmaya çalışan kurumlara da rastlamaktayız. Bu kurumlar insanlara dini eğitim vermekle görevlendirilmiştir. Bunların yanında Arap ülkeler tarafından finanse edilmiş öğrenciler, eğitimlerini tamamlayıp burada siyer, fıkıh, hadis, akaid (kelam) gibi dersler vermektedirler.

2.3.1 Dindarlaşmayı Artıran Psiko-Sosyal Etkenler

Bosna halkı Osmanlı Devleti’nin Bosna’ya gelmesiyle Müslümanlığı kabul etmiş, bu değişimle ülke, etnik ve dini anlamda bir değişim yaşamıştır. Bunun akabinde

---

¹⁵³ Srdan Puhalo, *Selefiye u Bosni i Hercegovini, Banja Luka: Pro Educa*, 2016, s.13-17.

Avusturya-Macaristan'ın ülkeyi işgaliyle farklı değişimler meydana gelmiştir. Bu olayla Bosna Hersek'teki Oryantal-İslam kültürü, Avrupa-Batı kültürüne geçmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Bosna-Hersek'i işgali, yeni derin sosyal ve politik değişimlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu değişimler Müslümanların hayatında ciddi bir etki yaratmıştır. Sonraki dönemlerde Yugoslavya ve komünizm rejiminin getirdiği propaganda da bu durumda önemli rol oynamıştır.¹⁵⁴ Dolayısıyla Bosna-Hersek Müslümanları, burada da hem etnik hem de dini bakımdan bastırılmış, insanlar ne olduklarına dair kendilerini ifade edemez bir hale gelmiştir. Bir nevi dini pratik ve uygulamaların yasaklanması ve "Müslüman olabilirsiniz de, olmayabilirsiniz de" anlayışı, çoğu insanın kafasının karışmasına yol açmıştır. Dini pratik ve uygulamayı, herhangi bir şekilde önemseyen insanlar, adeta zamanlı bir bombaya dönüşmüştür ve dindarlaşma, kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bosna Savaşı'nda insanlara resmi statüler verilirken din, daha da önemli statü haline gelmiştir.

Bosna Hersek'te yaşanan savaş, daha önce savaşmış yüzlerce yabancı gönüllüyü de kendisine çekmiştir. Arap gönüllüler savaşa gelirken yanlarında Bosnalı Müslümanlara yeni inançlar da getirmişlerdir.¹⁵⁵ Önce El-Mücahid olarak bilinen İslam gönüllüleri, Orta Doğu'dan gelmişlerdir. Arşiv belgelerinde onların, yerel nüfustan hem görünüşte hem de savaş biçiminde önemli ölçüde farklı oldukları belirtilmiştir. El-Mücahid hareketinde bulunan gönüllüler, Bosna-Hersek Ordusu kamplarını ziyaret ederek onların İslam hakkındaki bilgilerini genişletmeyi amaçlamışlardır. 1995'in sonunda imzalanan ve savaşı sona erdiren Dayton Antlaşması ile yabancı savaşçıların ülkeyi terk etmeleri istenmiştir. Bu anlaşmaya rağmen, bir grup mücahidin Bosna'da kalması ve yerel halkla birlikte dağ köylerinde yaşaması, Selefi toplulukların oluşumuna imkân sağlamıştır. Dindarlaşmanın bu biçimi kanaatimizce bu şekilde başlamıştır.

Araştırmamızda katılımcılarla birebir görüşmek suretiyle gerçekleştirdiğimiz mülakatlar sonucunda, insani yardım yapan kurumların etkinliğinden bahsetmek de uygun olacaktır. Savaştan sonra özellikle yetimlere yönelik büyük yardım faaliyetleri yapılmıştır. Kurumların bünyesine gıda ve elbise yardımı haricinde, İslami eğitim ve çeşitli aktiviteler de dâhil edilmiştir. Savaştan sonra göç eden halk için de iş imkânları

---

¹⁵⁴ Paul Mojzes, *The Role of Religious Communities in the Development of Civil Society in Yugoslavia, 1945-92* in Bokovoy, S.M. – Irvine, J. – Lilly, C. eds.: *State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-92*.

¹⁵⁵ Adam LeBor, *A Heart Turned East: Among the Muslims of Europe and America*, New York: St. Martin's Press, 1997, s. 39.

sağlanmıştır. Hoşgörü, sevgi, kardeşlik, birlik ve beraberliği gösteren bu tarz kurumlar, çoğu insanın dikkatini çekmiştir. Yine bu kurumlar aracılığıyla İslam'la ilgili kitaplar dağıtılmıştır. Bunların dağıtılmasındaki amaç; insanların özünde mevcut olan geleneksel inancın doğru olmadığına dair kapıldıkları yanlış şüpheleri gidermektir. Daha sonra Arap ülkelerde eğitim-öğretim gören insanların Bosna'ya gelişiyle, orada öğrendiklerini halka aktarmak suretiyle daha da aktifleşmişlerdir.

Bilindiği üzere çağımız, sosyal medya çağıdır. Bosna Hersek'teki insanlar da tıpkı diğer ülkelerdeki insanlar gibi buna maruz kalmışlardır. Selef düşüncesini benimseyen insanların, sosyal medyada dini konulara dair yaptıkları paylaşımların fazla olması, bu noktada dikkat çekicidir.

Diğer bir husus ise iş fırsatlarıdır. Bosna-Hersek'te yaşanan savaşın hala devam eden olumsuz etkilerinden biri olan ekonomik krizin insanlarda yarattığı etki, onların dini düşüncelerine de yansımıştır. Böylece hem maddi hem de manevi olarak birbirine yardım eden grubu gören bu insanlar, bu grupları bir sığınak olarak görmeye başlamışlardır.

2.3.2 Pozitif Değerlere Teşvik Derneği- OAZA

Savaştan sonra “ Çemberi” veya diğer ismiyle el-Menar olarak bilinen bu kuruluş, Bosna'daki İslam Birliği'ne bağlı olarak kurulmuştur. Başlıca görevi İslam'ı ayakta tutma veya bilineni tekrar etmektir. Kurulması esnasında maddi desteği, Sudan'da bulunan İsra adında bir kurumdan almıştır. 1997 yılında ise “Aktif İslam Gençliği” adında, Arap ülkelerinde okumuş insanlardan oluşan farklı bir topluluk Tuzla'ya gelmiş ve kendi fikirlerini sunabilmek için Gençlik Çemberi topluluğunun yanında yer almışlardır. Buldukları bina tamamen Aktif İslam Gençliği Derneği'ne devredilmiştir. Günümüzde devletten bağımsız faaliyet yürüten bu dernek, OAZA ismiyle 2010 senesinde kurulmuştur. Amacı; insanları İslam yoluyla pozitif değerlere teşvik etmektir. Faaliyet alanı insani yardım, eğitim, spor gibi farklı kollardan oluşan bu dernek, aktif olarak Tuzla bölgesinde çalışmalarını devam ettirmektedir. Bu dernek: Eğitim alanında; Fıkıh, hadis, siyer gibi alanlardan oluşan düzenli haftalık derslerin işlendiği çeşitli kurslar düzenlemektedir. Sosyal faaliyet olarak, çevredeki piknik yerlerinin temizlenmesi, kamu bilgi standı kurulması, hac hediyesi verilmesi, senede yüzlerce gıda paketinin dağıtılması gibi organizasyonlar yapmaktadır. Spor aktivitesi

olarak piknikler ve kamplar düzenlemektedir. Kadınlar için de kermes faaliyetleri vardır.

OAZA çalışmalarını başarılı bir şekilde sosyal medyada da yansıtmaktadır. Youtube kanalında yarım milyondan fazla hayran tarafından takip edilmekte, Facebook'ta ise 10 binden fazla kullanıcıya hitap etmektedir. Dolayısıyla 120 bin nüfuslu bir şehir için ziyadesiyle etkili bir dernek olduğu söylenebilir.

OAZA tarafından düzenlenen faaliyetleri araştırırken, gözümüze ilginç iki etkinlik çarpmıştır. Bunlar, “Kardeşlerimize tesettür” ve “Bilgi Standı” sloganlarıyla yapılan çalışmalardır. “Kardeşlerimize tesettür” sloganı, aslında yeni kapanmak üzere olan kadınlara yardım kampanyasıdır. Kampanya kapsamında elbise, başörtü ve farklı kitaplardan ya da broşürlerden oluşan hediyeler dağıtılmaktadır. “Bilgi Standı” ise Tuzla merkezinde çeşitli kitaplardan oluşan bir stant kütüphanesidir. Ayrıca projektör ile küçük sunumlar da yapılmaktadır.

“Kardeşlerimize tesettür” kampanyası kapsamında dağıtılan kitapların bazıları şunlardır:

1. Put ka Kur'anu casnom
2. Upoznaj Poslanika
3. Kruna Tvoje Poboznosti
4. Vrtovi Poboznjaka
5. Budi Ponosna
6. Sazeti prikaz islamskog vjerovanja
7. Medjumuslimanska Blagost

Her ne kadar bu dernek ön planda gözükme de, Tuzla'daki insanların Selefiliği öğrendikleri ve bir araya geldikleri tek kurum olarak zikredilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGURLARI ve YORUMLAR

1. MÜLAKATLA İLE İGİLİ BAZI DEĞERLENDİRMELER

Daha önce de bahsedildiği üzere bu araştırmada yer alan veriler, Bosna-Hersek'te bulunan Tuzla şehrindeki halka yapılan mülakat ile elde edilmiştir. Örnek grup, 35 kişiden oluşmaktadır. Bunlar arasında 10 kişinin mülakatı, Prens Camii'nde namazın akabinde, diğerleri ise "OAZA" derneğinin düzenlediği bazı aktivitelerde veya iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Bosna'daki medya ve diğer vatandaşlardan görülen baskılardan dolayı, insanların mülakat gerçekleştirmekten çekindikleri ve korktukları gözlemlenmiştir. Bu yüzden onların güvenlerini kazanmak, uzun uğraşların sonunda mümkün olabilmıştır. Mülakattan önce söz konusu tecrübeyi yaşayan insanlara, araştırmanın değerlendirilmesinde son derece objektif olunacağı ifade edilmiştir. Beğenmedikleri sorular hakkında cevap vermelerinde ısrar edilmemiştir. Mülakat, onların izinleriyle teybe kaydedilmiştir. Mülakat sorularını cevaplama süresi ise 30 ile 60 dakika arasında değişmekle birlikte, ortalama 45 dakika olmuştur.

2. ARAŞTIRMANIN SORULARI ve VARSAYIMLARI

Bu çalışma, başta belirlenen amaçlar doğrultusunda şu sorulara cevapları vermeyi hedeflemekte:

- i. Dini dönüşüm tecrübenin temel sebepleri nelerdir?
- ii. Dini dönüşümden sonra insanlarda ne gibi değişiklikler oldu?
- iii. Yaşanılan tecrübeye savaş kalıntıları var mıdır?
- iv. Resmi kurumlarda verilen dini bilgiler ne kadar yardımcı olabilmektedir?
- v. Bu insanlarda, Bosna Hersek'teki geleneksel dini devam ettirme potansiyeli var mıdır yoksa farklı bir kültürün dini ideolojisinden ibaret midir?

Araştırmanın varsayımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- i. Dini dönüşümü yaşayan, bu çalışmada Selefilige geçişte en önemli faktörler: Ölüm korkusu, savaşın getirdiği nefret, ekonomik yetersizlikler ve ihmal olduğunu gözlemlenmiştir.
- ii. Ebeveynlerin dini inanç ve dini bağlılık durumu, çocukların dini inancının şekillenmesinde önemli bir role sahiptir.
- iii. Yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sosyo-ekonomik durum gibi dini dönüşüm arasında anlamlı bir ilişki vardır.

iv. İslamiyet hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olamayan kişiler farklı dini görüşlere saplanabilmektedir.

v. İnsanlar birtakım hususlardan mahrum olmaları farklı ve yeni bir kimlik arayışına yönelmekte ve netice itibariyle dini dönüşümün meydana gelmesine sebebiyet vermektedir.

vi. Benimsedikleri görüşün ilk tanışma yolu arkadaş etkisiyle olmuştur.

vii. İnsanlar benimsedikleri görüşler ile ilgili çoğu bilgiyi internet sitelerinden veya belli başlı kurumlardan öğrenmektedirler.

3. TABLOLAR ve YORUMLAMA

3.1. Demografik özellikler

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Kadın	10	(%28.572)
Erkek	25	(%71.428)

Mülakat yapılan 35 kişinin 25'i (%74.28) erkek, 10'u (%25.72) kadındır. Kadınların oranının erkeklere göre düşük olmasının sebebi, bu görüşü benimseyen kadınların mahremi olmadan insanlarla zaruret dışında muhatap olmayı istemiyor oluşlarıdır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

	18-29	30-44	45-60
Kadın	5 (%14.285)	1 (%2.857)	4 (%11.428)
Erkek	7 (%20)	5 (%14.285)	13 (%37.142)

Yaş ortalama gruplarını, savaş öncesi ve savaş sonrası olarak nitelendirebiliriz. Tabloda 18-29 yaş arasında yer alan katılımcıların tamamı savaş çocuklarıdır ve diğer

iki grup ise daha önceki dönemleri gören bireylerdir. Dini dönüşüm en çok 45-60 yaş arasında gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Medeni Durumu

Bekâr	Evli	Boşanmış
Kadın 2 (%5.714)	Kadın 8 (%22.857)	Kadın -
Erkek 7 (% 20)	Erkek 18 (%51.428)	Erkek -

Araştırmamızdaki katılımcıların 8'i (%22.857) kadın, 18'i (%51.428) erkek olmak üzere 26'sı evli; 2'si kadın (%5.714), 7'si erkek (%20) olmak üzere 9'u bekârdır. Boşanmış olan kişilere araştırmamızda rastlanmamaktadır.

Tablo 4. Eğitim Durumu

Ortaokul	Lise	Üniversite	YL-Doktora
Kadın 2 (%5.714)	Kadın 4 (%11.428)	Kadın 4 (%11.428)	Kadın -
Erkek 1 (%2.857)	Erkek 15 (%42.857)	Erkek 4 (%11.428)	Erkek 5 (%14.285)

Eğitim durumunda katılımcıların çoğu (%11.428) 4 kadın, (%42.857) 15 erkek toplam 19 kişi ile lise mezunudur. Daha sonra üniversite mezunu veya halen devam etmekte olan (%11.428) 4 kadın, (%11.428) 4 erkek olmak üzere toplam 8 kişidir. Yüksek lisans ve Doktora mezunu ise (%14.285) 5 erkek bulunmaktadır. Sadece ortaokul mezunu olanlar (%5.714) 2 kadın, (%2.857) 1 erkek olmak üzere 3 kişidirler. Burada şunu da ekleyebiliriz, yüksek lisans ve doktora mezunu olanların çoğu tahsilini Arap ülkelerinde bitirmiş erkeklerden oluşmaktadır. Bu kişiler, eğitimlerini tamamladıktan sonra insanları bu yeni dini yöneliş hakkında bilgilendirmek amacıyla Bosna'ya dönmüş ve bu görüşün hayatta kalmasında büyük rol oynamışlardır.

Tablo 5. Dine Dönüş Yapanların Mesleki Durumu

Ev Hanımı	Öğrenci	Serbest Meslek	İşçi	Memur	Esnaf	İşsiz
6 (%17.142)	5 (%14.285)	4 (%11.428)	5 (%14.2859)	5 (%14.285)	9 (%25.714)	1 (%2.857)

Katılımcıların %25.714'ü esnaftır. Kadınlara bakıldığında, %17.142'lik oran içinde fakülte bitirenler olsa da çoğu ev hanımlığını tercih etmiştir. Öğrenciliği devam etmekte olan, Memur ve İşçi durumundakiler %14.285'lik oranla üçüncü sırada yer almaktadırlar. Serbest meslek yapanlar ise %11.428'lik kesimdir. Katılımcıların %2.857'si ise işsizdir. Böyle bir dini yönelişte olan insanların çoğunluğu tarafından esnaflığın tercih edilmesi Tuzla şehrinde enteresan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 6. Anne-Babannın Dini Durumu

Dini inançlarına bağlı ibadetleri yerine getirir	Dini inançlarına bağlı ibadetleri yerine getirmez	Dini inançlarına bağlı değildir
14 (%40)	19 (%54.285)	2 (%5.714)

Katılımcıların anne-babalarının büyük çoğunluğu, dini inançlarına bağlı fakat ibadetlerini yerine getirmemektedir, %54.285'i böyle bir durumdadır. Hem dini inançlarına bağlı olup hem de ibadetleri yerine getirenlerin oranı %40'tır. %5.714'ü ise dini inançlarına hiç bağlı değildir.

Bütün araştırmalar, çocukluk dönemindeki aile ilişkilerinin, kişinin dini değişim-dönüşümünde en etkili faktör olduğunu ortaya koymaktadırlar. Din değiştirme veya dindarlaşma olayında da bu durum farklı değildir. Özellikle, Freud ile başlayan psikodinamik yaklaşım, kişinin çocukluk ve ergenlik devresiyle yaşadığı “çocukluktaki çatışma” tecrübelerine son derece önem vermektedir. Bu yaklaşıma göre din, eğer anne-babaya bir şey ifade ediyorsa, anne-babalar aynı dine mensupsa ve çocuk, anne

babasıyla yakın ilişkideyse anne-babanın dini eğiliminin çocukları etkilemede daha güçlü olduğunu görmekteyiz.¹⁵⁶

Aile, çocukta dini duygu ve tecrübelerin uyanmasında, dini inancın şekillenmesinde, dini alışkanlık ve uygulamaların kazanılmasında başta gelen kültürel faktördür. Çocuğun sorduğu dini sorulara ana-baba tarafından verilen doyurucu cevaplar, onun dini uyanışına yardımcı olur. Çocuklar büyüklerin dinini, kendi ruhi kabiliyetlerinin gelişmesi ölçüsünde kabul etmeye veya onların aldıklarını kendi ruhi yapılarına göre işlemeye çalışırlar. Burada çocuk pasif gibi görünse de aslında aktif bir alıcı durumundadır. Çocuklar yetişkinliklerin dinini alırken, aynı zamanda içlerinde bir canlanma olur. Çünkü küçük çocuk motorik bir davranışa sahiptir. Onda canlı olmak ve canlı kalmak entelektüel değil motoriktir; yani içgüdüsel bir hareketlik sonucudur.¹⁵⁷

Mülakatta yer alan bir örnek: *“Dini pratikleri uygulamayan bir ailede doğdum, babam her zaman Tanrı'ya ve bazı "güçlere" inanmaktan bahseder, ancak dini ve benzerlerini tanımazdı. Annem kendini bir inanan olarak sayar, beş vakit namazı düzenli olarak kılmaz, ancak yalnızca ramazanda beş vakit kılar ve oruç tutardı. Kardeşim ilham kaynağımdı, okulda her zaman başarılıydı, ama o da dini bir yaşam sürmezdi. Bölgemizde din, bir gelenek olarak sayılır, yaşam biçimi olarak sayılmazdı. Bu yüzden mektebe küçüklüğümde beri hiç gitmedim ya da herhangi bir anlamda dine ilgi duymadım. İlgimin olmasını zorlaştıran koşullardan biri, küçük yaşlardan itibaren komünist olan ve inanç konusunda itiraz eden, İslam'dan ve inançtan açıkça nefret eden babamdır. Çok sevdiğim biriydi, gerçek görünen hikâyelerini dinlerdim ve birçok konuda görüşlerini kabul ettiğim babamla büyüdüm. Dolayısıyla benim için o ne derse oydu. Zamanla büyüdüğümde, din diye bir ihtiyacım oluştu ve o zamana kadar benim ilham kaynaklarım diziler, futbol ve şarkıcılarıydı. Takip ettiğim yolun tek ve gerçek yol olduğuna dair ikna olmuştum. Tutuklu kaldım ama hiçbir zaman gerçek mutluluğu hissedemedim.”*

---

¹⁵⁶ Batson B. D., P. Schoenrade, W. L. Ventis, "Religion and The Individual: A Social Psychological Perspective", New York, 1997, Routledge.

¹⁵⁷ Hökelekli, a.g.e. s. 257-260.

3.2. Dine Dönüş yapanların Dini Durumu

Tablo 7. Dine Dönüş Yapanların Dini Bilgi Seviyesi

Hiçbir Dini bilgisi yok	İbadetleri yerine getirecek kadar dini bilgisi vardır	Yüksek düzeyde dini bilgi sahibi
7 (%20)	22 (%62.857)	6 (%17.142)

Tabloda da görüldüğü üzere dini dönüşüm esnasında katılımcıların %62.857'sinin ibadetleri yerine getirecek kadar dini bilgisinin var olduğu görülmektedir. 35 kişiden yalnızca (17.142) 6 kişi, yüksek düzeyde dini bilgi sahibi idi. Hiç dini bilgisi olmayanların oranı ise %20'dir. Lakin evde ya da mektepte kazanmış olduğu bu bilgiler sadece camide verilen eğitimle sınırlıdır. Bosna'daki din hizmetlerinin cami dışına pek çıkmadığı göz önünde bulundurulursa, bu insanların dinin varlığını hissetme imkânları neredeyse yok gibidir. Din adına olsa olsa nadir ve tek tipleşmiş etkinlikler görülebilir. Oysa dine ilgi duyan, dini konularda aydınlanma isteğine sahip pek çok insanın varlığı da bir gerçektir. Gerek ilahiyatçıların, gerekse Bosna-Hersek İslam Birliği'nin çeşitli etkinlikleri buralara getirmeye gayret göstermeleri gerekmektedir. Yoksa hutbe ve vaaz türünde konuşmaya alışan cami hocalarının halkın beklentilerine tam olarak cevap vermesi beklenemez.¹⁵⁸ Katılımcıların çoğu, camiye gidip hocadan istediği cevapları alamaması nedeniyle bu eksikliği gideren gruplara bağlanmıştır.

Tablo 8. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi gördünüz mü?

Eğitim aldığım zamanlarda din kültürü ve ahlak bilgisi dersi yoktu	20 (%57.142)
Hayır	20 (%57.142)
Evet	15 (%42.857)

¹⁵⁸ Hayati Hökekleli, *İslam Psikolojisi Yazıları*, b.2, İstanbul: Dem Yayınları, 2012, s. 251

Katılımcıların %57.142'si Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi eğitimi görmemiştir. Bu da din dersinin komünizm rejiminde yasaklı olmasından kaynaklanmaktadır. Yani katılımcılar, kendi zamanlarında din ile alakalı bilgileri sadece mektepten öğrenilebilirlerdi. Katılımcıların %42.857'si din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi görmüştür fakat bu savaş zamanında yaşça küçük olan veya yeni doğan insanlardır. Çünkü savaşın bitiminde bu ders, daha yeni eğitime dâhil edilmişti.

Katılımcılardan biri, Dini Kültür ve Ahlak Bilgisi dersine dair şu ifadeyi kullanmıştır: “Eskiden mektep olduğunu bilirdik ama ebeveynlerim dini pratikleri uygulamadıkları için bizi oraya da göndermezlerdi. Büyüklerden bir sürü hikâye duyardık “çocukları dövüyorlar” tarzında. Dolayısıyla bizim ilgimizi de çekmezdi. Okulda zaten dini dersler yoktu, komünizm tarafından yasaklanmıştı.”

Dini eğitimi olmasa da çoğu katılımcı mektebe gitmiş ya da büyüklerden dede mirası olarak dini öğrenmiştir. Bu dini uygulamaların çoğu, bayramdan bayrama namaz kılmak, ramazanda oruç tutmak veya Cuma namazı kılmak şeklindedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini gören katılımcıların ifadesinde: *“Küçüklüğümde beri dini ibadetlerim istikrarlı değildi. Lise ikide Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersimize İlahiyat Fakültesinden hoca geldi. O zamandaki çoğu gencin dikkatini çekmişti. Bu hocalar Türkiye desteğiyle Din Kültürü ve Ahlak bilgisi hocamız beraberliğinde “Kurs İslama” İslam kursu adında bir kurs organize etmişti. Farklı farklı aktivitelerden oluşan bir kurstu. Biz formalite bir şey zannettik, biri gelecek her zamanki gibi bir konuşma yapacak ve bitecek. Lakin bilgili insanı dinlemek bambaşka oluyor. Şimdi bile konuştukları aklımda, hoca şöyle anlatmıştı. ‘Adamın biri aşırı denizi severmiş, dolayısıyla bütün hayatını denizi keşfetmeyle geçirmiş ve en son iki farklı denizin bir birine bağlı ama suları bir birine asla karışmadığına dair bir olaya rastlamış.’” Bu ilginç olaydan sonra Hoca bize bu olayın nerede yaşandığını adamın kim olduğunu söyleyince üstüne de ayet ekleyince insan duyunca etkileniyor, çünkü daha önce hiç duymamışsın, bunun gibi daha pek çok şey. Bunlar dini araştırmama ve sarılmama çok yardımcı oldu. Lakin bu kurs sadece o yaz vardı, daha sonraki yardımı Arap Ülkelerde okuyan insanlardan alabildik. Çünkü o yazdan sonra bu kursa benzer kursları onlar düzelmişti, kısa bir*

zamanda büyük bir kitle biriktirmişlerdi. Günümüzde de onlardan yardım almaktayız. Gerek derslerine giderek, gerekse internetten videolarını izleyerek.’’

Tablo 9. Benimsedikleri Görüşle İlk Tanışma Yolu

Arkadaş etkisi	Eş etkisi	Çevre etkisi	İnternet etkisi	Çeşitli Kitapları okuyarak
15 (%42.857)	4 (%11.428)	2 (%5.714)	10 (%28.571)	4 (%11.428)

Benimsedikleri görüşle ilk tanışmaları en fazla %42.857 ile arkadaş etkisiyle olmuştur. Daha sonra görüldüğü gibi internet, %28.571 ile ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada %11.428 oranla eş ve çeşitli kitapların etkisi bulunur. En az etkiyi %5.714 il çevre yapmıştır.

3.2.1 Arkadaş Etkisi

Arkadaşların birbiri üzerindeki bu güçlü etkiyi, insanların sosyal varlıklar olarak yaratılmış olmasına dayandırabiliriz. Sosyal varlıklar olarak her zaman hayatımızın merkezinde başkaları vardır. Öyle ki diğerleriyle iletişim ve etkileşim kuramadığımızda ruhsal ve bedensel açıdan zarar görmekteyiz. Diğerleriyle uyumlu olamadığımızda kısa sürede ruh sağlığımızı, ardından da beden sağlığımızı kaybedebilmekteyiz.¹⁵⁹

Psikologlar bunu şu şekilde formülize etmektedirler: Toplum ile uyum, aile ile uyum ve kendiyile uyum. Kaybolan uyum, ruhsal gerilemenin ya habercisi yahut sonucu olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla insan, uyumlu olmayı sever. Genellikle de farkında olmadan başkası ne yapıyorsa onu yapmak eğiliminde olur. Önlenemeyen ekonomik krizler, göç hareketleri, moda, düşünmeden satın aldığımız ürünler ve birçok örnek daha, aslında uyma davranışından ibarettir. Günlük yaşamda karşımıza çıkan sayısız örneklerde, insanlar olarak çok da rasyonel varlıkları olmadığımızı görebiliriz, aksine bu durum modelleri izlediğimiz açıkça göstermektedir.¹⁶⁰ İzlediğimiz model arkadaşımız ise elbette iyi kötü ne varsa modellemek eğiliminde olabiliriz. İnsanlar

¹⁵⁹ Ümit Horozcu, ‘‘Aynaya İyi Bak: Arkadaş Arkadaşın Aynasıdır’’, s.122.

¹⁶⁰ Horozcu, a.g.m., s.122-123.

kendisine benzeyen insanları daha çok sevmektedirler ve insanları sevdikçe onlara daha fazla benzeme eğiliminde olurlar, şeklinde sosyal, psikolojik bir tespit vardır.

Tablo 10. Dini Bilgilerinizi hangi yolla ediniyorsunuz?

Kitap okuyarak	İnternet yoluyla	Çeşitli eğitimlerle
10 (%28.571)	18 (%51.428)	7 (%20)

Katılımcılar dini bilgilerini en çok internetten faydalanarak edinmektedirler, bu da %51.428’lik kısmı oluşturur. Kitap okumayı tercih edenler ise %28.571’dir. Çeşitli eğitim dediğimiz daha önce de bahsettiğimiz “Oaza” topluluğunda farklı farklı derslere katılarak dini bilgi edinenlerin oranı %20’dir.

Çoğu katılımcı, kitap okumanın işten veya başka meşguliyetlerden dolayı zor geldiğini söylemiştir. Ayrıca o an ilgilendikleri konuları, internette daha hızlı bulabildiklerini de ifade etmişlerdir.

Tablo 11. Dini kitapları okuyor musunuz? Okuyorsanız ne tür kaynak tercih ediyorsunuz?

Tek Tip Kaynaklar	6 (%17.142)	Çeşitli Kaynaklar	29 (%82.857)
-------------------	-------------	-------------------	--------------

Katılımcılar kendi görüşüne ait kaynakları okumamaktadırlar. Tabloda da görüldüğü gibi böyle düşünmekte olanların oranı %82.857’dir. Diğer kesim ise %17.142’dir. Her ne kadar çeşitli kaynaklar okunsa da, katılımcıların savaştan sonra din ile ilgili okudukları ilk kitaplar hemen hemen aynıdır. Kitapları şu şekilde listeleyebiliriz:

1. Ashabi Allahovoga, a.s. poslanika

E’AMIDETUL-ISLAM, ASHABU RESULILLAHI SALLALLAHU ALEJHI VE SELLEM (Hilmi Ali Şa’ban)

2. İzbor Hadisa iz Rijadu-s-salihin

EHADIS MUHTARE MIN RIJADUS-S-SALIHIN (Jahija ibn Šeref en- Nevevi
İzbor: Prof Dr. Muhammed Mustafa el- E'azami)

3. Islamsko znanje

ILMUL-ISLAM (Menna' El - Kattan (kur'an ile ilgili), hfz. Senaid Zajimovic
(akaid ile ilgili) hfz. Dzevad Hrvacic (fikih ile ilgili), Merzuk Hadzihursidovic (edeb ve
ahlakla ilgili) Muhamed Mehanovic (hac ile ilgili), mr. Salih Kurdi (islam hükümetle
ilgili)

4. Zbirka priča

MEDZMU'ATUL-KISAS (Muhammed Muvaffak Selimeh, Muhammed Munir
el-Dzunbaz, Muhjjidin Selimeh)

5. Iman- Temelji- Sustina- Negacija

IMAN - HAKIKATUHU, ERKANUHU VE NEVAKIDUHU (Dr. Muhammed
Nu'ajm Yasin)

6. Poroci (alkohol, duhan, kocka, droga)

7. Zašto su muslimani nazadovali, a drugi napredovali

LIMAZA TE'EHHAREL-MUSLIMUN VE TEKADDEMEL-AHARUN

(Emir Sekib Arslan)

8. Najbolja oporuka - uticaj vjere na oslobođenje čovjeka

EL-VESIJE EL-KUBRA (Sejhul-Islam Ibn-Tejmijje)

9. Iz kabura u džennet ili džehennem

MINEL-KABRI ILEL-DZENNE EVIL- DZEHENNEM

(Abdullah b. Ahmed Ali Allaf el-Gamidi)

10. Izveštaj Visokog Saudijskog Komiteta

11. Neposlušnost roditeljima

UKUKUL – VALIDEJN (Muhammed ibn İbrahim el-Hamud)

12. Tevhid i širk

ET-TEWHIDU –VES-SIRK (Muhsmed Dzemil Zejno)

13. Spolne bolesti i blud

EL-EMRAD EL- DZINSIJE (İbrahim Trebinjac)

14. Učenje islama

TA'LIMUL - ISLAM (Muhammed Ali Fethullah)

15. Tefsir amme-džuz

TEFSIRUL - MUHTESAR LI DZUZ AMME (Muhammed Nesib er-Rifa'i)

16. Bošnjaci i islam

17. Strahote Sudnjeg dana

AHVAL JEVMIK-KIJAME (Abdul-Melik el-Kulejib)

18. Jednoća Stvoritelja

19. Ličnost žene muslimanke

SAHSIJJETUL-MER'ETIL-MUSLIME (Dr. Muhammed Ali el-Hasimi)

20. Zapečaćeni džennetski napitak

ER- RAHIKUL - MAHTUM (Safijurrahman el-Mubarekfuri)

Bu 20 kitaptan oluşan “Aile Kütüphanesi”, savaştan sonra Katar İHH yardımı ile insanlara dağıtılmıştır. Günümüzde ise her ne kadar çeşitli kitaplar okumakta olsalar da kendi görüşlerini genişletmek için Arap ülkelerinde eğitim görüp daha sonra Bosna-Hersek'e dönen insanlar tarafından yazılmış veya Arapçadan tercüme edilmiş kitapları okumaktadırlar.

Katılımcıların ifadelerinde: “(Zapečaćeni Džennetski napitak) kitabı okuyarak dine daha fazla sarılmaya başladım”. “Yetim olduğum için, Araplardan insani yardım aldık ve bazı faaliyetler yaptık. Din eğitimi için hafta sonları onlara gidiyordum. Peçe

takan kadınlar vardı ve bu beni cezbediyordu, ben de lisede kapandım. Orada çalışan kadın öğretmenlerin tavsiyeleri üzerine en çok (Porodicna biblioteka ve Put pravog muslimana) kitaplarını okurdum.”

3.3. Psiko-Sosyal Motifler

Tablo 12. Genel bir bakışla, çocukluğunuzu nasıl yaşadınız?

Çok mutsuzdu	3 (%8.571)
Genelde mutsuzdu	21 (%60)
Genelde mutluydu	8 (%22.857)
Çok mutluydu	3 (%8.571)

Katılımcıların çoğu, çocukluklarını nasıl yaşadıklarına dair sorulan soruya %60 oranla “genelde mutsuzdu” cevabını vermişlerdir. %22.857’si “genelde mutluydu”, %8.571’i “çok mutsuzdu” ve yine %8.571’i “çok mutluydu” cevabını vermişlerdir. Genelde mutsuz olmalarının sebebini savaşa ve savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılaradandırmaktadırlar.

Tablo 13. Bosna-Hersek Savaşı sırasında ordunun bir üyesi miydiniz?

Daha Doğmadım	5 (%14.285)
Hayır	23 (%65.714)
Evet, ama bir süre	3 (%8.571)
Evet, Savaş boyunca	4 (%11.428)

%65.714’ü savaş sırasında ordunun bir üyesi olmadıklarını ifade etmişlerdir. 7 kişiden 3’ü yani %8.571’i bir süre orduya katılmış, %11.428’i ise savaş boyunca orduda yer almışlardır. %14.285’i ise savaş yıllarında henüz doğmamıştır.

Tablo 14. Eğer Savaş sırasında Bosna-Hersek'te bulduysanız....

Yakınızı kaybettiniz mi?	26 (%74.285)
Yaşadığınız yerden göç ettiniz mi?	28 (%80)
Yaralandınız mı?	4 (%11.428)
Tutsak mıydınız?	-

Savaş sırasında Bosna-Hersek'te bulunanlardan %80'inin yaşadığı yerlerden göç etmek zorunda kaldığına rastlamaktayız. %74.285'i ise bir yakını kaybetmiş, %11.428'i yaralanmıştır. Katılımcıların hiç biri tutsak olmamıştır.

Tablo 15. Dine Dönüş Yapanların Ailevi Sosyo-Ekonomik Durumu

Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek
18 (%51.428)	12 (%34.285)	5 (%14.285)	-

Dini yönelişte bulunan katılımcıların %51.428'inin ailevi ekonomik durumu düşüktür. Orta durumda bulunanların oranı %34.285'tir. Ailevi ekonomik durumu yüksek olanlar ise %14.285'lik bir orana sahiptir. Fakat araştırmada ailevi ekonomik durumu çok yüksek olan katılımcılara rastlanılmamıştır.

Tablo 16. Dini Dönüşümde Etkili Olan Temel Sebepler

Mutsuz Çocukluk tecrübeleri	Yeni kimlik arayışı	Bozuk aile ilişkileri	Ekonomik Mahrumiyet	Özel olayın yaşanması	Aşk ve Evlilik	Ölüm korkusu
-	10 (%28.571)	-	5 (%14.285)	1 (%2.857)	2 (%5.714)	17 (%48.571)

Katılımcıların, %2.857'sinin dini dönüşümünde özel olaylar yaşanması çok az etkili olmuştur. Aşk ve evliliğin etkisinin ise özel olaylardan biraz daha fazla etkili

olduğu görülmektedir. %14.285'inin ekonomik mahrumiyet yaşadığına rastlamaktayız. Bosna Hersek'te yaşanan dini yöneliş (Selefilik), yüksek miktarda etkinin %28.571'lik bir oranla yeni kimlik arayışının sebep olduğunu görmekteyiz. Ölüm korkusu ise %48.571'lik bir oranla, temel sebeplerin en zirvesinde yer almaktadır. Ölüm korkusu, katılımcıların ifadeleriyle şu şekilde aktarılmıştır:

“Kurban Bayramında, kurbanı kestikten sonra aile üyeleriyle evde oturuyor, bayramın sevincini sürdürüyorduk bir anda göğüs kafesimde keskin bir sancı hissettim, kalbim duracak gibiydi. Ama sanki bundan haberdar bir tek bendim diğerleri bunun farkında değildi, fizyolojik bir değişiklik göstermemiştim. Aklıma ilk gelen şey namazdı, namazsız vefat edersem ne olacaktı? Enteresan olan da doktora muayeneye gittim ve bütün tahliller temiz çıktı.”

Diğer bir katılımcı yaşadığı bir olayı şöyle ifade etmiştir: *“Eskiden din ile hiç alakam yoktu, bayram namazı nedir Cuma namazı nedir bilmezdim, özellikle ezan okununca akşam mı yatsı mı farkını bilmezdim, daha doğrusu ilgili değildim. Benden 2 yaş küçük kardeşim var ve çok iyi hatırlıyorum ramazandı, öylece evde oturuyordum. Kardeşim camiden gelir gelmez bana ‘bak bari ramazanda biraz aktif olsan’ dedi. Ben duymazlıktan geldim, çünkü hiç ilgi alanım değildi. Her neyse o gün arkadaşım beni kafeye çağırdı, oruç diyorsanız oruçlu değildim. Daha sonra sarhoş bir arkadaşımız geldi ve bize içki ismarladı, lakin biz güya Boşnakların çoğu gibi ramazanda içki içmiyoruz dedik. Bu hareket üzere arkadaş tarafından bize hakaretler edilmeye başlandı ‘ siz nasıl içki içmiyorsunuz şimdi mi Müslüman rolü yapıyorsunuz’ gibi laflar edildi. Eve gitme vakti geldi, ne yapalım ne edelim onu arabayla eve götürelim diye karar verdik, çünkü sarhoştum ve araba süremezdi. Lakin kendisi izin vermedi ‘sürerim ben dedi’ ve direksiyon başına oturdu, tahmin edeceğimiz gibi kaza yaptık. Hepimiz çok ağır yaralandık, ben aileme hiç söylemedim bunu ve sadece kardeşime söyledim. Bu defa kardeşim bana ‘ o vaziyette ölseydin ne olurdu biliyor musun ?’ dedi. Ardında Cennet ve cehennemden bahsetmeye başladı orada ben korktum ve dinle ilgilenmeye başladım. Nasıl ve neden bilmiyorum ama söylediği şeylerin doğru olduğuna emindim.”*

Diğer ilginç bir ifade: *“uzun zamandır kendimi hazırlıyordum. Dini pratiklere dönmek için uğraşıyordum. Ben de çoğu Boşnak gibi tabiri caizse ismen Müslümandım ama askerdeyken bazı olaylardan etkilenmiştim ve ilgilenmeye başladım. Dediğim gibi*

bu hazırlanma sürecinde uzun zamandır sadece sabah namazı kılardım. Bu konuda bana yardım edecek kimsem yoktu dolayısıyla sabah namazı saatini bilmezdim rastgele sabahleyin farklı saatlerde kalkıp kılardım. Benim dini yönelişim 7 gün içerisinde başıma gelenlerden oluşur. Bu 7 günde olanlar şöyle başlar: Garson olarak çalışıyordum, yağmurlu bir gündü. Kafenin önüne bir dilenci gelmişti ve herhâlde çok susamıştı, oluktan akan pis suyu içmeye çalışmıştı. Kafedeki herkes gülmeye başladı onların kahkahaları üzerine bir bardak su doldurdum ve götürdüm. Adam içtikten sonra ilginç bir şekilde kayboldu. Daha ilginç olan birileri beni takip ediyor gibi bir his oluştu ve korkmaya başladım, rüyalarım bile girdi. Bir sefer uyandım ve karşımda bir gölge gördüm, tabi bir şeyler okumak istemiştım ama okumayı bilmiyordum. Bilgim yoktu bir tek filmlerden öğrendiğimiz şeyler, mesela sabah olunca kurtulacağımı falan bilirdim, yorganla kapattım kafamı ve sabahı bekledim. Ölmek istemedim, ölümden çünkü çok korkardım. 7. gün ben artık dayanamam dedim ve ibadetlere bugün başlamazsam hiç başlamam dedim. İşte benim dini yönelişim böyle başlamıştı” şeklindedir.

Katılımcıların dini yönelişte bulunmalarının başka önemli sebeplerinden biri de yeni kimlik arayışıdır. Yeni kimlik arayışını bu örnekte görebiliriz: *”Param, arabalarım, evlerim olmasına rağmen mutsuzdum. Diğerleri bana inanmadı ve "parası var nasıl tatmin olmuyor" dediler, ama ben gerçekten değişmek istedim. Allah bana başkalarının beni motive edecekleri bir ortam verdi, spor salonu, kafe gibi. Öyle olduğumdan dolayı camiye gidemeyeceğimi sanıyordum. Belki bu çok kısa olur ama gerçekten benim için her şeyin nasıl boş olduğunu tarif edemem. Manevi bir şey arıyordum. Başlangıçta bu benim için bir düşünce olarak uzaktı, çünkü geleneksel bir şekilde ibadetlerimi yapmaya başladım ve belki onlar hakkında diğerleri gibi düşünüyordum, " onlarla yapma " gibi, normal değiller diyorlardı. Ama daha sonra bu görüşü benimseyen insanlarla tanıştım, ne kadar sevgi dolu, ne kadar takvalı olduklarını gördüm. Tabi böyle takvalı başka insanlar da var, bizim göremediğimiz, başka görüşler için konuşmuyorum, ama bu ruhumu arındıracak kendimi bulduğum bir görüştü.”*

3.3.1 Ölüm Korkusu

Psikolojik açıdan bireyin bütün korkularının veya ürküntülerinin birleştiği noktada yer aldığını söylenebilir. Her insanda ölüm korkusunun var olduğuna dair

görüŖe, hemen hemen bütün araştırmacılar katılmaktadırlar.¹⁶¹ Bu korku, Őiddeti ve varlığını hissettirilmesi bakımından diğer korkulardan farklıdır. Bir insanın normal hayat akışında ölüm aklına gelmez.¹⁶² Ancak çeşitli saldırı ve tehditlere maruza kalan ya da buna benzer farklı olaylara Şahit olan insan ölüm korkusunu hisseder.¹⁶³

Ölüm olgusuyla ilgili yapılan psikolojik araştırmalar, ölüm korkusunun çok boyutlu bir korku olduğunu ortaya koymuştur. Üzerinde en çok durulan boyutlar; yakınları yitirme ve ölüm anında ıstırap çekme korkusu, bilinmezlik ve yalnızlık korkusu, kişisel kimliği kaybetme ve ölüm sonrası cezalandırılma korkusu, geride kalanlar için endişelenme ve yok olma korkusu ile değer verilen insanları kaybetme korkusudur.¹⁶⁴

Ölümün her insan için kaçınılmaz olduğu gerçeği bilindiği halde, insanların bu duyguyu bastırabilmeyi nasıl başardıkları merak konusu olmuştur. İnsanlar, farklı tepkiler gösterseler de inançsız insanlar ölüm korkusuna karşı temelde iki psikolojik tepki göstermektedirler. Birincisi “maskeleye” dediğimiz, bireyin kendisini dünyaya kaptırması ve meşguliyetten ölümü düşünmeye fırsat bulamaması durumudur. İkincisi ise “bastırma” adı verilen, bireyin ölüm düşüncesini bilerek Şuur dışı bırakma eğiliminde olmasıdır.¹⁶⁵ Bu bağlamda içinde yaşadıkları zamanı, gereği gibi değerlendiremeyen ve hayata aktif bir yönde uyum sağlayamayan bireylerde, diğer bireylere göre ölüm korkusu oldukça fazla görülür.¹⁶⁶ Dinin asıl kaynağını ölüm korkusu içinde görenler, bu korkunun “öte dünya” inancıyla yatıştırılabildiğini söylerler.¹⁶⁷

Tablo 17. Bosna Hersek'teki İslam Birliği'ne Karşı Tutumu

İslam Birliğine karşı güveniniz var mı?	Evet(%80), Hayır (%20)
Bosna'daki İslam Birliği kendi topluluğu olarak görüyor müsünüz?	Evet (%91.428), Hayır (%8.571)

¹⁶¹ Mustafa Koç, “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıldan Psikolojik Bir Değerlendirme”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 / 2002, s. 7.

¹⁶² Öner, Necati, *Stres ve Dinî İnanç*, 4.Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1989, s.17.

¹⁶³ Hayati Hökeleli, *Din Psikolojisi*, 9. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2011, s. 97.

¹⁶⁴ Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s.157.

¹⁶⁵ Hökeleli, a.g.e., s. 97-100.

¹⁶⁶ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, 17.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s.165.

¹⁶⁷ Hökeleli, a.g.e., s.97.

Resmi olarak İslam Birliğe üyesi misiniz?	Evet(%88.571), Hayır (%11.428)
---	---------------------------------

Katılımcıların %91.428'i, Bosna'daki İslam Birliği'ni kendi topluluğu olarak görmekte, %88.571'i kendisini birliğin bir üyesi olarak konumlandırmakta, %11.428'i kendini üye olarak tanımlamamaktadır. "İslam Birliği'ne karşı güveniniz var mı?" sorusuna %80'i güveni olduğunu ifade ederken, enteresan bir şekilde %20'si hiç güvenmediğini belirtmiştir.

Tablo 18. Görüşünüz Sosyo-kültürel yapınızla uyum sağlamakta mıdır?

Evet 32 (%91.428)	Hayır 3 (%8.571)
-------------------	------------------

Katılımcıların %91.428'i görüşlerinin sosyo-kültürel yapıyla uyum sağlamakta olduğunu düşünmektedir. Olumsuz düşünenlerin oranı ise %8.571'dir. Bazılarının ifadesine göre: *"Çoğu insan sosyal medya, gazete gibi yerlerden yanlış bilgilendirilmiş. Bizim cemaatimizin farkı var çünkü biz Bosna Hersek'te olan geleneksel dini uygulama şekline de saygı duyuyoruz. Tespihlerin yok edilmesiyle annemize fayda dokunmayacak, sadece İslam'dan daha da uzaklaştırmaya neden olacağız. Dinde bildiğimiz üzere zorla teşvik yoktur. Bazı âlimler var, isim önemli değil, devletten yana olmayın diğer vatandaşlarla namaz kılmayın, kendinize ayrı bir mescit açın, diyorlar. İslam bu değil. Sadece ayrışmaya sebep olur. Bu, Sırpların Hırvatların değil bizim suçumuzdur."*

"Küçüklüğümde beri kültürel anlamda temel şeyleri ailemden öğrendim. Onlar inançlarını geleneksel olarak benimsediler ve öyle yaşıyorlar, ben de böyle büyütüldüm. Benimsediğim görüşüm kültürümle zıtlışmıyor diye düşünüyorum. Savaştan önceki komünizm rejimi, bizden bu manada çok şeyimizi almıştı. Dolayısıyla İslam her yerde İslam'dır. Ben ve benim gibiler sadece bizden alınan şeyi tekrar yaşamak istiyoruz. Bence ilişkilerimizi çok güçlü tutmamız gerek ve elbette bunun için çalışıyoruz, çünkü savaştan sonra çok kaybettik ve bu yüzden beraber olmamız gerekiyor, çünkü beraber güçlüyüz''.

3.4. Dini Yöneliş Tepki Durumu

Tablo 19. Dini uygulama şeklinize .....tarafından verilen tepkiler nelerdir?

	Çok olumlu	Genelde olumlu	Çok olumsuz	Genelde olumsuz
Aile	%51.428	%28.571	%14.285	%5.714
Kardeşler	%60	%25.714	%8.571	%2.857
Arkadaşlar	%28.571	%54.285	%11.428	%5.714
Komşular	%22.857	%37.142	%22.857	%17.142
İş Arkadaşları	%22.857	%45.714	%8.571	%22.857
Vatandaşlar	%17.142	%51.428	%22.857	%8.571
Akrabalar	%22.857	%42.857	%20	%14.285

Katılımcıların dine yönelişlerine en pozitif tepkilerin kardeşlerden %85.714 oranla kardeşlerden geldiği görülmektedir. Daha sonra sırasıyla arkadaşlar %82.856 ve aile %79.999 gelmektedir. Negatif tepkilerin ise en çok %39.999 ile komşularda, %34.285 ile akrabalarda, iş arkadaşları ve diğer vatandaşlarda ise %31.428 oranında olduğu görülmektedir.

Tablo 20. Dini uygulama şekliniz nedeniyle şiddet gördünüz mü?

Evet	%37.142
Hayır	%62.857

Katılımcıların çoğu, kendi dini yönelişinden dolayı şiddet görmediğini iddia etmiştir. Bu oran tabloda da görüldüğü gibi, %62.857'dir. Şiddet gördüğünü iddia edenlerin oranı ise %37.142'dir.

Tablo 21. Dini uygulama şekliniz nedeniyle ne tür bir şiddet gördünüz?

Sözlü	%74.285
Fiziksel	%8.571
Duygusal	%57.142
Diğeri	%5

Tablodan da anlaşılacağı üzere, dinin uygulanma şekillerinden dolayı yaşanan şiddetin en çok sözlü ve duygusal olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların %74.285'i sözlü ve %57.142'i duygusal şiddetle karşılaşmıştır. Her üç bireyden biri yani %8.571'lik kısım, fiziksel şiddet gibi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Tam olarak nasıl bir şiddet yaşadıklarına dair yöneltilen soruya, bireylerin 28'i giyim-kuşam ile ilgili laf atma ve hakaret etme şeklinde sözlü şiddet gördüklerini ifade etmişlerdir. Sözlü şiddete örnek olarak; ninja, küfür, çocukları korkutan insanlar, bel altı şakalar verilebilir. Lakin çoğu katılımcı, bu hakaretlerin sadece sözlü şiddetle sınırlı kalmadığını, bazı durumlarda giydikleri elbiselerin dahi çıkartılmaya çalışıldığını ve sözlüden fiziksel şiddete geçilebildiğini söylemektedir. Özellikle tükürmek, dayak atmak ve taşlamak yaygın görülmektedir. Yine çoğu kişi, sırf giyim kuşamından polis tarafından tutuklanmış, daha sonra bırakılmıştır. Giyim kuşamdan dolayı iş fırsatlarının da kısıtlandığını belirten katılımcılar, özellikle erkeklerin sakal bırakmalarından, kadınların ise tesettürlü olmalarından dolayı bu tarz bir sorunla karşılaştıklarını söylemişlerdir.

Tablo 22. Başınıza gelen şiddete nasıl tepki verdiniz?

Durumu sakinleştirmeye çalıştım	%60
Durumdan kaçtım	%14.285
Görmezden geldim	%51.428
Tartıştım	%11.428
Fiziksel olarak saldırdım	%2.857
Polisi çağırdım	%2.857
Vatandaşlardan yardım istedim	%5.714

Tablodaki sonuçlara göre katılımcıların %60'ı durumu sakinleştirmeye, %51.428'i her şeyi görmezden gelmeye çalıştıklarını ifade etmiş, %14.285'i durumdan kaçmış, lakin %11.428'i kaçmayıp tartışmayı tercih etmiştir. %2.857'si fiziksel saldırıda bulunmuş, yine aynı oranda %2.857'si polis çağırarak onlardan yardım istemiştir. %5.714'lük kısım ise diğer vatandaşlardan yardım istediğini beyan etmiştir. Bu durumu takip eden duygular, yani öfke ve rahatsızlık, aslında korkudan kaynaklanmaktadır. Kayıtsız kalan küçük bir kısım, olanları görmezden gelmeyi tercih etmiştir. Çünkü vatandaşların önyargıları nedeniyle kendilerini kabullenmediğini ve

ayrımcılığa uğradıklarını hissetmişlerdir. Selefilere yakın insanlar (aile ve arkadaşlar), görülen şiddet sonucunda, çok daha yoğun ve daha güçlü duygularda oldukları izlenimindedirler. Bunların bir kısmı bu durumu, şiddete maruz kalanların aksine doğru yolda oldukları için bununla yüzleşmeleri ve üstesinden gelmeleri gereken bir zorluk olarak görmekte-dirler. Genel izlenim, Selefiler'e yönelik şiddetin eşit derecede bilinmeyen ve bilinen yüzlerindedir, dolayısıyla birini tanımanın hafifletici durum olmadığı görülmektedir.

3.5. Dönüşüm Sonrası Değişim

Araştırmaya katılanların çoğu, dine dönüş yaparak daha önceki entelektüel ya da duygusal problemlerini çözmüştür. Sosyal ilişkiye gelirse, başlangıçta her ne kadar olumsuz tepkiler almışlarsa da, sonradan bu olumsuz ilişkileri daha çok kendi çabalarıyla düzeltebilmişlerdir. Büyük çabalardan sonra elde ettikleri şey; hayatta huzur, memnuniyet, şükür, ümit vb. duygulardır. Bosna'daki bu dini dönüşümün, gerek kendileri ve aileleri, gerekse çevreleri için olumlu değişimlere yol açtığını belirte ifadeleri şu şekildedir:

“Benim hayatım hiç temiz değildi, dinde ne yasaksa onu yapardım, surf ismim Müslüman olduğu için Müslüman olduğumu sanırdım bu da bana yeterdi, ya da Allah'ı kabul ediyorum diye bu bana yeterliydi. Şimdi yaşadığım hayatımda bana yasaklanmış olan şeyleri yapmıyorum, diğer insanlarla ilişkilerimi düzelttim, daha sakinim, daha güvenilir oldum. Sadece evde değil, dışardaki insanların gözünde de güvenilir olduğumu hissedebiliyorum. Mesela bana, türlü türlü şeyleri emanet olarak bırakıyorlar, çünkü güveniyorlar. Daha sakinim ve hayatımdan zevk alıyorum. Zamanın ne kadar değerli olduğunu görüyorum ve onu doldurmaya çalışıyorum. Daha rahat uyuyabiliyorum. Çoğu zaman dünyevi hayatı uhrevi hayata uyarlamaya çalışıyorum, yani diğer dünya için çalışıyor, çaba sarf ediyorum. Dediğim gibi benim dine yönelişim ölüm korkusundan oluşmuştu, lakin şimdi ne zaman beni böyle his kapılsa, zikir çekmeye başlıyorum ve içimi huzur kaplıyor. Tabi en çok manevi olarak değiştim. Ama sosyo-ekonomik durumum da değişti, çünkü artık sonucu düşünüyorum, örnek olarak sigarayı ve alkolü verebilirim. Onlara verdiğim paraları şimdi başka şekilde harcayabiliyorum, gerek aileme gerekse kendime ve en önemli olan azla yetinebiliyorum artık”.

“Her zaman pozitif bir korkum var, çünkü biliyorum ki artık kulluk ediyorum, iyilik için savaşıyorum. Her zaman içimde bir sıkıntı var gibi hissediyordum, şimdi ise bir kuş misali rahatlığa kavuştum.”

Ayrıca dönüşüm tecrübesinin kazandırdığı en temel özellik, dünyayı algılayış biçimlerinde yaşanan değişimdir. İnsanlar, Allah’ı merkeze alarak düşünmeye başlamışlardır. Dolayısıyla dünyaya eskisinden farklı bakabilmektedirler.

“Dini kabul ettikten sonra kendimi sakin, doygun, mutlu ve memnun hissediyorum. İncimdan önce mutsuz, dağınık ve hedefsizdim. Hayatımdaki her şey tutkuları, gerçek mutluluk olduğunu düşündüğüm her şey, bir sözle kayboldu.”

“Karanlıktı, şimdi ise aydınlık elhamdulillah”. “Bugün kendimi öncekinden daha mutlu hissediyorum. Elhamdulillah. Daha önce hep bir şeyleri özlerdim. Ancak hala öğreniyorum, insan hayatta olduğu sürece bilmediklerinin öğrencisi, bildiklerinin öğretmenidir.”

“Bugünlerde sıkça hüznü hissedirim, keşke Rabbimden uzaklaşmış olmasaydım. Allah sevgidir ve Allah beni seviyor, Allah hepimizi seviyor, asla terk etmiyor; Ondan uzaklaşan insandır.”

“Hayatımda yaşadığım büyük değişimler oldu. Kendimi öldürmek istedim, yaşama hissine sahip değildim ve en büyük değişiklik, hayata geri dönüşüm, şanslı bir canlı gibi hissettim. Başkalarının bu süreci nasıl geçtiğini bilmiyorum, ama dönüşüm sürecini hemen kabul ettim, budur dedim. Bütün çocukluğum an be an canlandı. Nasıl bir his gerçekten tarif edemem. Bir arındırma gibiydi.”

“O kadar iyi hissediyorum ki dünyalara değişmem. Kendi evimin kraliçesiyim.” Başka bir katılımcı: *“En iyi his, Rabbimi tekrar tanımam. Ondan sonra sıkıntıya dair ne varsa O’ndan geldiğine inanıyorsun. Çünkü insanlar kıyamet gününde, insanın başına gelen sıkıntıya mükâfatın büyüklüğünü görünce ‘Rabbim keşke bana da sıkıntı verseydi’ diyecekler”* demiştir.

Bazı duygular, dini dönüşüm yaşayan kişilerde karakter değişimine yol açmıştır. Ve çoğu, bu dönüşümü hayatında bir “dönüm noktası” olarak değerlendirmiştir. Netice itibariyle insanların dini dönüşüm sonrası, genelde eskisinden daha sağlıklı durumda oldukları görülmüştür. Katılımcıların genel görünümü ise, eski alışkanlıklarının daha iyi

olana doğru değişmesidir. Ayrıca dönüşümün temel sebeplerinden birinin, yeni kimlik arayışı olduğu da bir gerçektir.

SONUÇ

Araştırmamızda Bosna-Hersek'te yaşanan savaş sonrasında meydana gelen dindarlaşma ve bu süreç içerisinde ortaya çıkan belirli akımlar ele alınmıştır. Dini dönüşümde söz konusu Selefilik akımının, psiko-sosyal etkenleri incelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, Balkan yarımadasından çekildikten sonra Bosna Hersek'teki Müslüman halk büyük zulümlere maruz kalmıştır. Son Bosna savaşına kadar sürekli etnik ve dini dayatmalara direnç gösteren bu insanlar, gerek kültürel gerekse dini değişim ve dönüşümleri çokça yaşamıştır. Özellikle komünizm rejimi, bu insanları hep seküler bir toplum haline getirmeye çalışmış, insanları din konusunda pasif bırakmıştır. Diğer taraftan savaş, insanların içinde tekrar bir dini motivasyon oluşturmuş ve Bosna halkında dindarlaşma olgusunu meydana çıkartmıştır. Lakin eski kesin bilgilerin, farklı rejimler tarafından bastırılması ve yanlışlanması, insanlarda özellikle dini alanda bir şüphe, daha doğrusu bir boşluk oluşturmuştur. Bu boşluk, savaştan sonra kendi ideolojisini ve kültürünü yayan akımların daha başarılı olmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. İnsanların yurtlarından olmaları, yakınlarını kaybetmeleri, çeşitli sıkıntı ve korkular yaşamaları, onları sevgi elini uzatan herhangi bir kimseye taassupla sarılma potansiyeline sahip bir hale getirmiştir. Diğer taraftan Selefizm, kendi ideolojisini, düşüncesini yaymaya çalışan bir akım olarak, sadece Balkan topraklarında değil bütün Avrupa'da başarılı görülmüştür. Önemli bir nokta olarak belirtmek gerekir ki, Selefilerin taşıdıkları reaktif ve sert karakter, bir dini dönüşüm olarak Bosna Hersek'te daha sonra çeşitli korkulara ve bölünmelere sebep olmuştur.

Gözlem ve mülakattan edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak, dini değişim ve dönüşüm tecrübesi yaşamış olan insanların, başta bir gruba, cemaate, tarikata veya görüş farklılığına mensup olma eğiliminde olmadıklarını söyleyebiliriz. Daha sonraki süreçte yüce bir varlığa bağlanma yollarını aradıklarını ve eski alışkanlık ve davranışlarını terk ederek dini hayata yönelme eğilimi gösterdiklerini de belirtmek gerekir. Fakat Bosna Hersek'in savaştan yeni çıkması ve ekonomik durumunun son derece kötü olması gibi sebepler, ülkenin tek dini kurumu olan İslam Birliği'ni,

dışarıdan gelen bütün yardım taleplerini onaylanmak zorunda bırakmıştır. Arap ülkelerinden gelen yardımlar da, bu durumu kapsamaktadır. Bu bakımından İslam Birliği'nin, kendi ideoloji, düşünce ve inancını aktarmayı amaçlayan Araplardan haberinin olup olmadığı tartışılır bir konudur, lakin insanların kafalarının karışmış olduğu da bir gerçektir. Ayrıca devletin bu duruma verdiği onay, insanların daha da tutucu bir davranış sergilemelerinde büyük bir role sahiptir.

Araştırma sonucunda, Bosna Hersek'te dini dönüşüm yaşayan kişileri birkaç grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grup, savaştan önce dinini özgürce yaşayamayan bireylerden oluşmaktadır. Bu grupta yer alan kişiler, birçok rejimin etkisiyle dini anlamda bilgisiz bırakılmışlardır. Savaş bitiminde ve biraz da dönüşümü destekleyen faaliyetlerin etkisiyle, inançlarını ancak ortaya koyabilmişlerdir.

İkinci grup, savaş zamanında doğan insanlardan oluşmaktadır. Bu yeni neslin çoğu yetimdi ve İslam'ı daha yeni tanımaya başlamışlardı. Dolayısıyla Arapların yaptıkları birçok yardım ve destek projeleri ön planda olmakla birlikte dini eğitim kursları ve benzeri çalışmalar sonucunda, onlarla geçirilen vaktin de etkisiyle dini dönüşüm yaşayan kişilerdir.

Üçüncü grup ise, savaştan sonra bir takım olaylar, sıkıntılar içinde olanların ve arkadaş etkisiyle dini dönüşüm yaşayanların bulunduğu gruptur. Bosna Hersek'te aile danışmanı, manevi danışmanlık gibi branşlar henüz gelişmemiş olduğundan kişilerin manevi sorunları noktasında bütün yük, imamlara veya söz konusu âlimlere kalmıştır. İnsanlar gerek sosyal medyadan gerekse yüz yüze bu insanlarla bir araya gelebilme imkânına sahiptir. Dini bilgi edinme sürecinde devlet kurumlarına başvurup gerekli bilgileri alamayan ve aynı şekilde ilgisiz bırakılan insanlar, sefilik ile karşılaşmış ve onların yoğun ilgisi sonucunda bu görüşü benimsemişlerdir.

Günümüzde ise bu insanlar, hala bir takım sıkıntılar yaşamakta, gerek toplumsal gerekse bireysel hayatlarında yardıma ihtiyaç duymaktadırlar. Giyim-kuşamdan dolayı iş fırsatları kısıtlı olan bu insanlar halen çeşitli tehditler almakta ve şiddet görmektedirler. Dışlanmakta olan bu insanlar, bireysel anlamda kendi huzurunu bulmuş, ahlaki değerleri kazanmış olan insanlardır. İslam'ı temsil eden kurumlarımızın yoğun ilgisi ve bu konuda aktif çalışmaları sonucunda, istisnalar hariç, Bosna Hersek'te geleneksel olan dini devam ettirebilecek insanların varlığı sezilmektedir.

KAYNAKÇA

- ALLPORT Gordon W., *The Individual and His Religion*, New York, 1950.
- ALBAYRAK Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, b.2, İstanbul: Emre Yayınları, 2005.
- ALPARSLAN Şenol, *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, Araştırma İnceleme Dizisi, b.1, İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- ANDJELIĆ Pavao , *Periodi u Kulturnoj Historiji*.
- ARGYLE Michel, HALLAHMİ, BEİT Benjamin, *The Sociology of Religion*, Routledge & Kegan Paul, London and Baston 1974.
- ARŞİV BELGELERİ, *Bosna-Hersek, (1516-1919)*, yayın no:8, Ankara, 1992.
- BALCH Robert, *Looking Behind the Scenses in a Religious Cult: Implication For the Stady of Conversion, Sociological Analysis*, 1980.
- BASAGİC Safvet B., *Kratka uputa u proslost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900.
- BASTON C. Daniel, *Schoerande Pratices, Ventis, W.Lary, Religion and Individual, A Social Psychological Prespektive*, New York Oxford: University Press, 1993.
- BOJİC Mehmedalija, *Historija Bosne i Bosnjaka*, 2001.
- BRAİNBRİDGE S.,SİMS William, *Social Influence Theory, Handbook of Religious Conversion*.
- CHOUL KİM Heon, *Din Değiştirmenin Entelektüel Arka Planı*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- CLARK Walter Huston, *The Psychology of Relegion*, New Yok, 1958.
- COE John, *The Psychology of Religion: University of Chicago Pres, Chicago 1917*.
- CVİTKOVIĆ İvan, *Religije u Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 1981.

- ÇAYIR Celal, Türkiye’de Din Değiştirip Hıristiyanlığa Geçişin-Psiko-Sosyal Etkenleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2008.
- ÇELEBİ Evliya, ZAHİRAGİC Salko, Putopis, Sarajevo: Biblioteka Kulturno Nasljedje, 1996.
- DVORNİK Francis, Byzantine Missions to the Slavs.
- DZAJA Srećko M., Konfesionalnost i Nacionalnost Bosne i Hercegovine Predmanipacijsko razdoblje 1463.-1804., (çev. Ladislav Z. Fišić), Mostar: Ziral-Zajednica Izdanja Ranjeni Labud, 1999.
- ERCAN Yavuz, ‘Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlarda Türkleşme Ve İslamlaşmaya Etkisi’, Belleten, cilt 1, TTK yayını, Aralık, 1986.
- FOWLER F. James, Stages in Faith Conciouness, Religious Development in Childhood and Adolesence S. Francisco, 1991.
- FREUD Sigmund, Bir Yanılsamanın Geleceği, (Çev.Selçuk Budak), Uygarlık, Din ve Toplum (içinde), Ankara: Öteki Ajans, 1995.
- FROMM Erich, Sevgi ve Şiddetin Kaynağı, Çev. Y. Salman, İstanbul: Payel Yayınları, 1979.
- GAZALLİ, el-Munkizu mine’ d Dalal, çev. Ahmet Suphi.
-----, İhya, Kahire, 1968.
- GİBS Eddie, Conversion in Evangelistic Practice, Handook of Religious Conversion (içinde)
- GEÇTAN Engin, *İnsan Olmak*, 17.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- GLOCK Michael, On the stady of Religious Commitment, Religious Education, 1952
Charls Y. Glock, "The Role of Deprivation in the Origin and Evalutian of Religious Groups", Lome L. Dawson (ed), Cults in Context: Readings in the Study of New Religious Movements, Toronto: Canadian Scholars' Press 1996.
- GOOREN Heneri, Reassing Conventional Approaches to Conversion: Tpwards a New Syntesis, Journal For The Scientific Stady of Religion, 43 (3), 2007.

GRANQVİST Pehr, Attachment Theory and Religious Conversions, A Review and A Resulation of The Classic and Contemporary Paradigm Chasm, Review of Religious Research, vol. 45: 2, 2003.

GÜNAY Ünver, Din Sosyolojisi, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

GÜRSES İbrahim, Dindarlık ile ilgili Tutumlar ve Otoriteryen Kişilik İlişkisi, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), edt. Hayati Hökelekli, Ankara: Ankara Okul Yay, 2002.

HALLAHAMİ, ARGYLE Michael, The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience.

HEİRİCH Marxh, Change of Heart: A test of Some Widely Held Theories about Religious Conversion, The American Jurnal of Sociology, Vol. 83 (3), 1977.

HİLBERT G. Paul, Conversion in Hinduism and Buddhism, Edited by H.Newton Malony and Samuel Southard in Handbook of Religious Conversion, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1992.

HOROZCU Ümit, Aynaya İyi Bak: Arkadaş Arkadaşın Aynasıdır.

HÖKELEKLİ Hayati, Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din, ,1.b., İstanbul: Dem Yay, 2009.

-----, Din Psikolojisi, 9. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2011.

-----, Din Psikolojisi, Ankara: TDV Yay, 2008.

-----, Din Psikolojisi, Ankara: TDV Yayınları, 2001.

-----, Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü, C.21, Ankara: Diyanet İlmi Dergi, 1985.

-----, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, 2.b., İstanbul: Dem Yay, Mart 2006.

-----, İslam Psikolojisi Yazıları, 3.b, Dem Yay.

İMAMOVIĆ Mustafa, Historija Bosnjaka, Sarajevo: Preporod, 1998.

İslam Ansiklopedisi, İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970

- JAMES William, Varieties of Religious Experience, A Study in Human Nature, Bibliobazaar Yay.
- JUNG G. Karl, Memories, Dreams, Reflections.
- KARACA Faruk, Ruh Sağlığı ve Din.
- KILDAHL John P., "The Personalities of Sudden Religious Converts, in Current Perspectives in the Psychology of Religion", Edit. H. Newton Malony, Current Perspectives in The Psychology of Religion, William B. Eerdmans Publishing Company, 1997.
- KIRMAN M. Ali, "Dinin Ekonomik Modeli", OMU, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18-19, 2005.
- KIRPATRICK Lee A., An Attachment-Theory Approach to The Psychology of Religion.
-----, Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi, çev. Mustafa Koç.
-----, Individual Differences in Attachment and Reproductive Strategies: Commentary on Buss, Greil, Journal of Personality, 1999 (67).
-----, SHAVER R. Phillip, Attachment Theory and Religion : Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion, Journal For the Psychological Study of Religion, (29).
- KOÇ Mustafa, "Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıdan Psikolojik Bir Değerlendirme", Sakarya: İlahiyat fakültesi dergisi 6/ 2002.
- KÖKNEL Özcan, Cumhuriyet Gençliği ve sorunları, İstanbul: cem Yayınevi, 1979.
- KÖSE Ali, İhtida, DİA, XXI, İstanbul: 1993.
-----, "Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Nedenleri", Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İstanbul, 2004.
-----, İslam'ı Neden Seçiyorlar, 3. Baskı, İstanbul: İZ Yayıncılık, 2012.
- KURT Ali Osman, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Din Değiştirme, İstanbul: Gökkuşbuca Yay, 2004.
- KÜÇÜK Abdurrahman, TÜMER Günay, ALPARSLAN Mehmet, Dinler Tarihi, Ankara: Berkin Yayınevi, 2010.

- LAFTAND John, SKONOVD N., "Conversion Motifs", Journal for the Scientific Study of Religion, 1981.
- LEBOR Adam, A Heart Turned East: Among the Muslims of Europe and America, New York: St. Martin's Press, 1997.
- MALCOM Noel, Bosnia A Short History, 1994.
- MALONY H.Netwon, Current Prespectives in The Psychology of Religion.
- MEHMEDOĞLU Ali Ulvi, Kişilik ve Din, Dem Yay, Mart 2004.
- MOJZES Paul, The Role of Religious Communities in the Development of Civil Society in Yugoslavia, 1945-92 in Bokovoy, S.M. – Irvine, J. – Lilly, C. (eds.): State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-92.
- MUSTAFİC İfet, v.d., Religije u Bosni i Hercegovini Monografija vjerskih zajednica icrkava, Sarajevo, Međureligijsko vijeće u Bosni i Hercegovini, 2012.
- NEAP,(National Environmental Action Plan), 2003.
- OKİÇ Tayyib, "Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı Aleksandar Vasiljevic- Solevjev", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. V, Ayrı Basım, Zeki Velidi Togan'ın Hatırasına Armağan, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972, ss. 205-223
- , "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)", (çev. Salih Akdemir, Recep Duran), *İslami Araştırmalar*, C.VI, S.4, Ankara, Tek-Dav,1992, ss. 235-249.
- Osmanlı Belgelerinde Bosna Hersek, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 101, 2009.
- PEKER Hüseyin, Din Değiştirme Psiko-Sosyolojik Etkenler (Basılmamış Doktora tezi), AÜİF, Ankara: 1979.
- , Din Psikolojisi, İstanbul: Çamlıca Yay, 2008.
- , Din Psikolojisi, Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayınevi, 1993.
- PINSON Mark, MOTTAHEDEH Roy P., The Muslims Of Bosnia-Herzegovina, Harward University, Cambridge, Massachusetts, 1994.

- PLOUTZIAN Raymond F., Religious Conversion and Spiritual Transformation, in Handbook of the Guilford Press, New York: London, 2005.
- PUHALO Srdjan , Selefije u Bosni i Hercegovini, Banja Luka: Pro Educa, 2016.
- RAMBO Lewis, Din Değiştirme Teorileri: Anlama ve Yorumlama, 1993.
- RAHMİ İtir, Kosova'da Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Etkenleri (Yüksek Lisans Tezi), 2013, Bursa.
- RİCHARDSON J.T., STEWART M., Conversion Process Models and the Jesus Movement, American Behavioral Scientists, 1977.
- SNOW D., PHİLLİPS C., " the Lofland-Stark conversion model: A Critical Reassessment", Social Problems.
- SOROGLOU Vassilis, Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri; Belçika'da Yapılan İncelemeler, çev: UYSAL Veysel, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19 (2000).
- SPELLMAN Sambur, Charles M.&Baskett, Glen D.&Byrne, Donn, "Manifest Anxiety as Contributing Factor in Religious Conversion".
- STARBUCK E.D., The Psychology of Religion, Londra, 1901.
- STARKE R., FİNKE R., Acts of Faith: Explaining The Human Side of Religion, Berkeley: University of California Press, 2000.
- STRAUS R.A., " Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment" , Sociological Analysis.
- UYSAL Veysel, Dini Tutum, Davranış ve şahsiyet Özellikleri, İFAV, İstanbul 1996.
- VASİLJ Snjezana, v.d., Katolicanstvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: HDK Napredak, 1997.
- VERGOTE Antonie, Psychology of Religieuse.
- WALLACE E. Oates, The Role of Religion in The Psychoses, Religion and Human Behaviour.Ed.Simon Doniger, New York:Association Press.
- WOODWORD Susan L., Balkan Tragedy Chaos And Dissolution After The War, The Brookings İstitution, Washington, 1995.

EKLER

Mülakat 'ta Sorulan Sorular

Kişisel bilgiler:

1. Adı ve Soyadı
2. Cinsiyet
3. Doğum Tarihi
4. Medeni Durumu
5. Eğitim durumunuz nedir?
6. Baba, Annenin eğitim durumu nedir?
7. Mesleğiniz nedir?
8. Anne-baba bağınız nasıl?
9. Ebeveynlerinizin din ile ilgili görüşleri nelerdir?
10. Anne-baba sizin için ne ifade eder ve benimsediğiniz görüşünüzde etkileri var mıdır?
11. Ailenizin sosyo-ekonomik durumu nasıldır?
12. Aile, akraba ve komşular arasında dayanışma, yardımlaşma ve misafirlik konusu nasıldır?

Din Bilgileri:

1. Dini bilgileriniz nasıl ve nerde öğrendiniz?
2. Dini ibadet ve pratikleri yerine getirme konusunda kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?
3. Ebeveynlerin dini ibadet ve pratikleri yerine getirme konusunda tercihleri nasıldır?
4. Dini kitapları okuyor musunuz? Okuyorsanız ne tür kaynak tercih ediyorsunuz?
5. Eğitim aldıysanız okuldaki öğrendiğiniz dini bilgiler size yardımcı oldu mu?

Psiko-sosyal Motifler:

1. Dini dönüşünüzün arkasında bir hikâyeniz var mıdır? Bu görüşü nasıl benimsediniz? Sizi ona doğru iten sebepler nelerdir?
2. Benimsediğiniz görüşün ilk tanışma yolu nedir?
3. Benimsediğiniz görüşün ilk tanışma anı nedir?
4. Benimsediğiniz görüşün ilk tanışma şekli nedir?
5. Dini dönüşümünüzde savaş kalıntıları var mıdır?
6. Görüşünüz Sosyo-kültürel yapınızla uyum sağlamakta mıdır?
7. Dini gelenek ve görenekle görüşünüzü karşılaştırabilir misiniz?
8. Diğer insanlardan tepki aldınız mı? Varsa ne tür tepkiler aldınız?
9. Daha önceki yaşamınız dini bakımından nasıldı?
10. Dini dönüşümünüzden sonra yaşamınızda ne gibi değişiklikler oldu?
11. Dini hayatınızda ne değişiklikler oldu?
12. Hangi yönde değiştiğinizi düşünüyorsunuz?
13. Dini dönüşümünüz zaman bakımından nasıl bir periyotta ilerlemiştir? (ani, yavaş)

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Emrah Kotoric
Tez Adı	Bosna Hersek'te Din Değişirme ve Dini dönüşümde Psiko-Sosyal Etkenler (Tuzla Örneği)
Enstitü	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Ahmet Albayrak
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :29.08.2019

İmza :

